

Guy Debord

A SPEKTÁKULUM TÁRSADALMA

Guy Debord, *La société du spectacle*
Éditions Gallimard, Párizs, 1992.

Ez a pdf az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet és a Balassi Kiadó gondozásában, a Tartóshullám sorozatban 2006-ban megjelent magyar kiadás (fordította Erhardt Miklós, lektorálta Beke László) átdolgozott változata.

I. VÉGSŐ ELKÜLÖNÜLÉS

De persze e kor számára, amely előnyben részesíti a képet a dologgal, a másolatot az eredetivel, a képzetet a valósággal, a látszatot a lényeggel szemben [...] csak az illúzió szent, az igazság pedig profán. Sőt, a szentség abban a mértékben nő a szemükben, amennyire az igazság csökken és az illúzió nő, úgyhogy az illúzió legmagasabb foka számukra egyúttal a szentség legmagasabb foka is.

Feuerbach, *A kereszténység lényege*. Előszó a második kiadáshoz (1843).¹

1. Azoknak a társadalmaknak a teljes élete, melyekben a modern termelési mód uralkodik, mint óriási *spektákulumgyűjtemény* jelenik meg.² Minden, amit az ember valaha közvetlenül megélt, reprezentációvá foszlott.

2. A képek, elszakadván az élet valamennyi aspektusától, közös áramlásban olvadnak össze, amelyből az élet valamikori egysége többé nem állítható helyre. A *részlegesnek* felfogott valóság úgy tárul fel a maga általános egységében, mint *önmagában lévő* pszeudovilág, amely kizárólag szemlélésre állt elő. A világról alkotott képek szakosodása az autonóm kép világában teljeseedik ki, ahol a csaló még önmagát is becsapja. Általában véve a spektákulum, mint az élet konkrét kifordítása, a nem-élő autonóm mozgása.

¹ Akadémiai Kiadó, Bp., 1961. p. 26-27. fordította: Tímár Ilona

² v.ö. „Azoknak a társadalmaknak a gazdasága, melyekben a tőkés termelési mód uralkodik, mint »óriási árugyűjtemény« [...] jelenik meg.” Marx: *A tőke*. Első szakasz. Első fejezet. 1. Uo. 41.

3.

A spektákulum egyszerre mutatkozik mint maga a társadalom, mint annak része és mint az *egyesítés eszköze*. A társadalom részeként ő az a szektor, ahol minden tekintet és minden tudat összefut. Mivel pedig mint szektor *elkülönült*, a becsapott tekintet és a hamis tudat helye; az egyesítés pedig, amelyet megvalósít, nem más, mint az általános elkülönülés egyik hivatalos nyelve.

4.

A spektákulum nem képek együttese, hanem az egyes emberek között létrejött olyan társadalmi viszony, amelyet képek közvetítenek.

5.

A spektákulum nem fogható fel egy, a tömeges képterjesztési technológia kitermelte látásmóddal való visszaélésként. Sokkal inkább maga egyfajta *Weltanschauung*³, amely megvalósult, anyagszerűvé vált. A spektákulum tárgyasult világlátás.

6.

Ha totalitásában tekintjük, a spektákulum egyszerre az uralkodó termelési mód eredménye és terve. Nem a való világ függeléke, nem ráaggatott díszítés, hanem a való társadalom irrealizmusának gyökere. Valamennyi különös megjelenési formájában — mint hír vagy propaganda, mint reklám, vagy mint közvetlen szabadidős fogyasztás — a spektákulum a társadalmilag domináns életmód *mintáját* adja. Mindenütt jelen lévő igenlése annak, ami a termelésben *már eldöntetett*, és egyben e választás beteljesítése. A spektákulum formája és tartalma egyként a létező rend feltételeinek és céljainak totális igazolása. A spektákulum egyben ennek az igazolásnak az *örökös jelenléte*, mivel benne éljük le a modern termelésen kívüli idő lényegi részét.

³ *világnézet* (német)

7.

Az elkülönülés maga is része a világ egységének, a valóság és kép közötti hasadásban folyó globális társadalmi praxisnak. A társadalmi gyakorlat, amely előtt az autonóm spektákulum tételezi magát, egyben a valódi totalitás, amely tartalmazza a spektákulumot. A hasadás azonban annyira megnyomorítja, hogy képes a spektákulumot a céljaként felmutatni. A spektakuláris nyelv az uralkodó termelés *jeleiből* áll, amelyek ugyanakkor a termelés végső célszerűségét alkotják.

8.

Nem lehet elvont módon szembe állítani a spektákulumot és a konkrét társadalmi aktivitást; az ilyen felosztás maga is megosztott. A spektákulum, amely a feje tetejére állítja a valóságot, maga is valós aktivitás terméke. Hasonlóképpen, a spektákulum szemlélete anyagi értelemben szállja meg a megélt valóságot, amely pozitív kötődéshez juttatja, s így magába olvasztja a spektakuláris rendet. Az objektív valóság mindkét oldalon jelen van. Minden ily módon rögzült felfogásnak csak egyetlen alapja lehet — az, hogy önmaga ellentétébe fordul át: a valóság a spektákulumból emelkedik ki, a spektákulum pedig valóságos. Ez a kölcsönös elidegenedés a lényege és a támasza a létező társadalomnak.

9.

Egy *valóságosan a feje tetejére állt* világban az igaz a hamisság mozzanata.

10.

A spektákulum fogalma a jelenségek széles skáláját fűzi egybe és magyarázza. Különbségeik és kontrasztjaik a társadalmi szinten szervezett látszat megjelenési formái, amely látszatot magát kell felismernünk, általános igazságában. Saját rendszerében szemlélve a spektákulum a látvány *igenlése*, illetve a teljes emberi, tehát társadalmi élet látszatként való *igenlése*. A lényeglátó kritika azonban megmutatja: a spektákulum nem más, mint az élet látható *tagadása* — az élet tagadása, amely *láthatóvá lett*.

11.

Hogy a spektákulum kialakulását, funkcióit és a felszámolására törő erőket leírhatjuk, mesterségesen meg kell különböztetnünk egy-mástól elválaszthatatlan elemeket. A spektákulum *elemzésekor* részben a nyelvet beszéljük, amennyiben azon társadalom módszerével vagyunk kénytelenek foglalkozni, amely a spektákulum által fejezi ki magát. A spektákulum azonban nem más, mint egy elkülöníthető gazdasági-társadalmi formáció totális gyakorlatának *iránya*, vagy *agendája*. Ez az a történelmi pillanat, amely tartalmaz minket.

12.

A spektákulum úgy mutatja magát mint valami hatalmasan pozitív, vitán felül álló és megközelíthetetlen dolgot. Nem közöl mást, mint hogy "minden, ami megjelenik: jó — és minden, ami jó: megjelenik". A passzív elfogadás, amelyet megkövetel, már meg is valósult, azzal, hogy megjelenésével vitán felül áll, hogy övé a látszat monopóliuma.

13.

A spektákulum alapvetően tautologikus, egyszerűen azért, mert eszközei egyben a céljai is. Ő az a nap, amely sosem nyugszik le a modern passzivitás birodalma fölött. Besugározza a teljes földfelszínt, és mindörökké önnön dicsőségében fürdik.

14.

A modern ipari társadalom nem véletlenszerűen vagy felületileg spektakuláris: a spektákulum ideológiája az alapjáig átjárja. A spektákulum, az uralkodó gazdasági rend képe számára a cél semmi, a fejlődés minden. A spektákulum fejlődésének nincs más célja, mint önmaga.

15.

Mint a frissen előállított tárgyak nélkülözhetetlen díszítése, mint a rendszer stratégiájának általános kifejtése, és mint gazdasági csúcsetek, amely közvetlenül felel a kép-tárgyak egyre növekvő tömegének gyártásáért, a spektákulum a jelenkori társadalom *legfontosabb termelőtevékenysége*.

16.

A spektákulum éppen olyan totális módon hajtja igájába az élő embereket, amilyen mértékben a gazdaság ezt már megtette. A spektákulum nem más, mint az önmagáért fejlődő gazdaság. Hűtükre a dolgok termelésének és torz eltárgyasítása a termelőknek.

17.

A folyamat, amelynek révén a *lét birtoklásá* fokozódott le, szükségszerűen lezajlott már a gazdaság társadalom fölötti uralmának legelső szakaszában, és ez az evidens lefokozódás egyszer s mindenkorra ott hagyta a nyomát minden emberi vállalkozáson. A mostani szakasz viszont, amelyben a gazdaság felhalmozott termékei tökéletesen megszállták a társadalmi életet, újabb elmozdulást tesz szükségszerűvé, a *birtoklástól* a "látszás" felé: ma minden valódi birtoklás köteles mind azonnali presztízsét, mind végső létokát a megjelenésből, a látszattól származtatni. Ezzel egy időben minden egyéni valóság — lévén, hogy közvetlenül függ a társadalmi hatalomtól, illetve teljes egészében az formálja — társadalmi valósággá válik. Az egyéni valóság tehát csakis abban a mértékben látszhat, amennyiben *nem valóságos*.

18.

Ahol a létező világ puszta képekké változik, ott a puszta képekből valódi lények lesznek — fantazmák, amelyek hipnotikus erővel hatnak a viselkedésre. Mivel a spektákulumnak az a dolga, hogy a világot, amely közvetlen módon immár nem megragadható, különböző speciális eszközök és elvek közvetítésén keresztül *láttassa*, természetes, hogy az emberi látást hozza abba a kivételezett pozícióba, amelyet valaha a tapintás érzéke foglalt el; a legabsztraktabb, a legkönnyebben félrevezethető érzék felel meg a jelenkori társadalomban uralkodó általános absztrakciónak. De a spektákulum nem azonosítható puszta szemmel — még akkor sem, ha fülünk is van mellé. Elszökik az emberi tevékenység elől, elérhetetlen az újbóli átgondolás és a korrekció szándéka számára. A spektákulum a párbeszéd ellentéte. Ahol csak a *reprezentáció* független életre kel, újraterejtí önmagát.

19.

A spektákulum minden *gyengeségét* megörökölte a nyugati filozófiának, amely az aktivitást elsősorban a *látás* kategóriái alapján értette meg; valójában éppen azon precíz technikai ésszerűség szakadatlan kibontására épül, amely ebből a filozófiai hagyományból nőtt ki. Nem a filozófiát valósítja meg: a valóságot filozofálja át. Minden egyszeri élet feloszlik a *spekulatív* univerzumban.

20.

A filozófia, mint az elidegenedett gondolat hatalma és az elidegenedett hatalom gondolata, a maga erejéből sohasem volt képes meghaladni a teológiát. A spektákulum is a vallásos illúzió anyagi rekonstrukciója. Különböző technikái nem üzték el a vallás fellegetit, ahová az ember a töle elszakított erőit helyezte; mindössze lehozták őket a földre, s így éppen a lehető legföldibb élet lett átláthatatlanná és belelegezhetetlenné. Az élet abszolút tagadása, a hazug paradicsom immár nem vetül ki a mennyekbe, hanem magában az anyagi életben talál menedéket. A spektákulum így az emberi erők "túlvilágba" száműzésének technikai megvalósítása — az emberi lény belső hasadásának betetőzése.

21.

Amilyen mértékben a szükségszerűség a társadalom álma, olyan mértékben lesz az álm szükegszerű. A spektákulum a leláncolt modern társadalom rémálma, amely semmi mást nem fejez ki, mint a társadalom vágyát, hogy alhasson. A spektákulum ezt az álmot őrzí.

22.

A tény, hogy a modern társadalomban a gyakorlati erő meghasonlott, és külön birodalmat alapított a spektákulumban, csakis azzal a másik ténnyel magyarázható, hogy ez a gyakorlat mindvégig híján volt a kohéziónak, és folytonos önellentmondásban létezett.

23.

A spektákulum gyökerénél a társadalmi munkamegosztás legősibb formáját, a *hatalomra* való szakosodást találjuk. A spektákulum a munkamegosztásban a szóvivő szerepét játssza, aki az összes többi

tevékenység nevében szól; a hierarchikus társadalom egyfajta diplomáciai képviselőjét látja el tehát, annak saját udvarában, ahol minden más beszéd tilos. Ami a legmodernebb benne, egyben a legősibb is.

24.

A spektákulum a létező rend önmagáról szóló, végeérhetetlen beszéde, öntömjénező monológja. A hatalom önarcképe, egy olyan korban, amikor e hatalom totális uralma a létezés minden feltételére kiterjed. A spektakuláris viszonyok tiszta objektivitásának fetiszizálása elfedi a tényt, hogy azok lényegük szerint emberek és osztályok közötti viszonyok; olyan ez, mintha egy második természet terjesztette volna ki fatális törvényeit a környezetünkre. A spektákulum azonban nem egy *természetesnek* tekintett technikai fejlődés szükségszerű terméke. Éppen ellenkezőleg, a spektákulum társadalmi olyan forma, amely maga választja meg technikai tartalmát. Ha úgy tűnik is fel néha, mintha a spektákulum — leszűkítve itt legnagyobb felszíni megjelenésére, a "tömegkommunikációs eszközökre" — mint pusztán *apparátus* rohanna le a társadalmat, emlékeztetnünk kell arra, hogy ez az apparátus távolról sem semleges, és hogy pontosan megfelel a spektákulum belső dinamikája szabta igényeknek. Ha egy ilyen technikákat kifejlesztő korszak társadalmi szükségleteit csakis mediatisálásuk révén lehet kielégíteni, ha e társadalom vezérlése és az emberek közötti valamennyi kapcsolat csakis az "instant" kommunikáció hatalma révén valósulhat meg, annak egyedüli oka, hogy ez a "kommunikáció" lényege szerint *egyirányú*; koncentrációja annyit jelent, hogy a létező rendszer vezetése megszerzi azon eszközök monopóliumát, amelyeket az általa alkalmazott speciális vezetési forma megkövetel. A spektákulumban megjelenő általános hasadás elválaszthatatlan a modern államtól, amely — mint a társadalmi munkamegosztás terméke és mint az osztályuralom szerve — minden társadalmi megosztottság általános formája.

25.

Az *elkülönítés* a spektákulum alfája és ómegája. A társadalmi munkamegosztás intézményesülése és az osztályok létrejötte kialakított egy primer szakrális szemléletet; a hatalom a kezdetektől a mitikus

rend varázsköpenyébe burkolózott. A szentség kategóriája igazolta azt a kozmikus és ontológiai elrendelést, amely megfelelt a hatalmasok érdekeinek, kifejtette és megszépítette mindazt, amit a társadalom *nem tehetett meg*. Minden elkülönült hatalom spektakuláris volt tehát, de a tömegek ragaszkodása a szentség mozdulatlan képéhez csak a valós társadalmi aktivitás szegényessége képzeletbeli meghosszabbításának közös elfogadását jelentette — mert ezt a szegénységet ekkor még jórészt egyetemes létfeltételként fogták fel. Ezzel ellentétben a modern spektákulum azt képezi le, amit a társadalom *megtehet*, de ezen az ábrázoláson belül a *megengedett* abszolút módon szemben áll a *lehetőséggel*. A spektákulum dolga fenntartani az emberek öntudatlanságát, miközben a létfeltételeik gyakorlatilag folytonosan változnak. Önmaga terméke, és maga alkotta meg a szabályokat, amelyeknek engedelmeskedik: a spektákulum pszeudoszakrális entitás. Annak mutatja magát, ami: elkülönült hatalom, amely önmagában, az egyre gépiesebb gesztusokká szétszabdalt, egyre kifinomultabb munkamegosztásban és az egyre táguló piacra épülő termelői tevékenység növekedésében fejlődik. Minden közösség és minden kritikai tudat feloldódik a fejlődés során, melyben az elkülönülés következtében megnövekedett erők még nem *találtak magukra*.

26.

Munkás és termék általános elkülönülésével az elvégzett munka valamennyi egységes nézőpontja és a termelők közötti minden személyes közlekedés lehetősége elveszett. Az elkülönült termékek fokozódó felhalmozódásával és a termelési folyamat egyre erősebb koncentrációjával az egységes szemlélet és a kommunikáció a rendszer irányítóinak kizárólagos attribútumává lesz. Az elkülönülés gazdasági rendjének diadala a világ *proletarizálásához* vezet.

27.

Köszönhetően az elkülönülést termelő elkülönült termelés sikerének, az alapvető tapasztalat, amely a primitív társadalmakban még valamely legfőbb feladathoz kötődött, elmozdul — ha máshol nem is, hát a rendszer fejlődésének élvonalában — a "nem-munka", az inaktivitás felé. Ám ez a tétlenség semmiképpen sem független a termelőtevékenységtől: a termelés szükségleteinek és eredménye-

inek való nyugtalan, hűledező alávettetésben léteznek; valójában maga is a termelés ésszerűségének terméke. A tevékenységen kívül nem létezhet szabadság, a spektákulum keretén belül pedig minden tevékenység el van tagadva — pontosan azért, mert minden valós tevékenységet a spektákulum globális építkezésén fogtak munkára. A "munka felszabadulása", azaz a megnövekedett szabadidő ezért semmiképpen nem jelenti a munkában megvalósuló felszabadulást, sem pedig az e munka révén előállt világtól való megszabadulást. Semmiféle, a munkába ölt aktivitás nem nyerhető vissza az eredményének való alávettetésben.

28.

Az izolációra épülő uralkodó gazdasági rend egyben az *izoláció körkörös újratermelése*. Az izoláció alapozza meg a technikát, a technikai folyamat válaszul pedig izolál. A spektakuláris rendszer által *előtérbe helyezett javak*, az autótól a televízióig, egyben fegyverek is, amelyekkel a rendszer folyamatosan megerősíti a "magányos tömegek" elszigeteltségét. A spektákulum folytonosan újra felfedezi a saját előfeltevéseit — és mindig egyre konkrétabb módon.

29.

A spektákulum eredete a világ egységének széthullása, jelenlegi gigantikus expanziója pedig azt is megmutatja, mennyire totális ez a veszteség: minden egyéni munka, illetve az általában vett termelés absztrakt természete tökéletesen kifejezésre jut a spektákulumban, amelynek *konkrét létmódja* éppen az absztrakció. A spektákulumban a világ egyik fele *reprezentálja magát* a világ előtt, magasabb rendűként. A spektákulum egyszerűen ennek az elkülönítésnek a közös nyelve. Ami a nézőket egymáshoz köti, nem más, mint az irreverzibilis viszony, amely éppen ahhoz a központhoz fűzi őket, amely az elszigeteltségüket fenntartja. A spektákulum újra egyesíti, ami elkülönült, de *elkülönültségében* egyesíti újra.

30.

A néző elidegenedése, amellyel megerősíti a szemlélt tárgy — tulajdon, öntudatlan tevékenysége eredménye — pozícióját, a következőképpen nyilvánul meg: minél inkább szemlél, annál ke-

vésbé él; minél készségesebben ismer rá az igényeire azokban a képekben, amelyeket az uralmon lévő rendszer felmutat neki, annál kevésbé érti a saját létét és a saját vágyait. A spektákulum és a cselekvő alany viszonyának külsődleges mivolta abban érhető tetten, hogy az egyén gesztusai többé nem a saját gesztusai, hanem azé, akinek számára reprezentálja azokat. A néző sehol sem érzi otthon magát, mert a spektákulum ott van mindenütt.

31.

A munkás nem önmagát állítja elő, hanem egy tőle független hatalmat. E termelés *sikere*, bősége, a termelő számára úgy jelentkezik, mint a *kifosztottság bősége*. Minden idő és minden tér *idegenné* válik számára, amint saját elidegenedett termékei felhalmozódnak. A spektákulum ennek az új világnak a térképe, olyan térkép, amely pontosan akkora, mint a leképezett terület. Maguk az erők, amelyek elszöktek tőlünk, *mutatják meg magukat* előttünk teljes virágukban.

32.

A spektákulum társadalmi szerepe az elidegenedés konkrét előállítására. A gazdasági expanzió csaknem teljes egészében megfelel e precízen meghatározott ipari termelés expanziójának. Ha ugyanis van bármi, ami növekedhet a gazdaság önmozgásával párhuzamosan, az csakis az elidegenedés, amely egyben a gazdaság eredete.

33.

A termékétől elkülönített ember egyre inkább, és egyre fokozottabb termelékenységével, maga állítja elő világának minden egyes részletét, és így kerül egyre távolabb ettől a világtól. Minél inkább a saját terméke az élete, annál inkább lesz elvágvva ettől az élettől.

34.

A spektákulum a *tőke*, a felhalmozódás olyan fokán, hogy képpé válik.

II. AZ ÁRU MINT SPEKTÁKULUM

Mert csak az osztársadalmi lét egyetemes kategóriájaként válik felfoghatóvá az áru a maga hamisítatlan lényegében. Csakis ebben az összefüggésben nyeri el az áruviszonyok által létrejött eldologiasodás a maga döntő jelentőségét és szerepét mind a társadalom objektív fejlődése, mind pedig az embereknek ahhoz való viszonya vonatkozásában: az emberi tudat mindazon formáknak való alárendelődése szempontjából, melyek ezt az eldologiasodást kifejezik. (...) Ezt az akaratgyengeséget még csak fokozza, hogy a munkafolyamat egyre növekvő racionalizálásával és mechanizálásával a munkás tevékenysége is mindinkább elveszti tevékenységjellegét, s valamiféle kontemplatív magatartássá lesz.

Lukács György, *Történelem és osztálytudat*⁴

35.

A spektákulum alapvető gyakorlata, hogy magába építi mindazt, ami az emberi aktivitásban *cseppfolyós állapotban* létezett. A spektákulum tulajdonaként, alvadt formában, a dolgok immár kizárólagos értéket képviselnek azzal, hogy *negatív megfogalmazását* adják a megélt értéknek. Mindebben könnyű felismerni régi ellenségünket, az *árut*, aki oly jól tudja, hogyan kell első pillantásra triviálisnak és önértelműnek látszani, miközben pedig oly komplikált és oly sok benne a metafizikai finomság.

⁴ Lukács György, *Történelem és osztálytudat* Magvető Kiadó, 1971. p. 323, p. 328.

36.

A spektákulum az árufetisizmus elvének tökéletes beteljesülése — a társadalmat olyan dolgok uralják, amelyek „egyszerre érzékelhetők és érzékfelettiek”. A spektákulumban tehát az érzékelhető világ helyébe egy sor, a világnál magasabb rendű, kiválasztott kép kerül, amelyek ugyanakkor úgy ismertetik el magukat, mint az érzéki valóság maga.

37.

Az egyszerre jelenvaló és távol lévő világ, amelyet a spektákulum *láttat*, az áru világa; az árué, amely minden megélt tapasztalat felett uralkodik. Az áru-világ így tehát olyannak mutatkozik, *ami-lyen valójában*, mert mozgása egy az embernek embertől, illetve termékeinek összességétől való *eltávolodásával*.

38.

A minőségvesztés, amely annyira egyértelmű a spektákulum minden nyelvi szintjén — a tárgyaktól kezdve, amelyeket felmagszta, a viselkedésig, amelyeket szabályoz —, pusztán annak a valós termelési folyamatnak a főbb vonásait visszhangozza, amely megkerüli a valóságot: az áruforma kívül-belül maga az önazonosság, a mennyiségi kategóriája. Azt fejleszti, és maga is csak abban fejlődhet.

39.

Annak ellenére, hogy kizárja a minőséget, ez a fejlődés — fejlődés mivoltában — maga is minőségi változáson megy keresztül: a spektákulum léte mutatja, hogy átlépte *önnön bőrsége* küszöbét. Helyi szinten ez ma még mindössze néhány ponton valósult meg, egyetemes léptékben azonban igaz, és éppen itt találjuk az áru eredeti referenciáját — a normát, amelynek már sikerült is megfelelnie, azzal, hogy a Földet világiaccá egyesítette.

40.

A termelőerők fejlődése a *valódi, öntudatlan történelem*, amely az embercsoportok létfeltételeit — a *túlélési* feltételeket és kiterjesztésüket — megalkotta és módosította: ez a fejlődés valamennyi emberi vállalkozás gazdasági alapja. A természeti gazdaságban az

áru egyfajta túlélési értéktöbbletet jelentett. Az árutermelés, amely különböző termékek független előállítók közötti cseréjét feltételezi, hosszú ideig meg tudta őrizni kézműves jellegét, abban a marginális gazdasági szerepben, ahol mennyiségi lényege még rejtve maradt. Ahol azonban találkozott a nagykereskedelem és a tőkefelhalmozás társadalmi feltételeivel, sikerrel hajtotta teljes uralma alá a gazdaságot. Ekkor a teljes gazdaság azzá lett, aminek az áru mutatkozott a hódítás során: mennyiségi növekedéssé. A gazdasági hatalom áruformában megvalósuló szakadatlan expanziója az emberi munkát munkaerőáruvá, *bérmunkává* változtatta, s végül olyan bőség felhalmozásához vezetett, amely által a túlélés elsődleges kérdése ugyan kétségtelenül megoldódott, de úgy, hogy szükség-szerűen újra és újra felmerül, és minden alkalommal az előzőnél magasabb szinten. A gazdasági növekedés felszabadítja a társadalmat a túlélésért folytatott küzdelem természetesen kényszere alól, de még hátra van, hogy a társadalom megszabaduljon a felszabadítóitól. Az áru a maga *függetlenségét* kiterjeszti a teljes gazdaságra, amely fölött uralkodik. A gazdaság megváltoztatja a világot, de csakis a gazdaság világává változtatja. A pszeudotermészet, amely a munka elidegenedése révén állt elő, megköveteli, hogy a munka az idők végezetéig *szolgálja*, és amennyiben ez az idegenné lett tevékenység önmagát határozta meg, és csakis önmaga előtt felelős, úgy valóban képes szolgáljává tenni a társadalmilag megengedett erőfeszítések és tervek teljes skáláját. Az árubőség, azaz az áruviszony bősége, nem más, mint *fokozott túlélés*.

41.

Az áru kezdetben a homályból gyakorolta hatalmát a gazdaság fölött, amely maga észrevételen maradt mint a társadalmi lét anyagi bázisa — mint akit éppen azért nem ismerünk, mert olyan ismerős. Egy olyan társadalomban, ahol a konkrét áru ritka, szokatlan jelenség, a pénz tűnik fel egy ismeretlen hatalom rendkívüli meghatalmazott követének szerepében. Végül, az ipari forradalommal, a manufaktúris munkamegosztás és a világpiacon történő tömegtermelés kialakulásával az áru, immár teljes fegyverzetben, olyan erőként lép színre, mely a társadalmi lét valóságos *leigázására* tör. Ekkor válik a politikai gazdaságtan egyszerre domináns tudománnyá és a dominancia tudományává.

42.

A spektakulum a fejlődésnek az a foka, amikor az áru bevégzi a társadalmi lét *teljes leigázását*. Nem pusztán arról van szó, hogy az áruhoz fűződő viszony mostantól láthatóvá lesz - de ez lesz az *egyedüli* látható dolog: a világ, amely a szemünk elé tárul, az áru világa. A modern gazdasági termelés diktatúrája egyszerre növekszik extenzív és intenzív módon. Jelenléte már a legkevésbé iparosított vidékeken is érezhető, néhány sztar-áru megjelenése, illetve a termelékenység fejlődésében élenjáró területek által gyakorolt imperialista uralom formájában. A fejlett zónákban a társadalmi teret egyre inkább elfedik az áruk egymásra rakódó földtani rétegei. A "második ipari forradalomnak" ebben a szakaszában, az elidegenedett termelés mellett, immár az elidegenedett fogyasztás halmazati kötelessége is terheli a tömegeket. Egy-egy társadalom *áruba bocsátott munkaerejének összessége* alakul át globális szinten *totális áruvá*, és ezt a körforgást mindenáron fenn kell tartani: a totális árumennyiségnek töredékként kell visszajutnia a töredékes egyénhez, aki abszolút módon elkülönült a termelőerők koncentrált működésétől. Hogy ez megvalósulhasson, az uralom szaktudományának tovább kell szakosodnia: szociológiává, alkalmazott pszichológiává, kibernetikává, jeltudománnyá stb. bomlik szét, és így vigyázza, a folyamat valamennyi szintjén, az önszabályozás megfelelő érvényesülését.

43.

Míg a tőkefelhalmozás primitív szakaszában "a nemzetgazdaság a *proletárt* (...) csak mint *munkást szemléli*",⁵ akinek elég megkapnia a feltétlen minimumot, hogy újratermelhesse a munkaerejét, és sohasem tekinti őt "munkán kívüli idejében, mint embert"⁶, addig az uralkodó osztály ezen elképzelései azonnal a fejük tetejére állnak, mihelyt az árutermelés a bőség olyan szintjére jut, ahol a munkástól már többlet-együttműködés kívántatik meg. Így munkásunk, akit a termelés egész szerveződése és felügyeleti rendszere

⁵ Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok* 1844-ből, Kossuth Könyvkiadó, 1962, p.12.

⁶ Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok* 1844-ből, Kossuth Könyvkiadó, 1962, p.12.

addig csakis teljes megvetésben részesített, hirtelen azt találja, hogy mihelyt a munkáját leadta, keresett udvariassággal, felnőttként kezelik — mint fogyasztót. Eljutottunk oda, hogy az *áru humanizmusa* áll ki a munkások "munkán kívüli idejéért és emberi mivoltáért", s ez egyszerűen azért lehet így, mert mostantól a politikai gazdaságtannak, *politikai gazdaságtan mivoltában*, lehetősége és kötelessége uralkodni e szférák felett is. Így került az emberi lét teljessége az "ember tökéletes tagadása" rendszerének felügyelete alá.

44.

A spektakulum permanens ópiumháború, amelynek célja, hogy lehetetlen legyen megkülönböztetni a javakat az árutól, illetve a kielégülést a saját törvényei szerint növekvő túléléstől. A fogyasztható túlélés pedig kénytelen folytonosan növekedni, mivel szüntelenül *tartalmazza a szükségét*. A fokozott túlélésen túl nincs semmi; nincs olyan pont, ahol a növekedése megállhatna, mivel maga nem lépett túl a szükségesen: nem más, mint meggazdagodott megfosztottság.

45.

Az automatizáció, amely egyrészt a modern ipar legfejlettebb szektora, másrészt gyakorlatának legtökéletesebb modellje, az áru világát egy fontos ellentmondással szembeállítja, amelyet annak valahogyan fel kell oldania: a technikai infrastruktúrának, amely objektíve képes kiküszöbölni az emberi munkát, egyben kötelessége, hogy ezt a *munkát mint árut*, illetve mint az áru egyedüli "nemzőjét", megőrizze. Hogy az automatizáció, vagy a termelékenység növelésének bármely egyéb, kevésbé radikális mechanizmusa összességében ne csökkenthesse szélsőséges módon a társadalmi szintű munkaidő-ráfordítás mértékét, új foglalkoztatási formákat kell teremteni. A megoldás a harmadik vagy szolgáltató szektor, az áru-dicsőítés és -elosztás hadserege létszámának mérhetetlen megnövelése. A találkozás szerencsés mivolta szembeötlő: egyrészt a rendszernek szüksége van új, redundáns munka integrálására, másrészt maguknak a kínálati árukhoz társított szükségleteknek a mesterséges volta mozgósítja a tartalék erők egész hadát.

46.

A csereérték kezdetben csak a használati érték képviselőjében léphetett fel, de a saját eszközeivel kiharcolt győzelme végre megte-remtette az előfeltételeket, hogy önálló hatalommá váljon. Miután minden emberi gyakorlatot mozgósított, és egyedül élvezti minden eredményüket, végül *átvette a használati érték irányítását*. A csere folyamata lett minden dolgok haszna, a hasznosság mint olyan tehát teljességgel kiszolgáltatott helyzetbe került. A csereérték a használati érték zsoldos-kapitánya, aki végül a maga számlájára folytatja a háborút.

47.

A *használati érték zuhanó tendenciája*, a kapitalista gazdaság e konstans mutatója a szükség egy új formáját hozza létre a fokozott túlélésen belül, amely nem áll túlságosan távol az ősi szegénységtől, lévén, hogy az emberek nagy többségét arra kényszeríti, hogy bérmunkásként részt vegyenek a végtelen küzdelemben; olyan kényszer ez, mindannyian tudjuk, amelynek vagy engedelmeskedsz, vagy véged. A zsarolás azért lehetséges, mert még a használati érték legszegényesebb formái is, mint az élelem vagy a lakhatás, csakis a fokozott túlélés illuzórikus gazdagságába zárva léteznek — ez a reális alapja a modern árufogyasztás illúziói általános elfogadásának. A valóságos fogyasztó így illúziófogyasztóvá válik. Az áru maga ez a ténylegesen valóságos illúzió, általános kifejezése pedig a spektakulum.

48.

A használati értéket, amely azelőtt nyilvánvaló módon benne foglaltatott a csereértékben, most, a spektakulum fejre állított valóságában, nyilvánvalóvá kell tenni — pontosan azért, mert tényszerű realitását kikezdte a túlfellett árugazdaság eróziója, és mert a meghamisított élet pseudoigazolást követel.

49.

A spektakulum a pénz másik arca: valamennyi áru általános, absztrakt megfelelője. Míg azonban a pénz úgy uralta a társadalmat, mint a centrális megfelelés, vagyis a máskülönben összemérhetetlen felhasználású javak egymásra való kicserélhetőségének

reprezentációja, addig a spektakulum ennek modern kiegészítése, ahol az áruvilág teljessége egy tömbben jelenik meg, általános megfelelőjeként mindannak, amivé csak a társadalmi együttes lehet, és mindannak, amit megtehet. A spektakulum olyan pénz, amelyet *csakis szemlélhetünk*, mert itt a hasznosság totalitása már beváltatott az absztrakt reprezentáció totalitására. A spektakulum nem egyszerűen a *pszuedohasználat* szolgája: immár ő maga az élet pszuedohasználata.

50.

A *gazdasági* bőség megvalósulásával a társadalmi összmunka koncentrált eredménye láthatóvá lesz, és a teljes valóságot a látzatnak rendeli alá, amely immár a saját terméke. A tőke többé nem az a láthatatlan centrum, amely meghatározza a termelési módot: a felhalmozódás kilöki a szélekre, ahol érzéki tárgyak formáját veszi fel. A társadalom teljes kiterjedése a tőke arcképe.

51.

Az autonóm gazdaság győzelme egyben a vesztt is jelenti. Az erők, amelyeket ez a gazdaság szabadjára engedett, végül felszámolják a *gazdasági szükségszerűséget*, amely a korai társadalmak ércnél maradandóbb alapját adta. Amikor helyébe a korlátlan gazdasági fejlődés szükségszerűségét állítja, nem tehet mást, mint hogy a többé-kevésbé elsődlegesnek elismert emberi szükségletek kielégítését a pszuedoszükségletek végtelen fabrikálásával váltja fel, amelyek léte azonban végül is egyetlen pszuedoszükségletre vezethető vissza — nevesül arra, hogy saját uralma fennmaradjon. De az autonóm gazdaság visszavonhatatlanul elválk a valódi szükséglettől, amint és amilyen mértékben kilép a *társadalmi tudattalanból*, amely addig tőle függött. "Mindaz, ami tudatos, elhasználdik. Ami tudattalan, nem változik soha. De ha felszínre jut, hát nem szétesik az is, mikor rákerül a sor?" (Freud)

52.

Amikorra a társadalom felfedezi, hogy a gazdaságtól függ, a gazdaság valójában már a társadalom függvénye. Ez a földalatti hatalom, amely szuverén erővé nőtte ki magát, egyben el is veszítette hatalmát. A helyet, amelyet a gazdasági *dolog* töltött be, az *ennek* kell betöltenie. A cselekvő alany csakis a társadalomból, az azt alkotó küzdelemből emelkedhet ki. Létének lehetősége az osztályharc kimenetelétől függ, az osztályharc pedig a történelem gazdasági alapjának egyszerre terméke és előállítója.

53.

A vágy tudatossága és a tudatosság iránti vágy alkotják — együtt, szétválaszthatatlanul — azt a tervet, amely negatív formájában az osztályok felszámolására irányul, arra, hogy a munkások végre a tevékenységük minden egyes mozzanatát közvetlenül birtokolják. Ennek a tervnek *ellentéte* a spektakulum társadalma, ahol az áru szemléli önmagát egy olyan világban, amelyet maga teremtett.

III. A LÁTSZAT EGYSÉGE ÉS MEGOSZTOTSÁGA

Új, élénk vita zajlik az ország filozófiai frontján az "egyből kettő lesz", és a "kettőből egy lesz" elveivel kapcsolatban. A vita tulajdonképpen harc azok között, akik a materialista dialektika mellett, illetve ellene vannak, harc két különböző világnézet: a proletár és a burzsoá világnézet között. Akik azt tartják, hogy az "egyből kettő lesz", a dolgok alaptörvénye, a materialista dialektika oldalán állnak; akik szerint a "kettőből egy lesz" volna a dolgok alaptörvénye, a materialista dialektika ellen foglalnak állást. A két oldal éles demarkációs vonalat fektetett le, érveik a másikéinak szöges ellentétei. Az ideológia szintjén ez a vita jól mutatja a Kínában és a világban zajló osztályharc hevességét és összetettségét.

Zsemin Zsipao, a Kínai Kommunista Párt napilapja, 1964. szeptember 21.

54.

A spektákulum, csakúgy, mint a modern társadalom, egyszerre egységes és megosztott. Az egység alapja mindkettőben a kínzó hasadás. Ez az ellentmondás azonban, amint a spektákulumban felmerül, önmagának is ellentmond, jelentésének kifordulása által: a megosztottság egységesként, az egység megosztottként mutatkozik meg.

55.

Jóllehet, az egyazon társadalmi-gazdasági rendszert vezérlő különböző hatalmak közti harcot hivatalosan mint a létező megosztottság jelét prezentálják, az valójában éppen a létező egységet mutatja, mind világszinten, mind az egyes nemzeteken belül.

56.

Az elkülönült hatalom rivális formáinak látványos iszabpirkózása egyben valóságos is, amennyiben a rendszer egyenlőtlen, konfliktusos fejlődését, illetve a rendszert elismerő, s ezért a hatalomból részt kérő osztályok és osztályfrakciók közötti viszonylagos érdekellentéteket jeleníti meg. Ahogy az élvonalbeli gazdaságok fejlődése is egyes prioritások másokkal való rendszeres ütközését tetelezi, úgy az állami bürokrácia totalitárius gazdaságirányítási formáit, illetve a gyarmatok vagy a félgyarmati sorban lévő országok helyzetét is erősen differenciált termelési módozatok és hatalmi viszonyok határozzák meg. Az egymással ellentétes irányú erőket a spektákulum, különböző kritériumokat segítségül hívva, úgy mutatja be, mint tökéletesen elváló társadalmi formákat. Azok azonban lényegük szerint pusztán elkülönült szektorok, amelyek különössége csakis azon egyetemes renden belül értelmezhető, amelynek funkcionális részeit alkotják: abban az egyetlen mozgásban, amely az egész bolygót a felvonulási terepévé tette — a kapitalizmusban.

57.

A spektákulummal terhes társadalom nem pusztán gazdasági hegemóniája révén uralkodik a fejletlen területek felett. Úgy is uralkodik felettük, mint a spektákulum társadalma. Ahol — alap hiányában — anyagi értelemben még nem tehet, ott a modern társadalom a spektákulummal szállta meg az összes kontinens társadalmi felszínét. Meghatározza a helyi uralkodó osztály programját, vagy maga alakít ki új uralkodó osztályokat. Ahogy felmutatja a pseudojavakat, amelyekre ácsingózni lehet, akár hamis forradalmi mintákat is kínálhat a helyi forradalmároknak. A bürokratikus természetű hatalom, amely megszállva tart néhány iparosodott országot, maga is rendelkezik egyfajta spektákulummal, azonban ez a totális spektákulum integráns része, mint annak pseudotagadása, egyben valóságos támasza. Még ha igaz is tehát, hogy a spektákulum egyes helyi megjelenési formáiban a társadalmi közlekedés és ellenőrzés totalitárius variánsait testesíti meg, ezek a variánsok, mihelyt a globális rendszer működése szempontjából tekintjük őket, tisztán a *spektakuláris feladatok világszintű megosztásának* részeként jelennek meg.

58.

A spektakuláris feladatmegosztás, amely a fennálló rend általában vett megőrzésére hivatott, leginkább a fejlődés tényezőcsúcsait vigyázza. A spektakulum gyökerei a bőséggazdaság talajába nyúlnak, és ez a talaj termi azokat a gyümölcsöket, amelyek végül is uralni fogják a spektakuláris piacot, minden ideológiai-rendőri természetű gát, protekcionista korlátozás ellenében, amelyeket az öfenntartásról álmodozó helyi spektakulumok állítanak.

59.

A spektakulum csillogó változatossága alatt a globális *banalizáció* uralja a modern társadalmat, még ott is, ahol a fejlett áru fogyasztás látszólag megsokszorozza a választható szerepeket és tárgyakat. A vallás és a család maradványai, amely utóbbi még mindig az osztályuralom elsődleges öröklési formája, illetve az ezen intézmények által biztosított erkölcsi elnyomás, mint egy és ugyanazon dolog formaképzése az *evilági* élvezet hirdetésével, lévén, hogy az evilági lét teljes egészében úgy áll elő, mint pseudoélvezet, amely magában foglalja az elfojtást. A létező bamba elfogadása együttműködhet akár a tisztán spektakuláris lázongással is, hiszen az elégedetlenség maga is áruvá válik, mihelyt a jóléti gazdaság képesnek találja magát az ilyen nyersanyagok feldolgozására.

60.

A sztár, az élő emberi lény spektakuláris képviselője, azzal, hogy egy lehetséges szerep képét sűríti magában, ennek a banalitásnak a sűrítménye. A sztár a sekélyes *látszatéletre* való szakosodás identifikációs mintája, aki így kárpótol a ténylegesen megélt produktív szakosodás lehetetlenségéért. A sztár dolga szabadon és *globális módon* megjeleníteni a különböző életstílusokat és stilizálni a különböző társadalom-felfogásokat. A társadalmi *összmunka* elzárt eredményét testesítik meg azzal, hogy olyan melléktermékeinek maszkját öltik fel, amelyek csodás módon a munka mint egész fölébe helyeződnek, mint annak célja; ezek a melléktermékek a *hatalom* és a *tétlen szabadság*, a döntés hatalma és a fogyasztás szabadsága: azon folyamat kezdete és vége, amely sohasem kérdéses. Az első esetében a kormányzati hatalom személyesül meg a pszeudosztárban, a másodikban a fogyasztás sztárjai kampányol-

nak a megélt élet feletti pszeudohatalom képviselőjében. Azonban ezen égi munkák valójában se nem globálisak, se nem változatosak.

61.

A spektakulum ügynöke, aki mint sztár lép a színpadra, az egyén ellentéte; ellensége mind a saját, mind a többiek individualitásának. Miután úgy lép be a spektakulumba, mint identifikációs minta, eleve lemond minden autonómiáról, hogy így azonosulhasson a dolgok menetének való engedelmesség általános törvényével. A fogyasztási sztárok első pillantásra különböző személyiségtípusokat képviselnek, valójában azonban minden egyes típust úgy mutatnak fel, mint amely azonos hozzáféréssel bír a fogyasztás teljességéhez, és abban boldogságot is lel. A döntés sztárjaiknak az elfogadott emberi értékek teljes készletével rendelkezniük kell; így a közöttük hivatalból meglévő különbségeket érvényteleníti a hivatalos hasonlóság, amely előfeltétele annak, hogy minden területen a legkiválóbbak legyenek. Hruscsovot tábornokká nevezték ki, hogy megnyerhesse a kurszki csatát — húsz évvel az eseményt követően, amikor mellelleg államfőként működött. Kennedy pedig olyan nagy szónok volt, hogy még saját sírja fölött is ő mondta a gyászbeszédet, miután Théodore Sorenson továbbra is abban a stílusban írta utódjának beszédeit, amely oly sokban járult hozzá az elhunyt imázsához. Azok a csodálatra méltó emberek, akikben a rendszer megszemélyesül, éppen arról ismerzenek meg, hogy nem azok, akik valójában; onnan a nagyságuk, hogy leszálltak a valóságosságnak még a lehető legjelentéktelenebb individuális életénél is alacsonyabb fokára — és ezt mindegyikük tudja is.

62.

A hamis választék, amelyet a spektakuláris bőség kínál, és amely egyrészt a konkurens, ám egymással szolidáris spektakulumok, másrészt az elsődlegesen tárgyokban megtestesülő, egyszerre kizárólagos és egymást átfedő szerepek egymás mellé helyezésén alapul, átalakul egyfajta küzdelemmé a különböző fantom-minőségek között, amelyek dolga átjelkesíteni a mennyiségi trivialitáshoz való kötődést. Így születnek újjá a hamis, ősi ellentétek, regionaliz-

musok és rasszizmusok, amelyeknek most az a feladata, hogy a fogyasztás hierarchiájának vulgáris fokait mágikus ontológiai felsőbbrendűséggel ruházzák fel, miközben silány versengések végtelen sora — a versenysportoktól a parlamenti választásokig bezárólag — gerjeszt valamiféle állelkedtséget. Ahol csak megvalósul a bőségi fogyasztás, a spektakuláris ellentét felnőttek és fiatalok között mindig az első helyre kerül az illuzórikus szerepek választékában. De hol találunk itt bárkit is, aki felnőtt volna: ura saját életének? A fiatalság, a létező változása pedig távolról sem a most fiatal embereket jellemzi, hanem a gazdasági rendszert, a kapitalizmus dinamizmusát. A *dolgok* uralkodnak, és azok fiatalok — dolgok, amelyek egymással versengenek, és egymást váltják.

63.

A spektakuláris ellentétek mögött a *nyomor egysége* bújik meg. Egy és ugyanazon elidegenedés különböző megjelenési formái csak azért küzdhetnek egymással a totális választék kínálta különféle álarcokban, mert ezek a formák mind valós, elfojtott ellentmondásokra épülnek. Aszerint, hogy adott állapotában a nyomor, amelyet egyszerre tagad és tart fenn, éppen milyen igényeket támaszt, a spektakulum vagy *koncentrált*, vagy *diffúz* formában jelenik meg. De egyik formájában sem más, mint a boldog egyesülés képe a szerencsétlenség viharának szemében, a vigasztalanság és a félelem tombolása közepette.

64.

A koncentrált spektakulum lényege szerint a bürokratikus kapitalizmus jellemzője, még akkor is, ha államhatalmi technikaként előfordulhat az elmaradott, kevert gazdaságokban, sőt, válság idején akár a fejlett kapitalizmusban is. A bürokratikus tulajdoni forma maga is koncentrált, amennyiben az egyes bürokrata csakis a bürokratikus közösség közvetítésével, és csakis e közösség tagjaként vehet részt a gazdaság mint egész tulajdonlásában. Emellett az áruterelés, mivel itt kevésbé fejlett, szintén koncentrált: az áru, amelyet a bürokrácia kisajátít, maga a társadalmi összmunka pedig, amelyet cserébe elad a társadalomnak, nem más, mint az ömlesztett társadalmi túlélés lehetősége. A bürokratikus gazdasági dikta-

túra nem hagyhat a kizsákmányolt tömegeknek választási szabadságot, mivel a bürokrácia maga már minden lehetséges választást meg kellett hogy tegyen, és mert minden tőle független választás, vonatkozzon az ételekre, vagy akár a zenére, lényegében a bürokrácia teljes megsemmisítésének választása. A diktatúrát tehát állandó erőszaknak kell kísérnie. Spektakulumában a jó államilag felmutatott képe magában foglalja a hivatalosan létező teljességet, és rendszerint egyetlen individuumban, a rendszer totalitárius kohéziójának egyedüli biztosítékában összpontosul. Az egyén vagy mágikus módon azonosul ezzel az abszolút sztárral, vagy eltűnésre ítélik. Mert ez a figura az egyén nem-fogyasztásának ura: hősi kép, amely elfogadható értelmet ad az abszolút kizsákmányolásnak, azaz a terror által felgyorsított primitív felhalmozásnak. Ha minden egyes kínainak Maót kell tanulmányoznia, és így Maóvá kell lennie, az csak azért van, mert *semmi más nincs, ami lehetne*. Ott, ahol a koncentrált spektakulum az úr, egyben úr a rendőrség is.

65.

A spektakulum diffúz formája az árubőséget, a modern kapitalizmus zavartalan fejlődését kíséri. Itt minden egyedi árucikk léte az egészként tekintett áruterelés nagyszerűsége nevében nyer igazolást, amely termelésnek a spektakulum egyfajta apologetikus katalógusa. A bőséggazdaság egységes spektakulumának színpadán összebékíthetetlen állítások tülekednek, hasonlóan ahhoz, ahogyan különböző áru-sztárok is egy időben ellentétes irányú társadalomszervezést támogatnak: a gépkocsik spektakuláris logikája például tökéletes közlekedési hálózatot, így a régi városközpontok lerombolását követeli, a város spektakulumának pedig múzeumnegyedekre mutatkozik szüksége. A már eleve kérdéses kielégülést tehát, amelynek *az egész fogyasztásából* kellene származnia, azonnal meghamisítja, hogy az egyszeri fogyasztó csakis ezen árumennyország töredékeinek sorához találhat utat, ahonnan persze minden esetben hiányzik az egésznek tulajdonított minőség.

66.

Minden adott áru önmagáért harcol, a többit el nem ismerheti; önmagát mindenütt úgy tételezi, mintha rajta kívül nem létezne más.

A spektakulum ennek a harcnak a hősköltevénye, olyan történet, amely egy Trója pusztulásával sem érhet véget. A spektakulum nem fegyvert s vitézt énekel, hanem az árut és szenvedélyeit. A vak küzdelem során minden egyes áru, követvén a szenvedélyt, öntudatlanul önmagánál magasabb rendűt valósít meg: az áru egyre világszerűbbé válik — a világ maga pedig egyre inkább áruvá. Így, az *áru-ész csele* révén, az áru minden *különössége* elkopik a harcban, miközben absztrakt formaként továbbhalad a teljes önmegvalósulás felé.

67.

A kielégülést, amelyet a bőségben rendelkezésre álló áru a használatára révén immár nem képes megadni, most annak az értéknek az elismerésében keresik, amelyet tisztán mint áru hordoz; egy olyan *áruérték* merül fel tehát, amely önmagában elégséges — az egyszerű fogyasztó pedig eltelik vallásos érzülettel az áruban megnyilvánuló szuverén szabadság láttán. Az egyes termékek iránti lelkesültség hullámai — a létező összes kommunikációs csatorna támogatásával — fénysebességgel terjednek. Egy film öltözködési divatot csinál; az egyik magazin klubokat reklámoz, azok pedig különböző reklámhordozókkal árasztják el a piacot. A „műtyür” megjelenése jól mutatja, hogy amikor az áruk tömege már az aberráció határait súrolja, az aberráns maga is speciális árucikké lesz. Az áru transzcendenciájába való beleszédülés jelei ismerhetők fel például az ingyenes reklámkulcstartók jelenségében, amelyek vagy bizonyos luxus-termékek megvásárlásakor kerülnek a birtokunkba, vagy valamely, az eredeti felhasználásuk körétől igencsak távol eső adok-veszek révén. Aki kulcstartókat gyűjt — melyeket csakis azért gyártanak, hogy gyűjtsék őket —, az *áru bűnbocsánati leveleit* halmozza — dicső jelképeit annak, hogy az áru megjelent hívei körében. Így tesz bizonyosságot az eldologiasodott ember az áruhoz fűződő bensőséges viszonyáról. Az árufetisizmus az eksztázis hasonló pillanatait mutathatja, mint a régi vallási fetisizmus a maga transzállapotaival és csodás gyógyulásaival. Mindeközben az egyedüli használati érték, amely itt is kifejezésre jut, az alávetettség alapvető haszna.

68.

A modern fogyasztás által kialakított pszeudoszükséglettel kétségkívül nem állítható szembe egyetlen olyan autentikus szükséglet vagy vágy sem, amely ne a társadalomnak és a társadalom történelmének terméke volna maga is. Az árubőség azonban úgy áll elő, mint abszolút szakítás a társadalmi szükségletek organikus fejlődésével. Az áru mechanikus felhalmozódása egyfajta *határtalan műviségnek* ad szabad teret, amellyel szemben minden élő vágy fegyvertelen. Az autonóm műviség halmazati ereje szükségszerűen mindenütt *meghamisítja a társadalmi életet*.

69.

A fogyasztás boldogságában egyesülő társadalom képe csak az evilági fogyasztás során törvényszerűen soron következő csalódásig *függeszti fel* a valódi megosztottságot. Minden egyes új termék, amely a totális fogyasztás ígéretföldjével való villámsebes összeköttetés reményét hivatott képviselni, a maga részéről úgy kerül ünnepélyes felmutatásra, mint maga a végső egyediség. Azonban csakúgy, mint némely látszólag ritka, arisztokratikus keresztnév esetében, amelyről utóbb kiderül, hogy egy egész nemzedék viseli, egy az egyediség ígéretét sugárzó tárgy is csak akkor kínálható fel a tömegek imádatának, ha tömegesen kerül előállításra. A mindennapi termék úgy tehet csak szert valamiféle valódi státusra, ha legalább egyetlen pillanatra a társadalmi lét középpontjába kerül mint a termelés célszerűségének misztikus megvalósulása. Spektakuláris értéke azonban rögvest elpárolog, amint a fogyasztó — és persze az összes többi fogyasztó — hazavitte. Ekkor fedi fel esszenciális szegénységét, amely előállítása szegénységének természetes eredője — túl későn: mert ekkorra már egy másik tárgy hordozza a rendszer igazolását és követel magának érte elismerést.

70.

A csaló kielégülés önmagát leplezi le azzal, hogy folytonosan áthelyeződik, hogy követi a termékek, illetve a termelés általános feltételeinek változásait. Ami oly végtelen arroganciával állította rendíthetetlen kiválóságát, mégis változik tehát, mind a diffúz, mind a koncentrált spektakulumban, és csakis a rendszer örök:

Sztálinról, éppen úgy, mint a divatjamúlt árucikkről, éppen azok rántják majd le a leplet, akik ránk osztották. A reklámpar minden *új hazugsága* egyben az azt megelőző hazugság *bevallása*. Valahányszor a totalitárius hatalom egy-egy megtestesülése elbukik, lelepleződik az *illuzórikus közösség*, amely egy lélekkel támogatta, és amely nem volt más, mint számtalan magány illúzióvesztett halmaza.

71.

Mindaz, amit a spektakulum mint örök dolgot nyújt, a változáson alapul és az alapjával együtt változnia kell. A spektakulum abszolút értelemben dogmatikus, ugyanakkor nem képes megállapodni semmiféle szilárd dogmánál. Számára semmi nem lehet állandó: ez a természetes állapota, jóllehet egyben a hajlamainak tökéletes ellentéte is.

72.

Az irreális egység, amelyet a spektakulum hirdet, elfedi az osztályellentétet, amelyen a kapitalista termelési mód reális egysége alapul. Ami a termelőket a világ építésében való részvételre kötelezi, egyben el is választja őket ettől a világtól. Ami együvé hozza a helyi és nemzeti korlátozások alól felszabadult embereket, egyben el is távolítja őket egymástól. Ami az ésszerűség elmélyítésére ösztönöz, egyben táplálja a hierarchikus kizsákmányolás és elnyomás irracionálisát is. Ami a társadalom absztrakt hatalmát létrehozta, egyben a társadalom konkrét *nem-szabadságát* is megvalósítja.

IV. A PROLETARIÁTUS MINT SZUBJEKTUM ÉS MINT REPREZENTÁCIÓ

Teljes jogegyenlőség a föld javainak élvezetében, minden hatalom eltörlése, minden erkölcsi korlát tagadása — ha a dolgok mélyére nézünk, hát ezért tört ki a március 18-ai felkelés, ezek annak a félelmetes szervezetnek az alapelvei, amely a felkelést hadsereggel látta el.

Parlamenti jelentés az 1871. március 18-ai felkelésről

73.

A valódi mozgalom, amely felszámolja a létező feltételeket, a burzsoázia gazdasági győzelme pillanatától irányítja a társadalmat, látható módon pedig azóta, amikor ez a győzelem a politika síkján is megfogalmazódott. A termelőerők fejlődése darabjaira zúzta a régi termelési viszonyokat és minden statikus rend szétporlad. Mindaz, ami abszolút volt, történelmivé lesz.

74.

A történelemben hajtva, az azt alkotó munkában és küzdelemben való részvételre kötelezve, az ember kénytelen illúziók nélkül szembenézni a viszonyaival. Ennek a történelemnek nincs olyan tárgya, amely megkülönböztethető volna attól, amit önmagából megvalósít, még ha a történelmi kor utolsó, öntudatlan metafizikus víziója úgy tekinthette is a termelés fejlődését, amelyben a történelem kibomlott, mint annak tulajdonképpen tárgyát. A cselekvő történelmi *alany* pedig nem lehet más, mint az önmagát előállító élő ember, amint világa — tehát a történelem — urává és birtokosává válik; akinek ez a *tudatos játék* a léte.

75.

A polgárság felemelkedésével megnyíló hosszú *forradalmi korszak* osztályharcai együtt fejlődtek a *történelem szellemével*, a dialektikával — a gondolkodással, amely nem áll meg a létező jelentésének kutatásánál, de meg akarja érteni minden létező szétfoslását is, és útjában felold minden elkülönülést.

76.

Hegelnek már nem a világot, hanem a világ *átalakulását* kellett *interpretálnia*; mivel azonban *mindössze interpretálta* az átalakulást, pusztán *filozófiai* csúcspontját jelenti a filozófiának. Egy olyan világot kívánt megérteni, amely *önmagát alkotja*. Ez a történelemfelfogás még nem más, mint a mindig túl későn érkező tudat, amely *visszamenőleg* szállítja a felmentést. Túllép ugyan az elkülönülésen — de *csak gondolatban* lép túl rajta. A paradoxon — hogy minden valóság jelentését az illető valóság történelmi beteljesülésének rendeli alá, ugyanakkor ezt a jelentést úgy állítja be, mint ha maga volna a történelmi beteljesülés — abból az egyszerű tényből ered, hogy a 17–18. századi polgári forradalmak gondolkodója filozófiájában pusztán a forradalmak kimenetelével való *megbékélésre* törekedett. "Ha pusztán a polgári forradalom filozófiájaként tekintjük, akkor sem tükrözi ennek a forradalomnak a teljes folyamatát, csakis annak végeredményét. Ilyen értelemben pedig a hegeli filozófia nem a forradalom, hanem a restauráció filozófiája" (Karl Korsch, *Tézisek Hegelről és a forradalomról*)⁷. Hegel még egyszer utoljára azt tette, ami a filozófus dolga — "dicsérni a létezőt"; de ez a "létező" számára már nem lehetett más, mint a történelem mozgásának teljessége. Csak úgy kendőzhette el, hogy a gondolat valójában továbbra is *külső* pozícióban maradt, hogy azt a Szellem előzetesen létező tervével azonosította — a Szellem lévén az abszolút hős, aki azt teszi, amit akar, és azt akarja, amit tesz; az erő, amelynek teljes megvalósulása maga a jelen. Így a filozófia, amint kileheli lelkét a valódi történelmi szellemiség karjaiban, immár nem dicsőítheti világát anélkül, hogy egyben ne tagadná is. Hiszen már pusztán ahhoz, hogy szólásra emelkedhessen, azt kell feltételeznie, hogy a totális történelem, amelyhez mindent hozzárendelt, már bevégeztetett, és hogy feloszlatta magát az egyetlen bíróság, amely dönthetne igaz és hamis dolgában.

77.

Amikor a proletariátus tettekben megnyilvánuló létével azt bizonyítja, hogy a történelem szelleme nem merült feledésbe, egyszerre tagadja a *végkövetkeztetést* és igazolja a módszert.

⁷ Korsch, Karl, "Thesen zum Vortrag 'Hegel und die Revolution'", 1931.

78.

A történelem gondolata csakis úgy menthető meg, ha gyakorlati eszmévé válik; a proletariátus mint forradalmi osztály gyakorlata pedig nem lehet kevesebb, mint a világa teljességét formáló történelmi tudatosság. A *forradalmi* munkásmozgalom valamennyi elmélete a hegeliánus gondolattal szembeni kritikái álláspontból nőtt ki — Stirneré és Bakunyiné csakúgy, mint Marxé.

79.

Az, hogy a marxi elmélet elválaszthatatlan a hegeliánus módszertől, egyben elválaszthatatlan ezen elmélet forradalmi természetétől, azaz az igazságától. Éppen ebből a szempontból hagyták figyelmen kívül, vagy értették félre leggyakrabban a Marx és Hegel közötti viszonyt — még az a vád is felmerült, hogy ez a viszony volna a gyenge pontja annak, ami később megtévesztő módon marxista *tanítássá* lényegült. Eduard Bernstein, *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai*⁸ című művében, tökéletesen leírja a dialektikus módszer és a harcok történelmi *állásfoglalás* kapcsolatát, lehúzván a keresztvizet az 1847-es *Kommunista Kiáltványnak* a németországi proletárforradalom közeli eljövételével kapcsolatos, tudománytalan előrejelzéseiről: "Ez a történelmi önámítás, amelyet bármelyik politikai ábrándozó is aligha tudott volna túlszárnyalni, Marxnál, aki már akkor komolyan foglalkozott közgazdaságtannal, érthetetlen lenne, ha nem a hegeli ellentmondás-dialektika ama maradványának a termékét látnánk benne, amelytől Marx — ugyanúgy, mint Engels -, úgy látszik, élete végéig sem szabadult meg, de amelynek abban az általános erjedési folyamatban annál végzetesebbé kellett válnia."⁹

80.

A Marx által végrehajtott *inverzió*, amelynek célja, hogy a polgári forradalom szellemiségét "átültetve megmentse", nem egyszerűen annyiból áll, hogy a termelőerők anyagelvű fejlődésével helyette-

⁸ *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1989.

⁹ Réthelyi Károlyné fordítása

sította be a hegeli Szellem kibontakozását, amint az önmagával való találkozás felé halad az időben — lévén, hogy tárgyiasulása egyet jelent elidegenedésével, és mert a történelmi sérülések nem hagynak rajta sebhelyeket. A történelemnek, ha egyszer reálissá lett, nincs többé vége. Marx lerombolta az *elkülönített* helyet, ahonnan Hegel leste mindazt, ami bekövetkezik; s egyben kiküszöbölte mindenféle felsőbbrendű, külső tényező *kontemplatív* jelenlétét. Az elméletnek ezen túl nem kell többet tudnia annál, mint amit maga tesz. A gazdasági mozgás szemlélete a mai társadalom uralkodó gondolati rendszerében, ezzel szemben, a körkörös rendszer megalkotására irányuló hegeli kísérlet *nemdialektikus* részének *neminvertált* öröksége; olyan helyeslés tehát, amely elveszítette elvi dimenzióit; amelynek nincsen már szüksége hegelianizmusra az önigazoláshoz, mivel a mozgás, amelyet dicsérni jött, a világnak egy olyan szektora, ahol a gondolatnak semmi keresnivalója sincs — olyan szektor, amelynek mechanikus fejlődése hatékonyan uralja a mindenség fejlődését. A marxi terv egy tudatos történelem terve, ahol a mennyiségit, amely a tisztán gazdasági jellegű termelőerők vak fejlődéséből származik, a történelem minőségi kisajátításává kell alakítani. A *politikai gazdaságtan kritikája a prehistorikus kor végének* első felvonása: “Az összes termelőeszköz közül a leghatalmasabb termelőerő maga a forradalmi osztály.”

81.

Marx elméletét az köti szorososan a tudományos gondolkodáshoz, hogy racionális módon érti meg a társadalomban valóságosan működő erőket. Alapjában véve azonban ez a tudományos gondolat *túlvilága*; azt csakis annyiban örzi meg, amennyiben meg is haladja. Marx számára a kérdés ugyanis a *harc* megértése, és semmiképp sem a *törvényé*. „Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát.”¹⁰ — olvasható *A német ideológiában*.

82.

A polgári kor, amely a történelmet tudományos alapokra kívánja helyezni, átsiklik a tény felett, hogy magát a rendelkezésére álló

tudományt sokkal inkább a gazdaságnak kellett történelmileg megalapoznia. Megfordítva, a történelem csak addig függ gyökeresen a gazdaságtól, ameddig pusztán *gazdaságtörténet* marad. A történelem szerepét a gazdaságban — a globális folyamatban, amely saját alapvető tudományos előfeltételeit is módosítja — valóban alaposan figyelmen kívül hagyják a tudományos megfigyelők; jól megmutatkozik ez az olyan szocialisták hiú számíthatásaiban, akik szerint pontosan megadható a gazdasági válságok bekövetkeztének ideje; most pedig, hogy a folyamatos állami beavatkozásnak köszönhetően a krízishajlam kompenzálódott, ugyanez a típusú érvelés lát ebben a törekeny egyensúlyban végső gazdasági harmóniát. A gazdaság meghaladásának terve, a történelem birtokba vételének terve — ha kézben akarja tartani a társadalom tudományát — önmaga nem lehet *tudományos természetű*. A legutóbbi mozgalom forradalmi nézőpontja tehát, amelyből úgy tűnhet, hogy a történelem jelenleg tudományos ismeretek alapján uralható, továbbra is *polgári* maradt.

83.

A szocializmus utópikus nézetrendszerei, jóllehet történelmileg a létező társadalmi szerveződés kritikájában gyökereznek, jogosan nevezhetők utópikusnak, amennyiben elutasítják a történelmet — amennyiben tehát tagadják a valós harcot, együtt a kor minden mozgalmával, amely kívül esett a boldog társadalomról alkotott örök tökéletességű képükön. Nem azért utópikusak azonban, mint ha tagadnák a tudományt. Éppen ellenkezőleg, az utópista gondolkodókat teljesen a hatalmában tartotta az előző századok tudományos gondolkodása. A céljuk éppen ennek a racionális rendszernek a tökéletesítése volt. Egyáltalában nem tartották magukat lefegyverzett prófétáknak, mivel szilárdan hittek a tudományos bizonyíték társadalmi hatalmában, sőt, mint a saintsimonisták esete mutatja, még abban is, hogy a tudomány révén magukhoz ragadhatják a hatalmat. “Hogyan is képzelték volna, hogy harccal nyerjék el azt, amit elegendő *bizonyítaniuk*?” — kérdezi Sombart. Mindeközben az utópisták tudományos felfogása nem terjedt ki annak a ténynek az ismeretére, hogy vannak társadalmi csoportok, amelyeknek erős érdekük fűződik a status quo fenntartásához, van erejük is, hogy fenntartsák azt, ráadásul rendelkezésükre állnak a

¹⁰ Marx-Engels: *A német ideológia*. MEM III. 20. oldal, lábjegyzet

hamis tudat különböző formái, amelyek a pozícióikat erősítik. Fel-fogásuk nagy lemaradást mutatott még magának a tudomány fejlődésének a történeti realitásához képest is, amely fejlődést ekkor már jórészt a *társadalmi kereslet* irányította, olyan tényezőkből eredően — mint a fent említettek is -, amelyek nemcsak azt határozták meg, hogy mi tartható tudományos értelemben elfogadhatónak, de azt is, hogy mi tanulmányozható tudományosan. Az utópikus szocialisták továbbra is az *igazság tudományos kifejtési módjának* rabjai voltak, és ezt az igazságot tisztán absztrakt képében fogták fel — abban a formában, amelyben a társadalmi fejlődés egy jóval korábbi pillanatában rögzült. Sorel megfigyelése szerint az utópisták a csillagászat mintájára igyekeztek feltárni és bemutatni a társadalmi törvényeket. Az általuk előrevetített, a történelemmel oly ellenséges viszonyban álló harmóniaelv logikus módon annak a kísérletnek volt a terméke, hogy a történelemtől lehető legtávolabb eső tudományt alkalmazzák a társadalomra. Elveiket a newtonizmust megszegyenítő, ártatlan kísérletező kedvvel igyekeztek elfogadtatni, a kitartóan megidézett mosolygó jövő pedig „ugyanazt a szerepet töltötte be társadalomtudományukban, mint a testek tehetetlensége a racionális mechanikában”¹¹.

84.

Marx elméletét éppen tudományos-determinista oldala tette esendővé az "ideologizációval" szemben; a rés még Marx életében megnyílt, majd egyre csak szélesedett a munkásosztályra hagyott szellemi örökségen. A cselekvő történelmi alany eljövetele egyre távolabb és távolabb tolódik ki az időben, és a gazdaság, a par excellence történeti tudomány lesz az, amely egyre fokozódóbb mértékben szavatolja önnön jövőbeni tagadásának szükségességét. De ezáltal a forradalmi gyakorlat — e tagadás egyetlen igaz eleme — egyre kijjebb szorul az elméleti vízió területéről. A lényeg újra csak türelmesen tanulmányozni a gazdaság fejlődését, és hegeli nyugalommal fogadni az ebből fakadó fájdalmat — ami, mint mindig, a "jósándékok temetője". Kiderül, hogy — a forradalom tudománya szerint — *a tudat mindig késik*, ezért tanítani kell.

¹¹ Georges Sorel, *Materiaux pour une théorie du prolétariat*, Paris, M. Rivière, 1919.

„Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. Világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem érett meg a tőkés termelés megszüntetésére...” — mondja majd Engels 1895-ben.¹² Marx egész életében megtartotta elméletének egységes nézőpontját, azonban az elmélet *kifejtése* a domináns gondolkodási formák *területén*, az egyes szaktudományok, legfőképp a polgári társadalom alaptudománya, a politikai gazdaságtan (nemzetgazdaságtan) kritikáján keresztül történt. Ebben a megcsonkított, és később így véglegesített formájában vált a marxi elmélet "marxizmussá".

85.

Marx elméletének gyengesége természetesen elválaszthatatlan a korabeli proletariátus forradalmi harcának elégtelenségétől. A német munkásosztály nem kiáltotta ki a permanens forradalmat 1848-ban; a kommün belebukott az elszigeteltségbe. A forradalom elmélete így még nem juthat el tulajdon létének beteljesítéséig. A tény, hogy Marx arra lett kárhóztatva, hogy a British Museum kolostori magányában, a tudós munka elkülönültségében védelmezze és pontosítgassa azt, magának az elméletnek vált a kárára. Éppen a munkásosztály jövőbeni fejlődésével kapcsolatos tudományos igazolások, illetve az ezekkel együtt járó szervezeti gyakorlat lesznek később akadályává a proletariátus öntudatra ébredésének.

86.

A proletárforradalom *tudományos* védelmének minden elméleti elégtelensége, mind tartalmát, mind formális kifejtését illetően, arra vezethető vissza, hogy a proletariátust a burzsoáziával azonosítja, *a forradalmi hatalomszerzés szempontjából*.

87.

Azzal, hogy Marx már a *Kiáltványtól* kezdődően szükségét érezte, hogy a proletárhatalom tudományos legitimitását az *ismétlődő* történelmi kísérletek felsorolásán keresztül bizonyítsa, csak azt érte el, hogy zavarossá tette saját történelmi gondolkodását. Ez a meg-

¹² Engels: Bevezetés [Marx „*Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig*” c. művének 1895-ös kiadásához] MEM 22, 480. o.

közelítés vezette arra, hogy a termelési módok fejlődésének *lineáris* modelljét támogassa, amelyet a minden esetben „az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával”¹³ végződő osztályharc mozgat. A történelmi tények azonban azt mutatják, hogy — amint azt maga Marx más helyütt kimutatta — az "ázsiai termelési mód" például rendíthetetlen maradt minden osztálykonfrontáció ellenére, csakúgy, ahogy a jobbáglázadások sem söpörték soha el a földesurakat, és az ókori rabszolgafelkelések sem vetettek véget a szabad polgárok uralmának. A lineáris séma szem elől téveszti a tény, hogy *a polgárság az egyetlen forradalmi osztály, amely valaha is győzedelmeskedett*; egyben az egyedüli osztály, amelynek esetében a gazdaság fejlődése volt a társadalom kisajátításának oka és következménye. Ugyanez a leegyszerűsítés vezette Marxot arra, hogy figyelmen kívül hagyja az állam gazdasági szerepét az osztálytársadalom irányításában. Ha úgy tűnhetett is, hogy a felemelkedő polgárság megszabadította a gazdaságot az államtól, ez csak annyiban volt igaz, amennyiben az állam korábban egy *statikus gazdasági rendben belül* volt az osztályelnyomás eszköze. A polgárság a középkornak abban a szakaszában alakította ki a maga autonóm gazdasági hatalmát, mikor az állam a különböző hatalmak között addig fennálló stabil egyensúly feudális fragmentálódása következtében meggyöngült. A modern államról azonban - amely kezdetben a merkantilista rendszer révén támogatta a fejlődő polgárságot, majd később, a "laissez faire, laissez passer" idején tulajdonképpen a burzsoázia *saját államává* vált - végül kiderült: olyan hatalom hordozója, amely központi szerepet tölthet be a *gazdasági folyamat* tervszerű irányításában is. Pedig már Marxnak megvolt a lehetősége, hogy a *bonapartizmus* jelenségében jellemezze egyik első vázlatát a modern etatista bürokráciának, amely nem más, mint tőke és állam fúziója, a "tőke nemzeti hatalma a munka fölött", olyan „nyilvános erőszakszervet, amely a társadalmi szolgátság fenntartására szerveződött", és amelyben a polgárság lemond mindenfajta történelmi létről, túl a dolgok gazdaságtörténetén, amelyre önmagát redukálta, és megengedi, hogy "ugyanolyan politikai jelentéktelenségre ítéltesen, mint a többi

¹³ Marx-Engels: *A kommunista párt kiáltványa*

osztály". Az itt lefektetett társadalompolitikai alapok már kirajzolják a modern spektákulumot, amely negatív módon úgy határozza meg a proletariátust, mint *az egyedüli osztályt, amely történelmi létre tart igényt*.

88.

A két osztály, amelyek gyakorlati értelemben megfelelnek Marx elméletének, a két tiszta osztály, amelyek felé *A tőke* teljes elemzése mutat, a polgárság és a proletariátus, egyben az egyedüli forradalmi osztályok a történelemben — ám nagyon is eltérő feltételek között azok. A polgári forradalom lejátszott mérkőzés. A proletárforradalom terv, amely a korábbi forradalom alapján nyert megfogalmazást, attól azonban minőségileg különbözik. Ha figyelmen kívül hagyjuk a polgárság történelmi szerepének *eredetiségét*, úgy nem vesszük észre a konkrét eredetiséget a proletár tervben sem, amelynek csak akkor van jövője, a saját zászlóját hordozza és ismeri "feladatai mérhetetlenségét". A polgárság azért került hatalomra, mert a fejlődő gazdaság osztálya. A proletariátus maga csakis akkor válhat hatalommá, ha a *tudatosság osztályává* lesz. Ilyen hatalmat a termelőerők növekedése önmagában nem biztosíthat, még közvetve, az egyre növekvő kisemmizés révén sem. A jakobinus államcsíny nem lehet eszköze. Nem segítheti az *ideológia*, amely a részleges célokat általánosnak állítja be, mert a proletariátus hatalma semmi részleges valóságot nem tarthat meg valóban sajátjaként.

89.

Marx a proletariátus harcában való részvételének egy bizonyos időszakában túl sokat várt a tudományos előrejelzésektől, olyannyira, hogy maga fektette le a ökonomizmus illúzióinak elvi alapjait; jól tudjuk azonban, hogy ő maga sosem vált rabjává ezeknek az illúzióknak. Egy 1867. december 7-én kelt, közismert levelében — a levél egy olyan cikket kísért, amelyben ő maga vette kritika alá *A tőkét*, és amely cikket Engelsnek kellett megjelentetnie úgy, mintha egy ellenfelük írta volna — Marx világosan rámutatott saját tudománya hatáira: „A szerző *szubjektív* tendenciájának — amire talán pártállása és múltja készítette és ösztönözte —, azaz annak a módnak, ahogy a maga vagy mások számára ábrázolja a mostani

mozgás, a mostani társadalmi folyamat végeredményét, semmi köze sincs valóságos kifejtéséhez.”¹⁴ Azzal, hogy maga hívja fel a figyelmet saját objektív elemzése "tendenciózus végkövetkeztetéseire", no meg a rákényszerített tudománytalanságokkal kapcsolatban közbevetett "talán" szócska iróniája révén, Marx egyben meg is adja a módszertani kulcsot a dolog két aspektusának egybefogásához.

90.

Tudatnak és tettek magában a történelmi harcban kell egybeformnia úgy, hogy mindkét pólus a másikba helyezze a maga igazságának biztosítékát. A proletariátus osztálya azáltal válik cselekvő alannyá, ahogyan megszervezi a maga osztályharcát, illetve ahogyan megszervezi a társadalmat a *forradalom pillanatában*: itt kell megvalósulniuk a *tudat gyakorlati feltételeinek*, amelyekben a gyakorlat elmélete azáltal igazulnia meg, hogy gyakorlati elméletté válik. A szerveződés sarkalatos kérdésének szentelte azonban a legkevesebb figyelmet a forradalmi elmélet a munkásmozgalm kialakulásának idején — azaz amikor az elmélet a történelmi gondolat örököséként még *egységes* jelleggel bírt (amelyet, ígérete szerint, egységes történelmi *gyakorlattá* szándékozott volna fejleszteni). Éppen itt jelent meg tehát a *következetlenség*, lehetővé téve, hogy a polgári forradalomtól kölcsönzött etatista és hierarchikus módszerek újra megtelepedjenek a forradalom elméletén. A szervezeti formák, amelyeket a munkásmozgalm az elmélet visszavonulását követően — és annak talaján — kitermelt, válaszképpen egyre inkább akadályozni kezdték az egységes elmélet megtartását, különböző specializált és részleges diszciplinákra bontván fel azt. Az ideológiává idegenedett elmélet így még arra sem lehet képes, hogy ráismerjen az elárult egységes történelmi gondolat praktikus igazolására, amelynek példáit a spontán munkásmegmozdulások hordozták; annyit tehet csak, hogy segít elnyomni ezeket a megmozdulásokat, és az emléküket is kitörli. Pedig éppen az ilyen, a harc során kialakult történelmi formák adják azt a gyakorlati miliót, amelyre az elméletnek szüksége van ahhoz, hogy igaz lehessen. Előfeltételei az elméletnek, még ha nem részesültek is

¹⁴ MEM 31, 398. o.

elméleti megfogalmazásban. A *munkástanácsok* léte például nem elméleti felfedezés, és ha még távolabb megyünk, már a Nemzetközi Munkásszövetség legmagasabb szintű elméleti igazsága is saját gyakorlati léte volt.

91.

Az Internacionálét első harci sikerei képessé tették arra, hogy leszámoljon a köreiből túlélő uralkodó ideológia zavaros befolyásával. A nem sokkal később bekövetkező vereség és represszió azonban felszínre hozta a proletárforradalom két különböző fel-fogása között kirajzolódó konfliktust. Mindkét felfogásnak volt egy *tekintélyelvű* dimenziója, amely arról tanúskodott, hogy a munkásosztály tudatos önemancipációjának kérdése lekerült a napirendről. A marxisták és bakunyinisták között végül kibékíthetetlené váló ellentét egyrészt a majdani forradalmi társadalom hatalmi kérdéseiben, másrészt a jelenlegi mozgalmi szervezet kérdéseiben kristályosult ki, s áttérve az egyikről a másikra, mindkét frakció álláspontja önmaga ellentétébe fordult át. Bakunyin illúziójának tartotta, hogy az államhatalom eszközeivel felszámolhatók volnának az osztályok, és figyelmeztetett arra, hogy a dolgok ilyen menete egy meghatározó bürokrataosztály, illetve a "tudósok", vagy az akként elismertek diktatúrája létrejöttéhez vezethet. Marx, aki úgy vélte, hogy a gazdasági ellentmondások elkerülhetetlen kiérlelődése, együtt a munkások demokratikus nevelésével, a proletárállam átmeneti szerepét mindössze arra redukálja, hogy az objektív módon kialakuló, új társadalmi viszonyokat legalizálja, azzal vádolta Bakunyint és követőit, hogy egy tekintélyelvű, konspiratív elitet alkotnak, amely önmagát szándékosan az Internacionálé fölébe helyezi, azt az extravagáns tervet dédelgetve, hogy a leginkább forradalmi erők, avagy az önmagukat mint ilyen tételzők felelőtlen diktatúráját kényszerítheti a társadalomra. Bakunyin kétségtelenül ilyen alapon toborozta híveit: "Mi, láthatatlan pilóták a népek viharában, mi vezetjük majd a Forradalmat, nem nyíltan hordozván a hatalmat, de valamennyi *szövetségesünk* kollektív diktatúrája révén. Olyan diktatúrával, ahol nincs vállap, nincsenek címek, nincs hivatalos jog, s csak annál hatalmasabb, hogy nem cipeli a hatalom semmilyen jelvényét." A munkásforradalom két *ideológiája* ütközött össze tehát egymással; mindkettő tar-

talmazott egy részlegesen igaz kritikát, azonban elveszítették az egységes történelemszemléletet, és mindkettő igyekezett ideológiai *autoritássá* intézményesülni. Erős szervezetek, köztük a Német Szociáldemokrata Párt és az Ibériai Anarchista Föderáció (FAI - Federación Anarquista Ibérica), hűségesen szolgálták egyik vagy másik ideológiát; az eredmény pedig mindenütt nagyban eltért attól, amire törekedtek.

92.

Az a jellegzetesség, hogy az anarchisták a proletárforradalmat mint célt *közvetlenül jelenvalónak* tekintik, a valódi anarchista harcnak egyszerre nagy erőssége és ugyanolyan nagy gyengesége (*valódi* harcot említünk, lévén az individualista variánsok kitételei egyszerűen nevelésesek). A kollektivistáknak a modern osztályharc történelmi gondolatából csakis a konklúziót tartja meg, ahová azonnal el is kíván jutni — és ezt a feltétlen követelést visszhangozza a módszer iránti szisztematikus megvetése is. A *politikai küzdelemmel* szembeni kritikájuk így mindvégig absztrakt szinten maradt, a gazdasági küzdelemnek való elkötelezettségüket pedig csak valami délibábos végső megoldás emlegetése mutatja, amely egy csapásra, az általános sztrájk, vagy felkelés napján valósul majd meg. Az anarchisták programja *egy ideál beteljesítése*. Az anarchizmus az állam és az osztályok, azaz minden elkülönült ideológia társadalmi előfeltételeinek *ideológiai természetű* tagadása. Ez a *tiszta szabadság ideológiája*, amely minden közé egyenlőségjelet tesz, és szándékosan kerüli a történelmi rossz gondolatát is. Az anarchizmus érdeme, hogy - minden részleges követelést egyetlen követeléssé olvasztva - a létező feltételeket az élet egésze nevében, és nem valamely kivételként, specializált kritikai szempontból utasítja el; a tény azonban, hogy a követeléseknek ez az egyesülése, mintegy az egyéni szeszélynek engedelmessé, mindenfajta gyakorlati megvalósulást megelőzően, mint abszolútum van elgondolva, egyben nyilvánvaló következtetésre is ítélte az anarchizmust. Más dolga sincs, mint ismételtetni, minden harc során újra és újra kijátszani a maga egyszerű, totális konklúzióját, mert ezt az elsődleges konklúziót egyben kezdettől fogva a mozgalom végcéljaként határozták meg. Könnyen írhatta Bakunyin az alábbiakat, 1873-ban, amikor kilépett

a Jurai Föderációból: "Az elmúlt kilenc év alatt több mint elég gondolat kapott lábra az Internacionálé kebelén a világ megmentésére — ha ugyan gondolatokkal meg lehet menteni a világot -, és aki még egyet kitalál, annak velem gyűlik meg a baja. Ez már nem a gondolatok ideje, hanem a tényeké és a tetteké." Meglehet, ez az elképzelés őrzi a proletariátus történelemfelfogásának azt a bizonyosságát, hogy az elméleteknek gyakorlattá kell válniuk, ám oda is hagyja a történelem talaját, feltételezve, hogy a gyakorlatba történő átmenet megfelelő formái már megtaláltattak és soha nem változnak.

93.

Az anarchisták, akik ideológiai meggyőződésükkel kifejezetten megkülönböztették magukat a munkásmozgalom többi képviselőjétől, belső köreikben is hasonlóan rangsorolták az illetékeséget, és ezáltal kedvező terep nyílt a jórészt teljes intellektuális tevékenységüket néhány örök igazság szajkózására korlátozó, közepes propagandisták és az ideológia védelmezői előtt, hogy informális uralmat gyakoroljanak a teljes anarchista szervezet felett. A döntéshozatali egységet övező ideologikus tisztelet is a "szabadság szakemberei" ellenőrizetlen szervezeti fennhatóságának kedvezett; és a forradalmi anarchizmus ugyanilyen természetű, ugyanilyen eszközök révén megvalósuló egységet várt el a felszabadított néptől is. Ráadásul a tény, hogy semmiféle hajlandóságot nem mutattak arra, hogy egy, a folytonos harcban egybeforrt kisebbség és egy szabad egyénekből álló társadalom helyzete közötti ellentétet bármi módon figyelembe vegyék, az anarchisták állandó elszigetelődéséhez vezetett, valahányszor eljött a közös döntés ideje — gondoljunk csak a számtalan, helyi szinten kirobbant, majd ugyanígy eltaposott spanyolországi anarchista felkelésre.

94.

Az illúzió, amelyet többé-kevésbé kifejezett módon minden autentikus anarchizmus táplál, egy olyan, folytonosan küszöbönálló forradalom illúziója, amely egy csapásra igazolja majd az anarchista ideológiát, illetve az arra épülő gyakorlati szerveződés helyességét. 1936-ban az anarchizmus valóban társadalmi forradalmat hajtott végre, megvalósítván a proletárhatalom valaha létezett legfejlet-

tebb modelljét. De még itt is fontos megjegyezni, egyrészt, hogy az általános felkeléshez a katonai államcsíny adta meg a jelet. Másrészt, mivel a forradalom nem teljesezhetett ki az első napokban — a francoisták, erős külföldi támogatásra támaszkodva, egy olyan időszakban, amikor a nemzetközi proletármozgalom másutt már vereséget szenvedett, kezükben tartották az ország felét, miközben a köztársasági táborban továbbra is jelen voltak a polgári erők és az etatista munkáspártok maradványai —, a szervezett anarchista mozgalom képtelennek bizonyult a forradalom félgyőzelmeinek kiterjesztésére vagy akár megvédésére. Elismert vezetőiből miniszterek lettek, és túsza a polgári államnak, amely bomlasztotta a forradalmat, hogy elveszítse a polgárháborút.

95.

A II. Internacionálé "ortodox marxizmusa" a szocialista forradalom tudományos ideológiája, amely teljes igazságát az objektív gazdasági folyamatban találja meg, illetve abban, ahogyan annak szükségszerűségét fokozatosan felismeri a szervezet kinevelte munkásosztály. Ez az ideológia exhumálta az utópikus szocializmus pedagógiába vetett hitét, körítvén azt a történelem menetére való *kontemplatív* hivatkozással. Egy ilyen hozzáállás azonban annyira távol kerül a totális történelem hegeli dimenziójától, hogy el kell veszítse azt a mozdulatlan totalitásképet is, amelyet az utópista (és különösen a Fourier-féle) kritika még tartalmazott. Az ilyen tudományos attitűd, amely másra nem igen képes, mint újra elővezetni a szimmetrikus erkölcsi választások közti hagyományos dilemmákat, hozta elő Hilferdingből a gúnyos megjegyzést, amely szerint a szocializmus szükségszerűségének felismerése nem ad semmilyen „útmutatást arra nézvést, hogy milyen gyakorlati hozzáállást is kellene magunkévá tennünk. Egy dolog felismerni a szükségszerűséget, de megint más e szükségszerűség szolgálatába állni"¹⁵. Azok, akik nem ismerték fel, hogy Marx és a forradalmi proletariátus számára az egységes történelemszemlélet *nem volt semmi más, mint gyakorlati hozzáállás*, szükségszerűen estek áldozatául annak a gyakorlatnak, amelyet ezzel párhuzamosan magukévá tettek.

¹⁵ Rudolf Hilferding, *A finánczóke*, Budapest, KJK, 1955.

96.

A szociáldemokrata szervezetek ideológiája a szervezeteket a munkásosztályt nevelő *tanítók* hatalmára bízta, és a szervezeti forma tökéletesen meg is felelt az ilyen típusú passzív tanulásnak. A II. Internacionálé szocialistáinak részvétele a politikai-gazdasági küzdelemben meglehetősen konkrét volt ugyan, ám mélyen *kritikátlan*. A *forradalmi illúzió* nevében vállaltan *reformista* gyakorlatot folytattak. Elkerülhetetlen volt hát, hogy a forradalmi ideológia éppen azoknak a sikerén fusson zátonyra, akik hordozták. A parlamenti képviselők és az újságírók mozgalmon belüli elkülönítésével arra biztatta a polgári értelmiségi körökből verbuváltakat, hogy tovább folytassák polgári életmódjukat, a szakszervezeti bürokrácia pedig még a munkás háttérű, az ipari munkásmozgalom harcaiból érkezett tagokat is munkaerő-ügynökökké tette, akik a portékájukat úgy adták-vették, mint bármely más árucikket. Hogy mindezen elemek tevékenységében mégis maradjon valami forradalmi jelleg, az kellett, hogy a kapitalizmus alkalmasint képtelennek bizonyuljon gazdaságilag *támogatni* ezt a reformizmust, amelyet a törvénytisztelő agitáció esetében politikailag tolerált. Ezért az összeférhetlenségért szavatolt a tudományuk; és ezt hazudtolta meg úton-útfélen a történelem.

97.

Ezt az ellentmondást, amelyre Eduard Bernstein — az a szociáldemokrata, akitől a politikai ideológia a lehető legtávolabb állt, s aki a legnyíltabban kötődött a polgári tudomány módszereihez — becsületesen rá kívánt mutatni, s amely a teljességgel forradalmi ideológia-mentes angol munkásmozgalom reformizmusának példáján keresztül már megmutatkozott, csakis maga a történelmi fejlődés demonstrálhatta minden kételytől mentesen. Bernstein, bármennyi illúziója is volt egyébként, tagadta, hogy a kapitalista termelés válsága csodálatos módon cselekvésre bírná a szocialistákat, akik hallani sem akartak a forradalom örökségéről egy ilyen szentséges meghatalmazás hiányában. Az első világháború társadalmi forrongása, amely ugyan termékenyen fokozta a tudatosságot, kétszer is bebizonyította, hogy a szociáldemokrata hierarchia pedagógiája nem terelte forradalmi útra, egyáltalán *nem tette teoretikusokká* a német munkásokat: először akkor, amikor a párt

túlnyomó többsége felsorakozott az imperialista háború mellett, másodsor pedig, mikor a vereség idején a pártvezetés elsöpörte a Spartacus-szövetséget. Az egykori munkás, a pártvezér Ebert még hitt a bűnben, ugyanis kijelentette, hogy úgy gyűlöli a forradalmat, "mint a bűnt". Egyben kiváló előfutára volt annak az ekkor formálódó *szocializmusképnek*, amely hamarosan az oroszországi és más országokbeli proletariátusok abszolút ellenségévé növi ki magát, pontosan megfogalmazván az új elidegenedés programját: "A szocializmus annyit tesz — mondja Ebert —, mint sokat dolgozni."

98.

Marxista gondolkodóként Lenin egyszerűen hithű és következetes kautskista volt, aki az "ortodox marxizmus" *forradalmi ideológiáját* az Oroszországban adott feltételekre alkalmazta — e feltételek ugyanis nem tették lehetővé a reformista gyakorlatot, amely a II. Internacionáléban dívott. A proletariátust *kívülről* történő irányítsa egy fegyelmezett, titkos párt által, amely "hivatásos forradalmárokká" előlépett értelmiségiek ellenőrzése alatt áll, itt külön *hivatásban* öltött testet, amelynek gyakorlói nem voltak hajlandók egyezsége lépni a kapitalista társadalom egyetlen hivatásos irányító rétegével sem (a cári politikai rezsim amúgy sem igen élhetett ilyen ajánlással, mivel annak alapfeltétele a fejlett polgári rend lett volna). A kérdéses hivatás szakterülete tehát a *totális társadalomirányítás* lett.

99.

A háborúval és a nemzetközi szociáldemokrácia háború kapcsán nyilvánvalóvá lett csődjével a bolsevikok autoriter ideológiai radikalizmusa világléptékűvé vált. A munkásmozgalom demokratikus illúzióinak véres bukása az egész világból Oroszországot csinált, a bolsevizmus pedig, uralkodván a válság-korszakhoz vezető első forradalmi szakadás fölött, a föld összes országának proletariátusa elé saját hierarchikus és ideológiai modelljét állította példaként arra, hogyan is kell "oroszul" beszélni az uralkodó osztállyal. Lenin sosem azt hányta a II. Internacionálé marxizmusa szemére, hogy forradalmi *ideológia* lett volna — hanem azt, hogy megszűnt annak lenni.

100.

Ugyanezen történelmi pillanatban, amikor is a bolsevizmus *önmagáért* diadalmaskodott Oroszországban, a szociáldemokrácia pedig győzelmesen küzdött a *régi világért*, született meg a dolgok új rendje, amely egyben a modern spektakulum uralmának is alapja: a *munkásképviselet szembefordult* a munkásosztállyal.

101.

„Minden előző forradalomban — írja Rosa Luxemburg a *Die Rote Fahne*-ben, 1918. december 21-én — a harcolók nyílt sisakkal léptek a küzdőtérre: osztály osztály ellen, program program ellen, cégér cégér ellen. (...) A mai forradalomban a régi rend gyarmati csapatai nem az uralkodó osztályok saját cégerei és címerei alatt lépnek a küzdőtérre, hanem egy »szociáldemokrata párt« zászlaja alatt. (...) Ha a forradalom sarkalatos kérdése nyíltan és becsületesen úgy hangzana, hogy *kapitalizmus vagy szocializmus*, akkor ma a proletariátus nagy tömegében a kételkedés, az ingadozás lehetetlen volna.”¹⁶ Eszerint, mindössze néhány nappal likvidálása előtt, a német proletariátus radikális szárnya felfedezte a titkot — megértette azokat az új feltételeket, amelyek kialakítására a teljes, ekkora már lezárult folyamat irányult (és amelynek sikeréhez a munkásképviselet nagyban hozzájárult): a létező rend védelmi erőinek spektakuláris szerveződését, illetve a látszat társadalmi uralmát, amelyben egyetlen "sarkalatos kérdést" sem lehet többé "nyíltan és becsületesen" feltenni. Ekkorra a proletariátus forradalmi reprezentációja lett a társadalom általános meghamisításának legfőbb faktora, egyben pedig kulcsfontosságú eredménye.

102.

Annak gyökerei, hogy a proletariátus miért a bolsevik minta alapján szerveződött, egyrészt Oroszország elmaradottságában keresendők, másrészt abban a tényben, hogy a fejlett országokban a munkásmozgalom lemondott a forradalmi küzdelemről. Az orosz elmaradottság kínálta a feltételeket a szervezeti forma ellenforra-

¹⁶ Rosa Luxemburg: *Pirruszi győzelem*. In: Rosa Luxemburg: *Marxizmus, szocializmus, demokrácia*. Gondolat Kiadó, 1983. p. 546-547. ford: Glavina Zsuzsa

dalmi fordulatához is, amelynek csíráit öntudatlanul a kezdetektől magában hordozta. Az európai munkásmozgalom tömegeinek újabb meghátrálása az 1918-1920-as nagy történelmi pillanatban — ami együtt járt a mozgalmon belüli radikális kisebbség erőszakos megsemmisítésével — csak tovább könnyítette a folyamat kiteljesedését, amelynek hazug végeredménye úgy jelenhetett meg a világ színe előtt, mint az egyedül lehetséges proletár megoldás. A bolsevik párt, miután megszerezte a munkáshatalom képviselőinek és védelmének állami monopóliumát — és ezáltal saját létét is igazolta —, végre azzá lehetett, ami volt: a *proletariátus tulajdonosainak* pártja, amely lényegében megszüntetett minden korábbi tulajdonformát.

103.

Az oroszországi szociáldemokrácia különböző vonulatai mintegy húsz éven keresztül folytattak meddő elvi csatározást a cári rendszer megdöntésének létező feltételeiről — a polgárság gyengesége, a parasztság túlsúlya, a koncentrált és harcos, ám az országon belül tragikus kisebbségben lévő proletariátus szerepe, és így tovább. Végül a gyakorlat szolgáltatta a megoldást, azonban egy olyan tényező révén, amely egyáltalán nem szerepelt a hipotézisek között: ez a tényező a forradalmi bürokrácia volt, amely a proletariátus élére állt, és az államhatalmat magához ragadva új osztályuralmat adott a társadalomnak. Egy szigorú értelemben vett polgári forradalom nem volt lehetséges; a "munkások és parasztok demokratikus diktatúrája" formulának nem volt valós értelme; a munkástanácsok (szovjetek) proletárhatalma pedig nem küzdhetett meg sikeresen egy időben a kisbirtokos parasztok osztályával, a belföldi és nemzetközi reakcióval, valamint önnön külsődlegessé tett, elidegenedett reprezentációjával: az állam, a gazdaság, a kifejezési formák és a gondolat abszolút urainak munkáspártjával. Trockij és Parvus elmélete a permanens forradalomról — amelyhez Lenin maga is csatlakozott 1917 áprilisában — volt az egyetlen elmélet, amely igaznak bizonyult olyan országok esetében, amelyek a polgárság társadalmi fejlettsége szempontjából lemaradásban voltak — de itt is csak azután, hogy a bürokrácia osztályhatalmának ismeretlen tényezője belépett a képbe. A bolsevik vezetésen belüli számtalan összecsapás során

Lenin állt ki legkövetkezetesebben amellett, hogy a diktatórikus hatalom e legmagasabb szintű ideológiai reprezentációban összpontosuljon. Könnyen lehetett igaza minden ellenfelével szemben, mivel csakis azt a megoldást támogatta, amely logikusan következett az abszolút hatalmat gyakorló kisebbség korábbi döntéseiből: a parasztságtól *állami szinten* megtagadott demokráciát ugyanúgy meg kellett tagadni a munkásságtól is, és így tovább, a kommunista szakszervezeti vezetőkötől, általában a párttagoktól, sőt, végül a párhierarchia legfelsőbb padosoraitól is. A X. kongresszuson, miután a kronstadti munkástanácsot fegyveres úton térdre kényszerítették és rágalmak tengerével borították, Lenin kimondta a "munkásellenzékbe" tömörült baloldali bürokráciáról azt a sommás ítéletet, amelynek logikájára később Sztálin a világ tökéletes megosztását építette: „Vagy itt, vagy ott, puskával, de nem az ellenzékkel. [...] most már elégünk van az ellenzékéből!”¹⁷

104.

Az *államkapitalizmus* egyedüli tulajdonosává lett bürokrácia első dolga volt, hogy belülről biztosítsa a hatalmát, ezért a kronstadti lázadás után, a NEP ('új gazdasági politika') idején ideiglenes szövetségre lépett a parasztsággal; kifelé pedig a III. Internacionálé bürokratikus pártjaiba tömörült munkásokat használta az orosz diplomácia előretolt helyőrségeként, így szabotálva a forradalmi mozgalmat és támogatva az olyan polgári kormányokat, amelyek segítségére viszonzásképp a nemzetközi körökben számított (a kínai Kuomintangot 1925 és 1927 között, a Népfrontot Franciaországban és Spanyolországban stb.). A bürokratikus társadalom valódi célja azonban az önkiteljesítés volt, a parasztsággal szembeni terror által, a történelem legbrutálisabb eredeti tökefelhalmozása érdekében. A sztálini éra iparosítása — a gazdaság mindenekfeletti uralma, és a piaci társadalom lényege, a munkaerőáru intézménye átmentésén keresztül — felfedte a *bürokrácia* végső valóságát, s egyben megmutatta a gazdaság függetlenségének hatalmát: a gazdaság oly mértékben uralja a társadalmat, hogy képes a saját céljaira újratertelni a működéséhez alapvetően szükséges

¹⁷ LÖM 43, 39. o

osztályuralmat is. Más szóval, bebizonyosodott, hogy a polgárság olyan autonóm hatalmat alkotott meg, amelynek, amíg csak az autonómiája fennáll, magára a polgárságra sincs szüksége. A totalitárius bürokrácia nem "a történelem utolsó birtokos osztálya", ahogy azt Bruno Rizzi érti, hanem egyszerűen *uralkodó-osztály-pótlék* a piacgazdaság rendszerében. A megingó kapitalista magántulajdon helyébe alacsonyabb rendű mellékterméke lépett, a bürokrata osztály egyszerűsített, kevésbé rétegzett, *koncentrált* kollektív tulajdonviszonya képében. Ez az alulfejlett uralkodó-osztály forma egyben a gazdasági alulfejlettség kifejeződése; nincs is más perspektívája, mint behozni ezt a lemaradást, a világ meghatározott részein. A hierarchikus állami keretet pedig az *elkülönülés* polgári modellje alapján szerveződő munkáspárt biztosítja az uralkodó osztály eme olcsó kiadása számára. Ahogy Ante Ciliga írta az egyik sztálini Gulag mélyéről: "A szervezés technikai kérdéseiről kérdeült, hogy társadalmi kérdések" (*Lenin és a forradalom*)¹⁸.

105.

A forradalmi ideológia, az *elkülönült koherenciája*, amelynek a leninizmus volt a legmagasabb voluntarista kifejeződése, sikerrel irányította a neki mindenben ellenszegülő valóságot. Ez az ideológia azután a sztálinizmussal újra *az inkoherenciában találja meg a maga igazságát*. Az ideológia itt többé már nem fegyver, hanem önmagában való cél. A hazugság, amelynek többé nem lehet ellentmondani, egyfajta örületben teljesedik ki. Valóság és célok egyaránt megsemmisülnek a totalitárius ideológiában, amely azt hirdeti, hogy csak az van, amit mond. Nem más ez, mint a spektakulum helyi jellegű primitivizmusa, amelynek szerepe mindazonáltal meghatározó a spektakulum világszintű fejlődésében. Az itt anyagi formát öltött ideológia gazdaságilag nem alakította át a világot, ahogyan azt a bőség szakaszába lépett kapitalizmus tette; mindössze államhatalmilag megváltoztatta az *észlelését*.

106.

A hatalomra jutott ideológiai-totalitárius osztály: hatalom egy fejére állított világban. Minél erősebb, annál erőteljesebben hirdeti, hogy nem létezik, erejét pedig mindenekelőtt arra használja, hogy önnön nemlétét állítsa. A szerénysége persze csak eddig megy el, mivel hivatalos nemléte egyben megfelel a történeti fejlődés netovábbjának, ami egyben a tévedhetetlen vezetés érdeme. Jóllehet, ott van mindenütt, a bürokráciának mégis kötelessége, hogy a tudat számára *láthatatlan* legyen, így tévén az egész társadalom életét átjárhatatlanná és beteggő. Az abszolút hazugság társadalmi szerveződése erre az alapvető ellentmondásra épül.

107.

A sztálinizmus a bürokrataosztályon *belüli* terror uralma volt. A terrorizmusnak, amely az osztály hatalmát megalapozza, magára az osztályra is le kell sújtania, mivel az birtokosként semmiféle olyan törvényes alappal vagy kimondott léttel nem rendelkezik, amelyet kiterjeszhetne egyenként minden tagjára. Valódi tulajdona rejtve marad, és csakis a hamis tudat révén vált tulajdonossá. A hamis tudat az abszolút hatalmat csakis az abszolút terror révén tarthatja meg, ahol a valós indítékoknak nyomuk vész. Az uralmon lévő bürokrata osztály tagjainak csak kollektív módon, mint egy mindent átható hazugság részeseinek van tulajdonjoguk a társadalom felett: el kell játszaniuk a szocialista társadalmat irányító proletariátus szerepét; színészekké kell lenniük, akik hűek az ideológiai hűtlenség szövegéhez. Ugyanakkor valóságosnak kell felfogniuk gyakorlati részvételüket ebben a hazug létben. Egy bürokrata sem állíthatja egyenként, hogy joga volna a hatalomhoz, hiszen szocialista proletárként a bürokrata gyökeres ellentéte volna; bürokratának pedig semmi módon nem bizonyulhat, miután az idevágó hivatalos igazság kimondja, hogy bürokrácia nincs. Így minden bürokrata teljes mértékben az ideológia *központi garanciájától* függ, amely szerint *minden olyan bürokrata, akit ez az ideológia nem likvidál*, kollektív részese a "szocialista hatalomnak". Bár mindenben a bürokrácia mint csoport dönt, tulajdon osztályuk kohéziója csakis azzal biztosítható, ha terrorisztikus hatalmuk egyetlen személyben összpontosul. Ebben a személyben lakik az *uralmon lévő* hazugság egyedüli praktikus igazsága, amely

¹⁸ Ante Ciliga, *The Russian Enigma*, InkLinks Ltd, 2000.

vitathatatlanul rögzíti saját, folyton módosuló határát. Sztálinnak joga eldönteni, ki számít tulajdonos bürokratának — azaz, hogy ki nevezhető „hatalommal bíró proletárnak”, és ki "a mikádó és a Wall Street pénzelve árulónak". Az atomizált bürokraták jogaik közös lényegét csakis Sztálin személyében találhatják meg. Sztálin a világ ura és gazdája, ily módon az abszolút személy, akinek öntudata számára nem létezik magasabb szellem. "A világ ura a velem szembe forduló alattvalói Énje ellen alkalmazott pusztító erőszak által kerül végleg tudatába saját mibenlétének — a tett egyetemes hatalmának." Ő az a hatalom, amely kijelöli az uralomgyakorlás területét, és az is, amely „*sivatagga teszi azt*".

108.

Amikorra az abszolút hatalom birtokában abszolúttá nőtt ideológia töredékes ismeretekből totalitárius hazugsággá alakult, a valódi történelmi tudat oly tökéletesen elenyészett, hogy a történelem maga sem létezhetett tovább — még a legmindennapi tapasztalás szintjén sem. A totalitárius bürokrata társadalom az örök jelenben él, ahol mindaz, ami azelőtt történt, pusztán olyan teret jelöl, ahová a rendőri erőknek bejárásuk van. Az "emlékezet energiái monarchikus irányításának" terve, amelyet még maga Napóleon fogalmazott meg, így a múlt folyamatos manipulálásában valósul meg totális módon — ami itt nemcsak a múlt jelentését, de magukat a póre tényeket is érinti. Az ár azonban, amelyet a mindennemű történelmi realitás alól való felszabadulásért fizetni kellett, a racionális irányultság teljes elvesztése volt, amely a kapitalizmus *történelmi* társadalmának elengedhetetlen sajátja. Jól tudjuk, mibe került Oroszországnak a gátja vesztett ideológia tudományos alkalmazása — elég, ha a Lisenko-féle szemfényvesztésre gondolunk. Az iparosodott társadalmat irányító totalitárius bürokrácia belső ellentmondásai — a racionalitásra való igénye és a racionalitás egyidejű elutasítása — egyben legfőbb gyengeségét is adják a normális kapitalista fejlődéssel való összevetésben. Ahogy a bürokrácia a kapitalizmussal ellentétben, képtelen megoldani a mezőgazdaság kérdését, úgy végül alacsonyabb rendűnek bizonyul a tekintélyelv, az irrealitás és a mindent átfogó hazugság alapján tervezett ipari termelés területén is.

109.

A forradalmi munkásmozgalmat a két világháború között a sztálini bürokrácia és a szervezeti formáját az Oroszországban kikísérletezett egypártrendszerrel kölcsönző fasiszta totalitarizmus egyesített erői semmisítették meg. A faszizmus a polgári gazdaság szélsőséges kísérlete volt arra, hogy megvédje magát a gazdasági válság és a proletár felforgatás kettős fenyegetésétől; egyfajta *ostromállapot* volt tehát a kapitalista társadalmon belül: a túlélést a társadalom vérkeringésébe fecskendezett életmentő adag észszerősítéssel — masszív állami beavatkozással — lehetett csak biztosítani. Ez a racionalizáció azonban elkerülhetetlenül magában hordozta eszközének hatalmasan irracionális természetét. Ha a faszizmus védelmébe vette is az ekkor már konzervatív polgári ideológia legfőbb ikonjait (család, magántulajdon, erkölcsi rend, nemzet), egyesítvén a válságtól pánikba esett, vagy a forradalmi szocializmus impotenciája láttán illúzióit vesztett kispolgárságot és a munkanélküliek tömegét, maga alapvetően nem volt ideologikus természetű. Annak mutatta magát, ami valójában volt: a *mítosz* erőszakos feltámasztása, amely megkívánja az ősi pszeudoértékek — faj, vér, vezető — definiálta közösség részvételét. A faszizmus maga nem más, mint *technologizált archaizmus*, amely új életet lehel a degenerált *mítoszpótlékba*, a kondicionálás és a megtévesztés legmodernebb módszereinek spektakuláris kontextusában. Így a modern spektakulum kialakulásának fontos tényezője, egyben pedig — köszönhetően a régi munkásmozgalmak elsöprésében játszott szerepének — a jelenkori társadalom egyik alapja. Mivel azonban a faszizmus a *legköltségesebb* módszernek is bizonyult a kapitalista rend fenntartására, mi sem természetesebb, mint hogy e rend költséghatékonyabb és életképebb formái hamar kiütötték a nyeregből — át kellett adnia a színpadot a vezető színészeknek, a kapitalista államoknak.

110.

Amikorra az orosz bürokrácia végül sikeresen megszabadult a gazdasági hegemoniája útjában álló polgári tulajdon utolsó maradványaitól is, a gazdaságot felfejlesztette a saját céljaira, és miután végül kívülről is elismerték mint nagyhatalmat, végre szeretné nyugalomban élni a világot, eldobván magától a saját

léte nehezedő önkényt: támadni kezdi hát a sztálinizmust — saját kezdeteit. Az ilyen kritika azonban kénytelen-kelletlen sztálinista, önkényes, homályos marad, folytonos korrekció tárgya, egyszerűen azért, mert *a bürokrácia eredetét övező ideológiai hazugságot sosem lehet bevallani*. A bürokrácia nem szabadulhat fel sem kulturális, sem politikai értelemben, amennyiben osztályléte ideológiai monopóliumának függvénye, amely, összes nehézségével, egyben egyedüli tulajdonosi jogcíme. Jóllehet, ebből az ideológiából régen eltűnt az önállóság kezdeti szenvedélye, még a közömbös trivialisitás is, amely megmaradt, elegendően reprezentívnek bizonyul, hogy elfojtsa az ellenérdek akár legminimálisabb megnyilvánulását, és bebörtönözze a gondolat teljességét. A bürokrácia hozzá van tehát láncolva egy olyan ideológiához, amelyben többé senki sem hisz. Ami terrorista volt benne, nevetségessé vált, de a nevetségességét is csak az tartja fenn, hogy a terror, amelytől megválni igyekszik, mindig ott bujkál az ajtó mögött. Így hát abban a pillanatban, mikor a bürokrácia a kapitalizmus térfelén igyekszik a felsőbbrendűségét bizonyítani, rögtön úgy jelenik meg, mint *szegény rokon*. Ahogyan valódi történelme ellene mond jogi státusának, durva eszközökkel fenntartott tudatlansága tudományos kérdésének, úgy annak a vágyának is, hogy a bőségi árutermelésben versenytársa legyen a polgárságnak, útjába áll a tény, hogy az ilyen típusú árubőség *magában hordozza ideológiáját*, és a hamis, spektakuláris alternatívák kifogyhatatlan tárházából való választás végtelenül kiterjedt szabadsága kíséri — pszeudoszabadság ez, jól tudjuk, de a szabadságnak még ez a formája is összeegyeztethetetlen a bürokrácia ideológiájával.

111.

A bürokrácia fejlődése jelenlegi szakaszában ez az ideologikus tulajdoni jogcím már nemzetközi szinten is hitelét veszítette. A hatalomnak, amely az egyes nemzeteken belül egy lényege szerint internacionalista modellt követve épült ki, immár el kell ismernie, hogy többé nem tehet úgy, mintha az internacionalizmus hazug kohéziója továbbra is működne. Azon országok egyenlőtlen fejlődése, amelyekben az egyes, egymással is konkuráló bürokráciáknak sikerült kisajátítaniuk a maguk „szocializmusát”, az orosz

és a kínai hazugság teljes és nyilvános konfrontációjához vezetett. Ezen túl minden egyes hatalmon lévő bürokráciának, illetve minden olyan, a hatalomra ácsingózó totalitárius pártnak, amely az egyik vagy másik nemzeti munkásosztályon belül sikerrel átvészelt a sztálinizmust, meg kell választania a maga útját. Együtt értékelvén a belső tagadás tényével, amelynek létezéséről először a "fém munkás kormány" követelő kelet-berlini munkások felkelésekor szerzett tudomást a külvilág, és amely azóta egészen a magyarországi munkástanácsok megalakításáig vezetett, a bürokratikus misztifikáció világszintű szövetségnek ez a széthullása végeredményben a legkedvezőtlenebb tényező a jelenlegi kapitalista fejlődés szempontjából. A polgárságot az a veszély fenyegeti, hogy lemondhat arról az ellenfeléről, amely valójában — a fennálló rend minden tagadását illuzórikus módon magában egyesítvén — objektíve támogatta. Ha szakadás áll be a spektakuláris munkamegosztás rendszerének pszeudoforradalmi oldalán, az magának a rendszernek is a végét jelenti. A munkásmozgalom felbomlásának ez a spektakuláris eleme így maga is a felbomlás sorsára jutott.

112.

A leninizmus illúzióját manapság valójában már csak a különböző trockista áramlatok viszik tovább, amelyek mintha észre sem vették volna, miféle következményekkel járt a proletár jövőterv azonosítása egy ideológiai alapon szervezett hierarchiával. A szakadék, amely a trockizmust a jelenkori társadalom forradalmi kritikájától elválasztja, megmagyarázza a trockizmus tiszteletteljes távolságtartását az olyan álláspontoktól, amelyek már akkor tévesnek bizonyultak, amikor egy valódi harcban jelentek meg. Trockij 1927-ig alapvetően lojális maradt a bürokratikus felső vezetéshez, bár eközben igyekezett átvenni felette az ellenőrzést, hogy visszavezesse a valódi bolsevik külpolitika útjára (ismeretes, hogy lojalitásában odáig is elment, hogy botrányos módon megtagadta harcostársát, Max Eastmant, így segítvén titokban tartani Lenin híres "végrendeletét", amelyet az nyilvánosságra hozott). Trockijt alapjában véve a saját perspektívája ítélte bukásra; a helyzet az volt, hogy amint a bürokrácia, saját eredményei láttán, fel kellett hogy ismerje magában az ellenforradalmi erőt a hazai fronton, ellenforradalmi szerepet volt kénytelen vállalni a külpoli-

tikában is — persze szigorúan a forradalom nevében! —, *mintha csak otthon volna*. Trockij későbbi küzdelme, hogy tető alá hozzon egy IV. Internacionálét, ugyanezt a következetlenséget mutatta. Miután a második orosz forradalom idején a bolsevik szervezeti forma feltétlen harcosává szegődött, hátralévő éveiben egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a bürokrácia hatalma valójában egy elkülönült osztály hatalma. Amikor Lukács György 1923-ban kimutatta, hogy a bolsevizmus volna a régen várt közvetítő elmélet és gyakorlat között, amelynek köszönhetően a proletárok pusztán „nézőkből” tudatosan cselekvő lényekké lépnek elő, akik maguk választják és élnek meg a saját szervezetükön belül zajló eseményeket, akkor — a bolsevik párt feltételezett érényeinek felsorolásán keresztül — éppen annak adta leírását, ami ez a párt *nem volt*. Elméleti munkássága minden mélysége ellenére Lukács ideológus, aki egy olyan hatalom nevében szólt, amely a lehető legvégletebb módon volt idegen a proletármozgalomtól; elhitte, és a közönségével is elhitette, hogy ő maga, mint teljes személyiség, a *saját elidegeníthetetlen jogán* részesül ebből a hatalomból. Miközben a bekövetkező események pontosan megmutatták, hogy a kérdéses hatalom milyen módon tagadja meg és likvidálja kiszolgálóit, Lukács, a saját vég nélküli ön-megtágadásain keresztül szinte karikatúrisztikus élességgel demonstrálta, hogy mivel is azonosult — nevesül önmaga *ellentétével*, egyben mindazon dolgok ellentétével, amelyek érdekében a *Történelem és osztálytudat* lapjain szót emelt. Lukács a legjobb illusztrációja az alapvető szabálynak, amely a század valamennyi gondolkodójára érvényes: amit *tisztelnek*, az a maguk *hitvány* valóságának pontos mértéke. Magáról Leninről viszont bizonyosan nem lehet elmondani, hogy hasonló illúziókat dédelgetett volna a tetteivel kapcsolatban, lévén ő volt az, aki elismerte, hogy "egy politikai párt nem veheti a tagjait vizsgálat alá, hogy megtudja, vannak-e ellentmondások személyes filozófiájuk és a párt programja között". A Lukács által megfestett, tisztán imaginárius és időszerűtlen portré modellje egy olyan párt volt, amely valójában egyetlen precíz részfeladatban volt koherens: az államhatalom megragadásában.

113.

A mai trockisták által dédelgetett neoleninista illúziót minden pillanatban meghazudtolja a modern kapitalista társadalom valósága — legyen az illető társadalom akár polgári, akár bürokratikus. Nem meglepő tehát, hogy a legjobb fogadtatásban az olyan, formálisan független, "fejlődő" országokban részesül, ahol a bürokratikus, illetve államszocializmus egy-egy illúziókeltő változatát tudatosan úgy manipulálják a helyi uralkodó osztályok, mintha az *egyszerűen a gazdasági fejlődés ideológiája* volna. Az ilyen osztályok hibrid összetétele többé-kevésbé közvetlenül kiadja a polgári-bürokrata spektrumon belül elfoglalt pozíciójukat. Nemzetközi lavírozásuk a létező kapitalista hatalom két pólusa között, valamint a egyes társadalmi bázisuk megkövetelte vallási kompromisszumaik — elsősorban az iszlámmal — csak arra vezetnek, hogy az ideologikus szocializmus ezen utolsó melléktermékét minden maradék hitelétől megfosztják — persze a rendőrség hitelének kivételével. A bürokrácia kialakulhat úgy, hogy egybefogja a nemzeti függetlenségi harcot és a paraszti osztályok felkelését; ilyen esetekben, mint Kínában is, a sztálinista iparosítási modellt igyekszik alkalmazni, olyan társadalmakra, amelyek még az 1917-es oroszországi fejlettségi szintet sem érik el. A nemzeti iparosítás végrehajtására alkalmas bürokrácia kiemelkedhet a kispolgárságból is, ha a hatalmat katonai káderek ragadják magukhoz, ahogy azt Egyiptom példája mutatja. Egyéb helyeken, mint a függetlenségi háborúból kiemelkedő Algériában, a bürokrácia, amely a harcok során mint paraetatista vezetés konstituálta magát, kompromisszumok útján törekszik a stabilitásra, és összeolvad a gyöngye nemzeti polgársággal. Végül Fekete-Afrika egykori gyarmatainak, amelyek továbbra is nyíltan kötődnek különböző európai vagy amerikai tőkés osztályokhoz, a helyi polgárság — általában a hagyományos törzsfőnöki hatalomra támaszkodva — az *állam birtokbavételével* alakul ki: ezekben az országokban, ahol továbbra is a külföldi imperializmus a gazdaság valódi ura, a felkapaszkodott helyi újjgazdag réteg, kárpótlásul azért, hogy hajlandó helyi termékekkel kereskedni, tulajdoni részesedést kap a helyi államból, amely a helyi tömegektől nem, az imperialista hatalmaktól azonban nagyban függ. Az eredmény egy mesterséges polgárság, amely képtelen a tökefelhalmozásra, pusztán *szétszórja* a jövedelmét —

mind a helyi munkaerőtől elvont értéktöbbletet, mind az érdekeit védő államok vagy monopóliumok által neki juttatott külföldi támogatásokat. Az ilyen polgárság, amely nyilvánvalóan nem képes ellátni az alapvető burzsoá gazdasági funkciókat, hamarosan szembetalálja magát egy felforgató ellenzékkel, amely a bürokratikus modell alapján strukturálódik, többé-kevésbé jól alkalmazkodik a helyi feltételekhez és nagyon is szeretné rátenni a kezét a burzsoázia örökségére. Azonban, még ha a bürokrácia utóbb sikerrel megvalósítja is létfontosságú projektjét, az iparosítást, ezzel egyben megeremti a feltételeket önnön történelmi bukásához, mivel a tőke felhalmozásával egy ütemben felhalmozza a proletariátust is: megeremti önnön tagadását, olyan országokban is, ahol ilyen tagadás eddig nem létezett.

114.

Az összetett és rémséges evolúció során, amely az osztályharcok korát új feltételek felé vitte, az iparosodott nemzetek proletariátusa teljes mértékben elveszítette a képességét, hogy saját önálló perspektíváját képviselje. Alapjában véve elveszítette *illúzióit* is — de léte még az övé. Nem számolták fel, továbbra is tagadhatatlan valóság a modern kapitalizmus fokozott elidegenedésében; a munkások széles tömegei alkotják, akiknek semmi hatalmuk sincs az életük rendje felett, és akik, *amint ennek tudatára ébrednek*, szükségszerűen proletariátusként definiálják majd újra magukat — mint tiszta, operatív tagadást — a modern társadalom kebelén. Ezt a proletariátust objektíve megerősítette a parasztság fokozatos eltűnése, csakúgy, mint az a tény, hogy a gyári munka logikája kiterjedt a "szolgáltatások" és a szellemi foglalkozások szélesebb szektoraira. *Szubjektív értelemben* került még távolabb a gyakorlati osztálytudattól, és ez nemcsak az alkalmazotti rétegre, de az átlagos bérmunkásra is érvényes, aki még csak a régi politika impotenciájára és misztifikációira ébredt rá. Mihelyt azonban a proletariátus felfedezi, hogy önnön kihelyezett erői részesek a kapitalista rendszer állandó erősödésében, immár nem pusztán a munkája révén, de azon szakszervezetek, pártok és állami intézmények formájának köszönhetően is, amelyeket egykor azért hozott létre, hogy saját emancipálódását segítsék, akkor arra is rádöbben a konkrét történelmi tapasztalat, hogy ő az az osztály, amely totáli-

san ellene szegül a hatalom mindenfajta rögzült kihelyezésének és specializációjának. Ő hordozza a *forradalmat, amelynek mindent magában kell foglalnia*, az igényt, hogy örökké a jelen uralja a múltat, és az elkülönülés totális kritikáját. Ehhez kell megtalálnia a megfelelő formát a tetteiben. Sem szegénységének mennyiségi könnyebbedése, sem a hierarchiába való látszólagos betagozódás nem lehet tartós gyógy mód kielégületlenségére, mert a proletariátus nem ismerhet valóban önmagára semmiféle különös rosszban, amely osztályrészéül adatott, így tehát egyetlen, de akár számos *különös rossz megjavításában* sem. Csakis és kizárólag a reá mért *minősítetlen*, egyetemes rossz — az életből való kizárattatás — orvoslásában.

115.

Egyre sokasodnak a tagadás jelei a gazdaságilag legfejlettebb országokban. A spektakuláris rend értetlenül reagál ezekre a jelekre, vagy megkísérli félremagyarázni őket, azok azonban elégségesen bizonyítják, hogy új korszak kezdődött. A munkásosztály első kapitalizmus elleni támadásának csődjét követően *most a kapitalista bőség csődjének* vagyunk tanúi. Egyik oldalon látjuk, hogy a nyugati munkások szakszervezet-ellenes harcait elsősorban maguk a szakszervezetek szorítják vissza; ugyanakkor fiatal lázadó csoportok indítják első tiltakozó akcióikat, formátlanul ugyan, de egyértelműen elutasítván a régi politika, a művészet és a mindennapi élet specializált szféráit. Ugyanannak az éremnek a két oldala ez: mindkettő az új, spontán küzdelmet jelzi, amely a *bűnözés* jegyében kél; mindkettő hordozza az osztálytársadalom elleni második proletár roham előjelét. Amikor ennek az egyelőre mozduatlan hordának *kallódó gyermekei* újra a csatamezőre lépnek, amely átalakult bár, de mégis ugyanaz, egy új Ludd tábornok áll majd élükre — és vezeti a támadást, ezúttal az *engedélyezett fogyasztás gépei* ellen.

116.

Az a "végre meglelt politikai forma, amelyben megvalósulhatott a munka gazdasági emancipációja", századunkban a forradalmi munkástanácsok képében ölt alakot. A munkástanácsok minden döntési

és végrehajtó hatalmat a saját kezükben összpontosítanak, és a bázisuk előtt felelős, bármikor visszahívható küldötteken keresztül alkotnak egymással szövetséget. Ez idáig csak röpke, kísérleti lét adatott meg számukra; megjelenésükre mindenütt az osztálytársadalom egyik vagy másik védelmi mechanizmusának — ideértve gyakran a magukban a tanácsokban tovább élő hamis tudatot is — megsemmisítő csapása volt a válasz. Pannekoek helyesen látja, hogy a munkástanácsok hatalma önmagában nem is annyira megoldással szolgál, mint inkább "problémákat vet fel". Mégis éppen a tanácshatalom az a hely, ahol a proletárforradalom problémáira igazi megoldások adhatók. Ez az a hely, ahol találkoznak a történelmi tudat objektív előfeltételei; megvalósul az *aktív*, közvetlen kommunikáció, megszűnik minden specializáció, hierarchia és elkülönülés, a létező feltételek átalakulnak "az egység feltételeivé". Itt emelkedhet ki a cselekvő proletáralany a kontemplációval vívott harcából: tudata mostantól egy a gyakorlati szervezettel, amelyet magának választott, mert ez a tudat maga elválaszthatatlan a koherens történelmi beavatkozástól.

117.

Testet öltvén a tanácshatalomban, amely arra rendeltetett, hogy világszerte felváltson minden egyéb hatalmat, a proletármozgalom önmaga terméke lesz, és ez a termék a termelő maga. Célja csakis önmaga. Az élet spektakuláris tagadása csak ekkor lesz maga is megtagadható.

118.

A munkástanácsok megjelenése volt a proletármozgalom legmagasabb szintű megvalósulása a 20. század első negyedében, de vagy észrevétlen maradt, vagy álruhába bújtatták, hogy tűnjön el, együtt minden maradványával a mozgalomnak, amelyet a kor teljes történelmi tapasztalata megtagadott, és szemétre dobott. A proletárkritika megújulásának pillanatában azonban éppen a munkástanácsok tűnnek a legyőzött mozgalom egyetlen győzhetetlen pontjának. A történelmi tudat, amely bennük tudja egyedüli lételemét, ma már nem tekintí őket a történelmi apály hordalékának, hanem bennük ismeri fel az ár centrumát.

119.

Az olyan forradalmi szervezet, amely a tanácshatalom megvalósulása előtt jön létre — és amelynek így ki kell küzdenie a saját formáját —, mindezen történelmi indokoknál fogva már tudja, hogy *nem reprezentálja* a forradalmi osztályt. Mindössze az *elkülönülés világától* való radikális elkülönülést kell felismernie önmagában.

120.

A forradalmi szervezet koherens kifejeződése a gyakorlat elméletének, amint oda-vissza kommunikációba lép a gyakorlati küzdelemmel, és elkezd gyakorlati elméletté válni. Saját gyakorlata, hogy általánossá teszi a küzdelemben a kommunikációt és a koherenciát. A társadalmi elkülönülés feloszlásának forradalmi pillanatában ennek a szervezetnek is el kell fogadnia, hogy mint elkülönült entitás, maga is feloszlik.

121.

A forradalmi szervezetnek szükségszerűen teljes körű társadalomkritikát kell alkotnia — olyan kritikát, amely nem paktál le az elkülönült hatalom semmilyen formájával, és amely a földön mindenütt az elidegenedett társadalmi lét valamennyi aspektusa ellen irányul. A forradalmi szervezet osztálytársadalommal vívott harcában a fegyverzet nem más, mint a küzdők *lényege*: a forradalmi szervezet nem termelheti újra a domináns társadalom megosztottságát és hierarchiáját. A spektakulum uralma alatt folytonosan küzdenie kell saját torzulása ellen. A forradalmi szervezet totális demokráciájában való egyéni részvétel egyedüli megkötése, hogy minden egyes tag ténylegesen felismerje és magáévá tegye a szervezet által gyakorolt kritika koherenciáját, amelyet a tulajdonképpeni kritikai elméletnek, illetve elmélet és gyakorlati tevékenység kapcsolatának kell hordoznia.

122.

Amint a minden szinten egyre kényszerítőbbé váló kapitalista elidegenedés, egyre nehezítve, hogy a munkások felismerjék és néven nevezzék a tulajdon nyomorukat, azt az alternatívát állítja eléjük, hogy vagy *a teljes nyomorukat* utasítják el, vagy *semmit*, a

forradalmi szervezetnek meg kellett tanulnia, hogy többé *nem harcolhat az elidegenedés ellen elidegenedett formákban.*

123.

Most, először a történelemben, az elmélet mint az emberi gyakorlat intelligenciája az, amelyet a tömegeknek magukévá kell tenniük és közvetlenül meg kell élniük — ez a proletárforradalom sikerének egyetlen záloga. Azt követeli meg a munkásoktól, hogy dialektikusokká váljanak, és gondolataik összeforranak a tetteikkel; sokkal többet kér tehát ezektől a *tulajdonságok nélküli emberektől*, mint a polgári forradalom egykor azoktól a magasan kvalifikált szereplőktől, akiket a színpadára küldött, hiszen a polgárság által megalkotott részleges ideológiai tudat alapja mindössze a társadalmi lét egyik kulcsfontosságú *szegmense*, a gazdaság, ahol ez az osztály *már hatalmon volt*. Így tehát maga a fejlődés, amely az osztálytársadalmat a nemélet spektakuláris szerveződéséhez vezette, kényszeríti ki, hogy a forradalmi terv *látható módon* azzá legyen, ami *lényege szerint* eddig is volt.

124.

A forradalmi elmélet most minden forradalmi ideológia ellensége — *és tudja, hogy az.*

V. IDŐ ÉS TÖRTÉNELEM

Urak! Rövid az élet (...)

*Ha élünk, királyokon taposunk majd.*¹⁹

Shakespeare, *IV. Henrik*, I. rész, V. felvonás

125.

Az ember — ez a "negatív lény, aki csak abban a mértékben *van*, amennyiben a Lételet fogyasztja" — egy az idővel. Amint magáévá teszi önnön természetét, egyben megragadja a világegyetem alakulását is. "Maga a történelem a *természettörténetnek*, a természet emberré levésének *valóságos* része."²⁰ (Marx) Megfordítva, a "természettörténet" csakis az emberi történelem folyamatában bír valós léttel, amely az egyetlen nézőpont, amelyből megfogható ez a történeti egész, ahogy a modern rádióteleszkópok is képesek *az időben* követni, amint a csillagködök visszahúzódnak az univerzum peremei felé. Történelem mindig létezett, de nem mindig történelmi formájában. Az ember időbelivé válásának folyamata, amint a társadalom közvetítésén keresztül megvalósult, megfelel az idő emberivé válásának. Az idő öntudatlan mozgása a történelmi tudatban mutatkozik meg és *válik igazzá.*

126.

A valódi történelmi mozgalom, ez az ekkor *még rejtett* mozgás, "az ember valóságos természete" lassú, észrevehetetlen formálódásával veszi kezdetét, amely az „emberi történelemben — az emberi társadalom keletkezési aktusában”²¹ jön létre. A társadalom azonban, hiába rendelkezik már műszaki ismeretekkel és nyelvvél, és hiába saját történelmének terméke már maga is, kizárólag az örö-

¹⁹ Vas István fordítása

²⁰ Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Kossuth Kiadó, 1962. p. 75.

²¹ „Az emberi történelemben – az emberi társadalom keletkezési aktusában – létrejövő természet az ember *valóságos* természete...” Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Kossuth Kiadó, 1962. p. 75.

kös jelennek van tudatában. Itt minden ismeretet mindig az *élők* hordoznak, az öregek emlékezete szabta korlátok között. Az idő törvénye sem a halál, sem a szaporodás felfogásában nem játszik szerepet. Az idő mozdulatlan — egyfajta körbezárt tér. Amikor pedig egy mind összetettebbé váló társadalom az időt végre tudatosítja, a dolga inkább tagadni azt, mivel nem úgy tekinti, mint valamit, ami eltelik, hanem mint valamit, ami visszatér. A statikus társadalom az időt, közvetlen természeti tapasztalatai igazságának megfelelően, *ciklikus* modell alapján szervezi.

127.

A ciklikus idő uralkodó szerepet játszott már a nomád népek tapasztalatában is, mivel újuk minden szakaszában ugyanazok a feltételek ismétlődnek; mint Hegel megjegyzi: „A nomádok bolyongása csak formális, mert egyforma körökre korlátozódik.”²² Mihelyt a társadalom letelepül, és a térnek az egyes területek egyénített rendezésén keresztül ad tartalmat, az adott hely egyben magába is zárja. A hasonló helyekre való időszakos visszatérés átalakul tisztán az idő visszatérésévé ugyanazon helyszínen, egyetlen gesztuskészlet ismétlődésévé. Az állattartásról a földművelésre való áttéréssel véget ér a renyhe és tartalmatlan szabadság korszaka, és kezdetét veszi a verejtékes munka. Az évszakok változásának ritmusa által irányított, földművelésre épülő termelési mód az alap, amelyen a ciklikus időfelfogás legteljesebb formájában kifejlődik. Az öröklét *belső lényege*: ez az idő az örök visszatérés földi megvalósulása. A mítosz pedig az egységes szellemi konstrukció, amely a kozmikus rend garanciáját hivatott biztosítani a társadalom határain belül már megvalósított, földi rend körül.

128.

Az idő társadalmi kisajátítása és az ember emberi munka által való előállítása egy osztálytársadalomban zajlik le. A ciklikus idő társadalmának szegénységén kiépülő hatalom — az osztály, amely a társadalmi munkamegosztást szervezi és egyben eltulajdonítja az abban rejlő korlátozott értéktöbbletet — kivonja az osztálytársadalmi

idő *időbeni értéktöbbletét* is: a visszafordíthatatlan életidő az övé és csakis az övé. A hatalom, amely kizárólagos gazdagságát anyagi értelemben a magafeledett ünnepekre szórja el, egyben számolatlanul szórja a *társadalom felszínén megjelenő történelmi időt* is. Akiké a történelmi értéktöbblet, azok egyben a megélt események tudásának és élvezetének birtokosai. A társadalmi lét alapját adó repetitív termelés kollektív időszervezésétől elkülönített történelmi idő kötetlenül áramlik tulajdon, statikus közössége fölött. Ez a kaland és a háborúság ideje, amelyben a ciklikus társadalom urai a maguk személyes történetét kergetik; egyben pedig az idegen közösségek összeütközéséből kipattanó idő is — a társadalom változhatatlan rendjében bekövetkező zavarok ideje. A történelem ekkor úgy tűnik fel a mindennapi ember előtt, mint idegen tényező, mint valami, amire nem vágytak, és amivel szemben védettnek hitték magukat. De a fordulat újra előhozta az emberiségből a tagadás *nyugalanságát* is, amely ott bábáskodott ennek az egész, álomba merült fejlődésnek a bölcsőjénél.

129.

A ciklikus idő önmagában véve konfliktusmentes idő. Pedig a konfliktus már az időnek ebben a gyermekkorában is jelen van: a történelem először az urak gyakorlati tevékenységében küzd azért, hogy történelemmé válhasson. A felszínen ez a történelem hozza létre a visszafordíthatatlant; mozgása alkotja az időt magát, amelyet a ciklikus társadalom kimeríthetetlen idején belül kimerít.

130.

„Hideg társadalmak” azok, amelyek végletesen lelassították a történelemben való részvételüket; amelyek állandó egyensúlyban tartották mind a természeti és emberi környezettel való szembenállásukat, mind a maguk belső ellentéteit. Jóllehet, az e célból létrehozott intézmények rendkívüli változatossága jól mutatja, milyen plasztikus módon formálja magát az emberi természet, ez a tanulság természetesen csakis egy külső szemlélő, a történelmi időből *visszatekintő* antropológus számára hozzáférhető. E társadalmak mindegyikében egy-egy végleges szervezeti rend zárta ki a változást. A létező társadalmi gyakorlatok jelentik egyszer s mindenkorra az emberi lehetőségek teljes körét, és ezek abszolút kon-

²² Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai kiadó, 1966. 152. o. ford: Szemere Samu

formizmusát kívülről nem korlátozza más, csak a félelem, hogy a társadalom visszahullhat a formátlan állati létbe. Itt tehát, hogy ember maradjon, az ember nem változhat.

131.

A politikai hatalom születése — amelynek vélhetően köze van az utolsó, nagy műszaki forradalmakhoz, mint például a vasolvasztás felfedezése, egy olyan kor küszöbén, amely azután nem is tapasztalt meg nagyobb felfordulást egészen a modern ipar kialakulásáig — egyben az a mozzanat, amelyben megkezdődik a vérségi kötelékek felbomlása. Ettől kezdve a generációváltás kilép a tiszta körforgás természetes közegéből, és célszerű eseménnyé válik: hatalomváltássá. A visszafordíthatatlan idő annak az ideje, aki uralkodik. Elsődleges mértéke a dinasztia. Fegyvere az írott szó. Az írásban a nyelv valósága teljes függetlenségre tesz szert, mint az egyes tudatok közötti közvetítő. Függetlensége azonban elválaszthatatlan az elkülönült hatalom, a társadalmat alkotó mediáció általános függetlenségétől. Az írással egy olyan tudat lép elő, amelyet immár nem pusztán az élők hordoznak, és amely nem kizárólag az ő közvetlen kapcsolataikban kerül átadásra: a társadalomirányítás *személytelen emlékezete*. "Az írás az állam gondolata; a levéltár az emlékezete." (Novalis)

132.

A krónika a hatalom visszafordíthatatlan idejének kifejeződése, egyben pedig az eszköz, amely ezen idő haladását fenntartja, azzal, hogy a múltját rögzíti. Az idő ilyen irányultsága megköveteli a krónika akaratlagos munkáját, mivel e nélkül eleve bukásra van ítélve, minden egyes hatalom bukásával: visszamerül a ciklikus idő közömbös feledésébe, az egyetlen időbe, amelyet a paraszti tömegek ismernek, amelyek — miközben birodalmak és kronológiáik omlanak össze — nem változnak sosem. A *történelem birtokosai értelmet* adtak az időnek: irányt, amely egyben jelentés is. Történelmük azonban mintegy mellékesen bomlik ki és enyészik el, minden befolyás nélkül az alant elterülő társadalomra, éppen mivel elkülönült a közös valóságtól. Ezért lehet a keleti birodalmak története a mi nézőpontunkból egyszerűen vallástörténet: amit kronológiáik romjaiból rekonstruálhatunk, mindössze

azon illúziók látszólag önálló története, amelyek egykor beburkolták őket. Az urak, akik a mítoszok védelmét élvezvén, *magántulajdonukként kezelték a történelmet*, elsősorban is az illúziók terében birtokolták azt: Kínában és Egyiptomban hosszú időn át övék volt a lélek halhatatlanságának monopóliuma; amint legkorábbi, ismert dinasztiáik sem mások, mint a múlt imaginárius be rendezése. Mindazonáltal, az uralkodók illuzórikus tulajdoni viszonya volt ebben az időben mind a közös történelem, mind a saját történetük egyedül lehetséges birtoklási formája. Ahogy valós történelmi hatalmuk nőtt, úgy vulgarizálódott az illuzórikus-mitikus birtoklás. Mindez annak az egyszerű ténynek a következtében történt így, hogy az urak csakis abban a mértékben váltak maguk viszonylagosan függetlenné a ciklikus időtől, amennyiben feladatukká tették, hogy mitikusan garantálják fennmaradását, ahogy például a kínai császárok évszakonkénti rítusai esetében is történt.

133.

Amikor népes társadalmi csoportok is kezdenek valódi részeseivé lenni a történelemnek, a szolgálóihoz szóló, megistenült hatalom száraz kronológiája, amely nem több, mint a mítosz parancsolatainak evilági beteljesülése, szükségszerű módon meghaladottá, tehát tudatos történelemmé válik. A történelmi kommunikáció általános nyelvezete azoknak az embereknek az egymással való, praktikus kommunikációjából születik meg, akik *felismerték önmagukban és a másokban* az egyszeri jelen birtokosát, aki az események minőségi gazdagságát saját tevékenységeként, saját lakóhelyeként — egyszóval saját koraként tapasztalja meg. Akik számára a visszafordíthatatlan idő valóság, azok felfedezik benne mind az *emlékezetest*, mind a *feledés veszélyét*: „A Halikarnasszoszi Hérodotosz a következőkben foglalja össze történeti kutatásai eredményeit, hogy az emberek között megesett dolgok az idők folyamán feledésbe ne kerüljenek...”²³

²³ Hérodotosz, *A görög-perzsa háború*, Budapest, Osiris, 2004, 9, fordította Muraközy Gyula.

134.

A történelemről gondolkodni annyi, mint a *hatalomról gondolkodni*. A hatalom és a hatalom változásának kérdéseit először az ókori görögség, a társadalom *urainak demokráciája* vitatta és értette meg. Megfordítása volt ez a despotikus állam rendszerének, amelyben a hatalom csakis önmagával rendezi a számlákat, leg-sűrűbb pontjának sötét homályában, *palotaforradalom* útján, amely, legyen bár sikeres vagy sikertelen, sohasem képezheti vita tárgyát. A görög városállamok megosztott hatalmi rendje ugyanakkor csakis egy olyan társadalmi lét *felélésében* lakozhatott, amelynek előállítása a rabszolgák osztályának elkülönített, kizárólagos feladata volt. Csak az élt, aki nem dolgozott. A városállamok megosztottsága, illetve a kizsákmányolásáért vívott külhoni háborúik az elkülönítés ugyanazon elvének voltak a kivételései, amelyen mindegyikük belső rendje nyugodott. Az egyetemes történelmet megálmódó görögség utóbb képtelennek bizonyult arra, hogy erőit egyesítse az idegen hódítással szemben — de még akár arra is, hogy egységesítse a független városállamok naptárait. A történelmi idő itt tudatossá lett — de még nem került tudatába önmagának.

135.

A görög városállamok virágzását elősegítő helyi tényezők eltűnésével a nyugati típusú történelmi szellem visszaszorult ugyan, de ezt a regressziót nem kísérte az ősi mitikus rendszerek rekonstrukciója. A mediterrán népek közötti összeütközések, a római állam megalakulása majd bukása olyan *félíg történelmi vallások* megjelenésének engedtek teret, amelyek alapvető szerepet játszottak egy új típusú időtudat kialakításában és új védőpáncélját alkották az elkülönült hatalomnak.

136.

A monoteista vallás kompromisszum mítosz és történelem, illetve a termelést ekkor még mindig uraló ciklikus idő és a visszafordíthatatlan idő között, amelyben a népek ütközése és keveredése zajlott. A judaizmusból kinövő vallások absztrakt egyetemes elismerése voltak a demokratizálódó visszafordíthatatlan időnek, amely immár mindenki előtt nyitva állt, de még az illúziók vilá-

gába vezetett. Az idő egésze egyetlen, végső esemény felé irányult: "Közel az Isten országa." Ezek a vallások a történelem talaján sarjadtak, és ott is vernek gyökeret; azonban mindvégig viselik radikális ellenzékiességüket a történelemmel szemben. A félig történelmi vallás mindig egy minőségi kezdőpontot jelöl ki az időben — Krisztus születését vagy Mohamed menekülését —, majd bevezet egyfajta konkrét felhalmozást, amely felveheti a hódítások formáját, mint az iszlámban, vagy a tőkenövekedését, mint a keresztény reformációban, ám az így képződő visszafordíthatatlan idő valójában visszafordul a vallásos szellemben, *visszaszámlálássá* válik: várakozunk az elfogyó időben, hogy elkövetkezzen az utolsó ítélet, a feltámadás a másik, az igaz világban. Az öröklét a ciklikus időből emelkedett ki, mint valami, ami azon túl van. Ez az a közeg, amely lefokozza az idő visszafordíthatatlanságát, amely a történelemben magában számolja fel a történelmet, ahogy magát, mint tisztán pontszerű elemet, a *visszafordíthatatlan idő másik oldalára* helyezi, ahol a ciklikus idő visszatér és eltűnik. Bousset még így fogalmaz: "A múltó idő révén az öröklétbe lépünk, amely nem múlik."

137.

A középkor, a mítosz félkész világa, amely a tökéletességét önmagán kívül tudta, volt az az időszak, mikor a termelést ekkor még nagyban szabályozó ciklikus idő elszenvedte a történelem első valódi harapásait. A visszafordíthatatlan idő bizonyos mértékben immár mindenki számára, egyénileg állt rendelkezésre, az egyes életszakaszok egymásra következésében és az *utazás* metaforájában: az élet átkelés volt egy olyan világon, amelynek értelme másutt volt, és amelyből nem volt visszatérés. Az utazás jegyében élő ember a ciklikus időből kilépő *zarándokként* lett valóságos utazóvá. A személyes történelmi lét mindig csak a hatalom keringési pályáján teljesedhetett ki — a hatalom által, vagy a hatalom ellenében folytatott harcokban; a keresztény éra célirányos ideje általános egységének védelme alatt azonban a hatalom visszafordíthatatlan ideje már korlátlanul megoszlott a *fegyveres bizalom* világában, ahol az urak játékát a hűség, illetve a köteles hűség megtagadása szervezte. A feudális tulajdont a leigázott országokban „készen talált viszonyok és a hódításnak ezáltal

megszabott szervezési módja fejlesztették ki a [...] hadiszervezet befolyása alatt” (*A német ideológia*)²⁴; a feudális társadalom tehát e két erő találkozásából született — ahol a ”készen talált viszonyok” közé kell sorolnunk az uralkodó vallásos nyelvezetet is. A feudalizmusban a társadalmi uralom az egyház és az államhatalom között oszlik meg, ahol utóbbi még tovább strukturálódik, a mezőgazdasági nagybirtok, illetve a városi közösségek vonatkozó, komplex hűbéri és vazallusi viszonyainak megfelelően. A történelmi lét lehetőségének ebben a differenciálódásában — miután a világ hivatalos történelmének nagy vállalkozása, a keresztes háború csődbe jutott — a kor addig láthatatlan hozadéka fokozatosan mutatta meg magát: a visszafordíthatatlan időt, amely öntudatlanul, csendben behálózta a társadalmat, az időt, amelyet a polgárság az áruterelés, a városok létrejötte és terjeszkedése, a Föld kereskedelmi felfedezése — egyszóval mindazon praktikus kísérletezés során élt meg, amely egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette a kozmosz mitikus szerveződését.

138.

A középkor alkonyán a társadalmat megszálló visszafordíthatatlan idő az ekkor még a régi rendhez kötődő tudatban, egyfajta megszállott halálvágyként jelent meg. Egy világ eltűnésének melankóliája ez, amely egyben az utolsó volt, ahol a mítosz biztonsága még képes volt ellensúlyozni a történelmet; ez a melankólia pedig minden földi dolgot a biztos romlás útjára kísért. A nagy európai parasztlázadások *válasz* voltak a *történelemre*, amely kiragadta a parasztságot a patriarchális álomból, amelynek nyugalját a feudális rend szavatolta. A *földi mennyország megteremtésének* millenáris utópiája ugyanonnan származik, ahonnan a félig történelmi vallások: a kora keresztény közösségek, csakúgy, mint a judaista messianizmus, amelyben gyökereztek, Isten országa küszöbön álló eljövételét hirdették válaszként a kor zürzavarára és nyomorára, s így erősítették az ókori társadalom nyugtalanságát, forrongó hajlamát. A birodalmi vallássá nőtt kereszténység utóbb e

²⁴ Marx, Engels, *Feuerbach. A materialista és az idealista szemlélet ellentéte* („*A német ideológia*” első fejezete), Kossuth Könyvkiadó, 1973. ford: Kislégyi Nagy Dénes p. 24.

remény minden maradványát puszta babonáságnak kiáltotta ki: ez az értelme az augusztusi proklamációnak — minden modern ideológiai apologetika archetípusának —, amely szerint maga a felépült egyház lett volna már régóta ez a szóban forgó földi királyság. Természetes, hogy a millenarista parasztság társadalmi felkelése elsősorban az egyház elpusztítására törekedett. A millenarizmus mindazonáltal a történelem, és nem a mítosz világában bontakozott ki. Így — ellentétben azzal, amit Norman Cohn *The Pursuit of the Millennium*²⁵ című könyvével bizonyítani vél — a modern forradalmi remények nem a millenarizmus vallási szenvedélyének irracionális következményei. Éppen fordítva: a millenarizmus, a forradalmi osztályharcnak ez a — még utoljára a vallás nyelvén szóló — kifejeződése már modern értelemben vett forradalmi törekvés volt, amelyből csakis annak tudása hiányzott, hogy *történelmi lényegű, és semmi több*. A millenaristákat az ítélte vereségre, hogy képtelenek voltak felismerni: a forradalom a saját tevékenységük. A tényben, hogy cselekedeteiket Isten akaratának rendelték alá, hogy külső jelre volt szükségük, a harcukban mindig kívülről választott vezetőket követő lázadó parasztságot gyakorlati önállótlanúsága manifesztálódott. A paraszti osztály nem tehetett szert világos tudatosságra sem a társadalom működésével, sem a saját küzdelme irányításának mikéntjével kapcsolatban: éppen azért fogalmazta meg céljait és vezette háborúit a földi paradicsom szellemében, mert az egység fent említett előfeltételei mind tetteiből, mind tudatából hiányoztak.

139.

A történelmi élet birtoklásának új formája, a reneszánsz, amely múltját és jogát az ókori kultúrában találta meg, maga volt az örökléttel való boldog szakítás. A reneszánsz visszafordíthatatlan ideje a tudás végtelen felhalmozásának ideje. Az ókori demokratikus közösségek és az őket leromboló erők tapasztalataiból kisarjadó történelmi tudat immár újra felvette — Machiavellivel — a világi hatalomról való elmélkedés fonalát, és mondani kezdte az

²⁵ Norman Cohn, *The Pursuit Of The Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, New York, Oxford University Press, 1970.

államról az addig kimondhatatlant. A itáliai városok kicsattanó életében, az ünnep művészetében az élet mint az idő múlásának élvezete ismert magára. Ám az időtöltés élvezete maga sem volt időtálló. Lorenzo de Medici *Bacchus himnusza*, amely Jacob Burckhardt szerint maga a reneszánsz lélek, e törekeny történelmi ünnep saját sírja fölött mondott gyászbeszéde: „Csal, maholnap tovaillan / — ámde szép az ifjúság”²⁶

140.

Az abszolút monarchia állama, ez az átmeneti formáció a polgárság teljes dominancia felé vezető útján, kitartóan küzdött a történelmi élet monopóliumának megszerzéséért — és ez megvilágítja a polgárság új, visszafordíthatatlan idejének valódi természetét. Az idő, amelyhez a polgárság elszakíthatatlanul kötődik, a *munkaidő*, amely végre megszabadult a ciklikusságtól. A polgárság felemelkedésével a *munka* lesz az, amely megváltoztatja a történelmi feltételeket. A polgárság az első uralkodó osztály, amelynek számára a munka: érték. Azzal, hogy minden társadalmi kiváltságot egyszer s mindenkorra hatályon kívül helyezett, és hogy nem ismer el semmiféle értéket, amely nem a munka kizsákmányolásából származik, a polgárság mint uralkodó osztály jogosan füzte össze saját értékét a munkával, és tette meg a munka fejlődését a saját fejlődése mértékévé. Az áru- és tökefelhalmozó osztály folytonosan módosítja a természetet, azzal, hogy a munkát magát módosítja — kiengedvén a termelékenység szellemét a palackból. Az abszolút monarchia idején a teljes társadalmi élet minősége lemérhető volt az udvar, az „uralkodói mesterségben” kicsúcsosodó, hideg állami adminisztráció e díszlete látszólagos puritánságában; és ehhez a veszteséghez minden különös történelmi szabadságnak hozzájárulását kellett adnia. A feudális urak visszafordíthatatlan idejének szabad játékkerét felemésztették a vesztes utóvédharcok: a Fronde, vagy a Charles Edward Stuartot támogató skótok felkelése. A világ új alapokra helyeződött.

²⁶ 'Canzona di Bacco' ford.: Rónai Mihály András

141.

A polgárság győzelme egy *velejéig történelmi* idő győzelme, mert ez az idő a társadalmat folytonosan, teljes metszetében formáló gazdasági termelés ideje. Egészen addig, amíg a mezőgazdaság jelenti a fő munkatípust, a társadalom mélyén pangó ciklikus idő tovább táplálja a *hagyomány* egyesült erőit, amelyek a történelem lassítására törnek. A polgári gazdaság visszafordíthatatlan ideje azonban felszámolja az ilyen zárványokat, mindenütt a világon. A történelem, amely eddig úgy tűnt, nem több, mint az uralkodó osztály tagjainak egyéni mozgása, tehát eseménytörténetként is került megírásra, most *általános mozgásként* tudatosul, és ennek a kérlelhetetlen mozgásnak az egyén áldozatául esik. A történelem, amely saját alapjait a politikai gazdaságtanban találja meg, immár tudja, hogy mit rejt a tudattalanja, de továbbra is tudattalan marad, mert nyíltan nem állhat elő vele. Ez a vak történelemelőttiség, ez az új, senki által nem vigyázott sorsszerűség az egyedüli dolog, amelyet az árutermelő gazdaság demokratikussá tett.

142.

A történelem, jóllehet, alapjáig átjárja a társadalmat, hajlik rá, hogy a felszínen elenyésszen. A visszafordíthatatlan időt a diadal átváltoztatta a *dolgok idejévé*, mert a győzelem fegyvere éppen tárgyak sorozatgyártása volt, összhangban az áru törvényeivel. A legfőbb termék tehát, amelyet a gazdasági fejlődés luxusritkaságból átlagos fogyasztási cikké tett, maga a *történelem* — de csakis, mint az élet mindennemű minőségi felhasználását uraló dolgok absztrakt mozgásának története. Míg az ezt megelőző korszak ciklikus ideje egyre fokozódó mértékben tette lehetővé, hogy csoportok és egyének megéljék a történelmet, addig a termelés visszafordíthatatlan idejének uralma éppen arra irányul, hogy össztársadalmilag kiküszöbölje az így megélt időt.

143.

A polgárság így tehát megmutatta, és a társadalomra erőltette a visszafordíthatatlan időt, egyben azonban meg is vonta a *használata* lehetőségét. "Volt történelem - nincs történelem", mivel a gazdaság tulajdonosainak osztálya, amely nem szakíthat a *gazdaságtörténettel*, egyben kénytelen, mint közvetlen veszélyforrást, az

idő minden más irreverzibilis alkalmazását tiltani. Az uralkodó osztály — a *dolgok birtoklásának szakemberei*, akik egyben a dolgok birtokai — kénytelen sorsát az eldologiasodott történelem karbantartásának és a *történelemben való* új mozdulatlanság őrzésének szentelni. Most először történik, hogy a munkás, a társadalom alapja, anyagi értelemben nem *idegen a történelemtől*, mert a társadalomban a visszafordíthatatlan mozgás most az alapoknál keletkezik. Amikor a proletariátus azt követeli, hogy *megélhesse* a történelmi időt, amelyet maga állít elő, már nem feledkezhet meg többé forradalmi tervének egyszerű lényegéről; és minden egyes — eleddig szétzúzott — kísérlete, hogy a tervét keresztülvigye, kijelöl egy-egy pontot, amelyből kinőhet az új, történelmi élet.

144.

A hatalmat megragadó polgárság visszafordíthatatlan ideje azonnal a saját nevében mutatkozott be, mint az abszolút kezdet — mint a köztársaság első éve. De az általános szabadság forradalmi ideológiája — amely sikerrel lépett túl a mítoszalapú értékrend utolsó maradványain, valamint a társadalmi szerveződés valamennyi hagyományos formáján — már látni engedte valódi szándékát, amelyet addig római tógába öltöztetett: a *kereskedelem szabadságát* akarta általánossá tenni. Gyorsan felfedezte, hogy ideje visszaállítani a passzivitást, amelyet alapjaiban kellett felráznia ahhoz, hogy a saját, tiszta uralmát megalapozhassa. „Az árutermelők társadalma számára... a legmegfelelőbb vallási forma a kereszténység, az elvont ember kultuszával...”²⁷ (*A tőke*) A polgárság tehát ezzel a vallással paktált le, és ezt a kompromisszumot az időkezeléssel is demonstrálta: a forradalmi naptárat félretette, visszafordíthatatlan ideje pedig visszazökkent a tovább őrlő *keresztény időszámításba*.

145.

A kapitalizmus fejlődése *világszerte egységesítette* a visszafordíthatatlan időt. Az egyetemes történelem valósággá lett, mert az egész bolygó ezen idő múlásának gépezetébe került. Ez a történelem azonban, amely egy időben mindenütt ugyanaz, még nem

más, mint a történelem történelmen belüli elutasítása. Ami úgy hirdeti magát az egész bolygón, mint *ugyanaz a nap*, pusztán a gazdasági termelés ideje — egyenlő, absztrakt töredékekre szabdalt idő. Az egyesített visszafordíthatatlan idő a *világpiac*, tehát a világspektákulum ideje.

146.

A termelés visszafordíthatatlan ideje elsősorban is az áru mértéke. Az idő, amely hivatalosan világszerte a *társadalom általános idejének* állítja magát, az őt alkotó speciális érdekeken túl semmit nem jelent — jellegében tehát nem általános, pusztán *különös*.

²⁷ Marx: A tőke. I. MEM 23, 81. o.

VI. A SPEKTAKULÁRIS IDŐ

Igazán csak az idő a miénk: abban él még a hajléktalan is.

Baltasar Gracián, *Az életbölcesség kézikönyve*²⁸

147.

A termelés ideje, az idő-áru, egyenértékű intervallumok végtelen felhalmozása. Nem más, mint a visszafordíthatatlan idő absztrakciója, ahol a szegmenseknek az óramutatóval kell bizonyítaniuk tisztán mennyiségi egyezését. Ez az idő teljes valójában semmi egyéb, mint *felcserélhetőség*. Az idő-áru uralma alatt "az idő minden, az ember már semmi, legfeljebb az idő megtestesülése".²⁹ (*A filozófia nyomorúsága*). Ez az értékét vesztett idő tökéletes fonákja annak az időnek, amely az "emberi fejlődés területe".

148.

Az emberi stagnálás általános idejének létezik komplementer nézete is: a *fogyasztható* idő, amely, az adott termelési formának megfelelően, mint *pszeudociklikus idő* tér vissza a társadalom mindennapi életébe.

149.

A pszeudociklikus idő valójában nem más, mint a termelés idő-árújának *fogyasztható álcája*. Hordozza annak alapvonásait, mivel maga is homogén, egymással felcserélhető egységekből épül, és kiküszöböl mindenfajta minőségi dimenziót. Azonban, mivel egyben mellékterméke az idő-árúnak, amely arra rendeltetett, hogy a mindennapi élet elmaradottságát létrehozza és fenntartsa, szükségszerűen látszatértékek rakódnak rá, és úgy mutatkozik meg, mint hamisan egyénített pillanatok láncolata.

²⁸ Baltasar Gracián: *Az életbölcesség kézikönyve*, Budapest, Helikon Kiadó, 174, Gáspár Endre fordítása.

²⁹ Marx: *A filozófia nyomorúsága*, I. fejj., MEM 4, 82. o

150.

A pszeudociklikus idő a modern gazdasági túlélés fogyasztási ideje — a fokozott túlélésé, ahol a mindennapi tapasztalatban nincs döntés, és amely a természeti rend helyett az elidegenedett munka révén előállt pszeudotermészetnek van alávetve; *természetes* tehát, hogy ugyanazon régi ciklikus ritmusra jár, amely a preindusztriális társadalmakban szabályozta a túlélést. A pszeudociklikus idő egyszerre épít a ciklikus idő természetes maradványaira, és hozza létre azonos értelmű, új variánsait: a nappalok és éjszakák, a heti munka és hétvégi pihenés vagy a szabadságolások ciklusait.

151.

A pszeudociklikus idő olyan idő, amelyet *az ipar formált át*. Az árutermelésre épülő idő maga is fogyasztási cikk, amelynek összetevője mindaz, ami a régi egységtársadalmak széthullása következtében elkülönbözött: a magánélet, a gazdasági élet, a politikai élet. A modern társadalom teljes fogyasztható ideje végül változatos, új termékek nyersanyagává lesz, amelyek úgy jelennek meg a piacon, mint az össztársadalmilag szervezett idő egyes alkalmazásai. „Egy termék, amely fogyasztásra kész formában létezik, újból nyersanyagává válhat egy másik terméknek...”³⁰ (*A tőke*).

152.

A koncentrált kapitalizmus csúcsetektorában "összkomfortos" időtömbök eladására törekszik, amelyek mindegyike egy sor egyéb árut ötvöző, komplett árucikk. A „szolgáltató” és szórakoztatóipar egyre expanzívabb gazdaságában „tokkal-vonóval” fizetünk a spektakuláris lakhatásért, a társas pszeudoutazásokért, a kulturális fogyasztásra való előfizetésért, sőt, maga a társas lét is eladó, "izgalmas beszélgetések", illetve "találkozások hírességekkel" formájában. Az ilyen típusú spektakuláris áruféleségek, amelyek természetesen csakis azon valóságok fokozódó elszegényedése árán lesznek eladhatók, amelyeknek paródiáját nyújtják, nyilvánvalóan jól megférnek az eladás modernizációjának bevezető termékei körében, lévén, hogy hitelre is megvásárolhatók.

³⁰ Marx: *A tőke*. I. MEM 23, 172. o.

153.

A fogyasztható pszeudociklikus idő a spektákulum ideje: szűken véve, mint a képek fogyasztásának ideje, legtágabb értelemben, mint az idő fogyasztásának képe. A képek — mindenfajta áru közvetítői — fogyasztásának ideje egyben a spektákulum mechanizmusainak fő operációs mezeje, valamint a globális cél, amelyet ezek a mechanizmusok felmutatnak, mint minden különös fogyasztási aktus helye és sűrített reprezentációja: tudvalévő, hogy a modern társadalom *időtakarékossági* szenvedélyének — amely megnyilvánulhat a gyorsabb szállításban vagy akár a levesporban — az a megfogható eredménye, hogy az átlagamerikai például háromhat órát tölt naponta a tévé előtt. Az időfogyasztás társadalmiasult képzetét pedig kizárólagosan uralja a szabad idő és az éves szabadság — olyan pillanatok, amelyeket, mint minden spektakuláris árut, egy *bizonyos távlatban* és mint eleve kívánatos ábrázolnak. Ez az áruféleség itt kifejezetten úgy áll elő, mint autentikus életpillanat, amelynek ciklikus visszatértében reménykednünk illik. De még ezekben az életnek szentelt pillanatokban is csak a spektákulum tűnik elő és termelődik újra, az átlagosnál nagyobb intenzitással. És arról, amit úgy vettünk meg, mint valódi életet, kiderül: pusztán olyan élet, amely *valóságosabban spektakuláris*.

154.

Ez a kor, amely lényege szerint ünnepek szédületes körforgásának láttatja az időt, valójában olyan kor, amely nem ismer ünnepet. A pillanatok, amelyeket valaha, a ciklikus idő uralma idején, a közösség az élet pazarlására kapott, nem lehetségesek egy olyan társadalomban, ahol sem közösség, sem luxus nem létezik többé. Mikor a pseudo-tömegünnepek, a párbeszéd és az ajándékozás e paródiái túlhajtott költekezésbe hajszolják az embereket, csakis a kiábrándulást termelik újra, amelyet mindig egy újabb kiábrándulás ígérete kompenzál. A modern túlélés ideje a spektákulumban törvényszerűen annál hívságosabb lesz, minél inkább csökken a használati értéke. Az idő realitása helyébe az idő *publicitása* lépett.

155.

Míg az ősi társadalmakban a ciklikus idő fogyasztása megfelelt az adott társadalomban folyó valós munkának, a fejlett gazdaságok-

ban a fogyasztás pszeudociklikus ideje ellentmond a termelési rendszer által tételezett absztrakt visszafordíthatatlan időnek. A ciklikus idő a mozdulatlan illúzió valóságosan megélt ideje volt; a spektakuláris idő az átalakuló valóság illuzórikusan megélt ideje.

156.

A termelés folyamatában mindig jelen lévő megújulást nem találni a fogyasztásban, amely nem más, mint ugyanannak a megnövelt visszatérése. Miután a holt munka továbbra is uralja az élő munkát, a spektakuláris időben a múlt uralja a jelent.

157.

Az általában vett történelmi lét hiányának másik oldala, hogy az egyéni életnek még nincs története. A spektákulum színpadán tülekedő látszatesemények a nézőközönségnek nem élményei, ráadásul gyorsan feledésbe is merülnek, amint a spektákulum féktelenül pulzáló gépezete mindig újabbakat lök a helyükre. A valóban megélt dolgok viszont nem kerülnek semmiféle viszonyba a társadalom hivatalos visszafordíthatatlan idejével, valamint szöges ellentétben állnak ezen idő fogyasztási melléktermékének pszeudociklikus ritmusával. Az elkülönült mindennapi élet egyéni tapasztalata így nélkülözi a nyelvet, a fogalmakat és a kritikai hozzáférést tulajdon múltjához, amelyet sehol nem tartanak nyilván. Közölhetetlen. Nem értik meg, elfelejtik, a feledhető hamis spektakuláris emlékezete javára.

158.

A spektákulum, a történelem és az emlékezet benuultságának, a történelmi időben gyökerező történelem odahagyásának jelenvaló társadalmi szerveződése maga a *hamis időtudat*.

159.

Hogy a munkások az idő-áru "szabad" termelőivé és fogyasztóivá legyenek kénytelenek előlépni, először is *erőszakkal el kellett venni tőlük a saját idejüket*. Az idő spektakuláris restaurációja csakis a termelők e kezdeti kisémmizését követően vált lehetségessé.

160.

A munkában jelen lévő, elvitathatatlanul biológiai elemet — amely világosan megmutatkozik az álom és ébrenlét természetes ciklusától való függésben, vagy azon jelekben, amelyek az egyéni idő visszafordíthatatlanságát mutatják egy élet elkopása során — a modern termelési rendszer egyszerűen *másodlagos* tényezőként kezeli; s mint ilyet, figyelmen kívül hagyja a hivatalos diskurzus, amely a rendszer mozgását, illetve azon fogyasztási trófeákat kíséri, amelyek megfoghatóvá teszik ezt a szakadatlan diadalmenetet. A néző, világa hamis forgásközéppontjába láncolván, az életét nem tapasztalhatja meg mint a megvalósulás és a halál felé való utazást. Aki lemondott arról, hogy élje az életét, a halálát sem lesz képes halni soha. A különböző életbiztosítási reklámok pusztán azt sejtetik, hogy bűnös gondatlanság nélkül elhalálozni, hogy előtte ne ellentételeztük volna a rendszer számára az ebből származó gazdasági veszteséget; az "American way of death" hirdetései pedig csak arról gyözködnék, hogy az életnek milyen sok *látszatát* lehet fenntartani a halállal való személyes találkozást követően. A reklámbombázás többi frontján pedig szigorúan tilos megöregedni. Aki él és mozog, jól kell, hogy sáfarkodjon az ifjúság feltételezett "tökéjével" — amely, még ha csak úgy tessék-lássék használjuk is fel, sosem kelhet versenyre a pénzügyi tőke időtállóságával és felhalmozhatóságával. A halálnak ez a társadalmisult hiánya egy az élet társadalmisult hiányával.

161.

Az idő, mint azt Hegel kimutatta, *szükségyszerű* elidegenedés - az a közeg, amelyben a cselekvő alany önmaga elvesztésén keresztül valósul meg: azért lesz mássá, hogy önnön igazsága lehessen. De épp az ellenkező érvényes arra a ma uralkodó elidegenedésre, amelytől az *elhidegült jelen* termelője szenved. Ebben a *térbeli elidegenedésben* a társadalom az alanyt, radikálisan elkülönítve tevékenységétől, amelyet elrabol tőle, valójában a saját idejétől különíti el. Éppen ez a — lényegében meghaladható — társadalmi elidegenedés tiltotta és fagyasztotta be az időben *élő* elidegenedés lehetőségét és kockázatát.

162.

A szemléleti pseudociklikus idő frivol felszínén egymást kioltó és egymásba olvadó múltó *divatok* mögött a kor *nagy stílusa* mindig abban mutatkozik meg, amit a forradalom nyilvánvaló és titkos szüksége vezérel.

163.

Az idő természetes alapja, múlásának konkrét tapasztalata azzal válik emberivé és társadalmivá, hogy az *emberi lény számára* létezik. Az időt ez idáig az emberi gyakorlat korlátoltsága és a fejlődés különböző fokain álló munka tették emberivé, egyben embertelenné: ciklikus idővé, illetve a gazdasági termelési rend elkülönült, visszafordíthatatlan idejévé. Az osztály nélküli társadalom és az általános történelmi lét forradalmi tervében a társadalmi időmérték elenyészik, és átadja helyét egyének és csoportok visszafordíthatatlan idejének — ennek a játékos folyamnak, amely átfogja a *független, de egymással szövetséget alkotó idők*et. Az a kommunizmus valósul így majd meg az idő közegében is, amely "felszámolja mindazt, ami az egyéntől függetlenül létezik".

164.

A világ már álmodik erről az időről; már csak tudatosítania kell, hogy valóban megélhesse.

VII. TERÜLETRENDEZÉS

*És aki olyan városnak lesz ura, amelynek a szabadság természetévé vált, és nem pusztítja el, várhatja, ahogy az fogja elpusztítani; mert ez a szó, szabadság, és a régi rend mindig jogot ad a lázadásra, sem az idő múlása, sem a kedvezések el nem feledtetik. És bármit tegyen is, bármiről gondoskodják, ha nem szórja szét és nem távolítja el a lakosságot, a szabadságot és a régi rendet soha nem felejtik el...*³¹

Machiavelli, *A fejedelem*

165.

A kapitalista termelési mód egyesítette a teret, amelyet többé nem korlátoznak a külső társadalmak. Az egyesítés egyben a *banalizáció* egyszerre extenzív és intenzív folyamata. Az absztrakt piaci tér számára tömegesen termelt áruk felhalmozódása, ahogyan elkerülhetetlenül porrá kellett zúznia az összes regionális és törvényi korlátozást, és a középkor összes területi megszorítását, amelyek szavatolták a kézműipari termékek *minőségét*, egyben fel kellett, hogy számolja a helyek minőségét és függetlenségét. A homogenizáció hatalma alkotja a nehézfegyverzetet, amely minden kínai falat képes volt ledönteni.

166.

Az *áru szabad tere* immár azért alakul és rekonstruálódik folytonosan, hogy mindinkább önazonossá váljon, hogy a lehető legközelebb jusson a tökéletesen statikus egyhangúsághoz.

167.

A társadalom, amely felszámolja a távolságot mint földrajzi jelenséget, belülről hozza létre, a spektakuláris elkülönülés formájában.

³¹ Niccoló Macchiavelli, *A fejedelem*, Maecenas Kiadó, 1993 ford: Luttner Éva, p. 18.

168.

Az áruforgalom mellékterméke, a fogyasztási cikként tekintett emberi helyváltoztatás, azaz a turizmus, végeredményben olyan szórakozás, amelynek kapcsán elmegyünk megnézni mindazt, ami banálissá lett. Elegendő gazdasági kérdésként kezelni a különböző helyekre történő utazásokat, és máris biztosítottuk e helyek egymással való *felcserélhetőségét*. A modernizáció, amely az utazásból kivonta az időt, egyben megfosztotta azt a tér realitásától is.

169.

A társadalom, amely egész környezetét formálja, kifejlesztette a sajátos technikát, mellyel az így adódó feladat-együttes konkrét alapját — saját *területét* — munkálhatja meg. Urbanizmusnak nevezzük a módot, ahogyan a kapitalizmus kisajátítja a természeti és emberi környezetet, hogy — az abszolút uralomra való logikus hajlamának engedelmessé — *saját, egyedi díszletévé* alakíthassa, és immár legyen kénytelen alakítani a tér teljességét.

170.

Az urbanizmusban mint az élet látható befagyasztásában kielégülő kapitalista szükségszerűség, Hegellel szólva, úgy jut kifejezésre, mint "a tér nyugodt egymásmellettségének" abszolút uralma "az idő egymásutániságában való nyugtalan levés" fölött.

171.

Ha a kapitalista gazdaság valamennyi technikáját úgy kell felfognunk, mint az elkülönítés operatív eszközét, akkor az urbanizmus esetében e technikák általános alapjának a kiépítésével van dolgunk: a talaj előkészítésével, amelyen majd bevetésre kerülnek — egyszóval magának az *elkülönítésnek* a technológiájával.

172.

Az osztályuralom védelmét biztosítandó, az urbanizmus korszerűen látja el örök feladatát: fenntartja a városiasult termelés adta feltételek következtében veszedelmes *tömegé összeállt* munkásság atomizáltságát. A szakadatlan küzdelem, hogy a munkásság találkozásának mindennemű lehetőségét kiküszöböljék, az urba-

nizmusban találja meg kedvenc terepét. A nagy francia forradalom tapasztalatából okulva minden megszilárdult hatalom törekvése, hogy szaporítsa az utcai rend fenntartására alkalmas eszközöket. Ez a törekvés végül magának az utcának a felszámolásában teljesedik ki. Lewis Mumford, *A város a történelemben* című könyvében, leírva az „immár egyirányúvá lett világot”, rámutat, hogy "korunk nagy hatótávolságú tömegkommunikációs eszközeinek birtokában a szélesen elterpeszkedő elszigeteltség már hatékonyabb módszerét nyújtja a népesség ellenőrzésének".³² Ám az izoláció általános mozgásában — ami az urbanizmus lényegi valósága — meg kell valósulnia a munkások ellenőrzött reintegrációjának is, a termelés és a fogyasztás tervezhető szükségleteinek megfelelően. A rendszerbe integrálás érdekében úgy kell megragadni az izolált egyéneket, mint akik *együttesen vannak izolálva*. A gyárak és a kulturális központok, az üdülőfalvak és a modern lakótelepek, mind kifejezetten ennek a pszeudokollektivitásnak a céljait szolgálják, amely azután az izolált egyént egészen a *családi sejtig* kíséri, ahol a spektakuláris üzenetek vételére alkalmas eszközök általános elterjedése garantálja, hogy elszigeteltségét domináns képek népesítsék be — képek, amelyek éppen az izoláció révén kerülnek erejük teljébe.

173.

Az építészeti innováció, amely minden ezt megelőző korszakban kizárólag az uralkodó osztály kedvét kereste, most először célozza meg közvetlenül a *szegényeket*. A lakhatás ezen új tapasztalatának formaszegénysége és mértéktelen elterjedése egyaránt *tömeges* jellegéből következik, amelyet egyrészt rendeltetése, másrészt a modern építési feltételek tételeznek. Az *autoriter döntéshozás*, amely a területet absztrakt módon az absztrakció területévé rendezi, nyilvánvalóan központi szerepet játszik a modern építési feltételek között. Ugyanaz az architektúra jelentkezik az elmaradott országokban is, amint megindul az iparosítás, mivel így alakítható ki a megfelelő terep az új típusú társadalmi lét meghonosításához. A küszöb, amelyet a társadalom anyagi hatalmának növekedése

³² Lewis Mumford, *A város a történelemben*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. ford. Félix Pál, p. 475.

átlépett, illetve a *késedelem*, amely e hatalom tudatos uralásában mutatkozik, éppoly világosan jelennek meg az urbanizmusban, mint mondjuk a nukleáris fegyverkezésben, vagy a születésszabályozásban, ahol az öröklődés manipulációjának lehetősége már nem álom többé.

174.

Elérkezett az idő, amikor a városi környezet önmagát számolja fel. A városok közvetlenül a fogyasztás imperatívuszainak engedelmessé zabálják fel, borítják el a „városi sitt formátlan tömegeivel” (Lewis Mumford) a vidéket. Az árubőség első szakaszának bevezető terméke, a személyautó diktatúrájának nyomait ott találjuk a tájon uralkodó autópályák képében, amelyek széthasítják a hagyományos városközpontokat, és tovább fokozzák a szétszóródást. Eközben a semmiből teremtett, autóparkolóval övezett *szupermarketek* — "elosztóüzemek" — efemer rácsa szervezi részlegesen újjá a városi szövetet; de a gátja vesztett fogyasztás e templomai maguk is a centrifugális erő játékszerei: amint agglomerációs övezetből előlépnek agyonadóztatott másodlagos központokká, a sorsuk az enyészet lesz. A fogyasztás technikai szerveződése azonban mindössze a leglátványosabb eleme az általános felbomlás folyamatának, amelyben a város végül *önmagát fogyasztja el*.

175.

A gazdaságtörténet fejlődése, amelyet azelőtt teljes egészében a város–vidék ellentét mozgatót, mára sikerrel számolta fel mindkét pólust. A totális történelmi fejlődésnek pusztán a gazdaság független mozgását szolgáló jelenlegi *bénultsága* teszi, hogy város és vidék küszöbönálló eltűnése nem a megosztottságuk *meghaladását*, hanem egyidejű összeomlásukat jelenti. Város és vidék kölcsönös eróziója — eredménye annak, hogy elbukott a történelmi mozgalom, amely a létező városi valóság meghaladására volt hivatott — világosan tetten érhető lehulló törmelékeik eklektikus keverékében, amely a föld legiparosodottabb területeit borítja.

176.

Az egyetemes történelem a városokban született, és a városnak a vidék felett aratott végső győzelme pillanatában vált nagykorúvá. Marx úgy vélte, a polgárság egyik legnagyobb forradalmi érdeme, hogy „a falut a város uralma alá hajtotta”, mivel annak már *a levegője is szabaddá tesz*. De a város történelme — a szabadság története mellett — egyben a zsarnokság története is, az állami adminisztrációé, amely nemcsak a falut, de a várost is ellenőrzése alatt tartja. A város eleddig csak a történelmi szabadság csata-mezeje lehetett — tulajdona nem. A város a történelem *valódi közege*, mert egyszerre testesíti meg a múlt tudását és a társadalmi hatalom olyan koncentrációját, amely lehetővé teszi a történelmi vállalkozást. A mai városrombolási hajlam így pusztán további mutatója annak, hogy mennyire késik az egyesülés, amelyben a társadalom újra megragadja a tőle elszakított erőket.

177.

"...a falu viszont éppen az ellentett tény, az elszigetelődést és egyedülállóságot szemlélteti."³³ (*A német ideológia*). Az urbanizáció a városok lerombolásával egyfajta *pseudovidéket* alakít ki, amelyben a régi falu természeti viszonyai ugyanúgy elvesznek, mint a történelmi város közvetlen — és közvetlenül megkérdőjelezett — társadalmi viszonyai. A mai "rendezett terület" lakókönyezete, illetve spektakuláris ellenőrző mechanizmusai teremtette feltételek új, mesterséges parasztságot alkottak meg. A térbeli szétszórtság és a szűklátókörűség, amelyek mindig is akadályai voltak, hogy a parasztság önálló cselekvésbe fogjon és történelmi alkotó erővé váljék, ma ezeket a termelőket ugyanúgy jellemzi, mivel éppoly képtelenek befolyással lenni a világ mozgására, amelyet maguk állítanak elő, mint ahogy az agrártársadalom sem befolyásolhatta a munka természet adta ritmusát. Ám, amikor a parasztság, amely egykor a "keleti despotizmus" megingathatatlan bázisa volt, tudniillik éppen szétszóratottsága *adott okot* a bürokratikus központosításra, most a modern állami bürokrácia

növekedésének termékeként áll elő, az *apátiáját* már *történelmileg* kell *létrehozni* és fenntartani: a természetes tudatlanság átadja helyét a tévút szervezett spektakulumának. A pszeudo- vagy technoparasztság "új városai" a legfényesebb, tájba vésett mutatói a fundamentumukat adó történelmi idővel történt szakításnak; mottójuk ez lehetne: "Itt ugyan soha nem történik semmi — és *soha nem is történt*." Meglehetősen egyértelmű, hogy éppen azért kezdik a *történelmi hiány* erői megtervezni a maguk kizárólagos tájképét, mert a történelem, amelynek a városokban kell megszületnie, még nem született meg.

178.

A történelem, amely ezt az alkonyi világot fenyegeti, ugyanaz az erő, amely képes a teret alávétetni a megélt időnek. A proletárforradalom az *emberi geográfiának az a kritikája*, ahol az egyének és a közösségek feladata olyan helyeket és eseményeket létrehozni, amelyek megfelelnek a saját munkájuk — és teljes történelmük — birtokbavételének. Az így létrejövő változó játéktérben, a szabadon megválasztott játékszabályok variációiban, minden új röghöz köztöttség bevezetése nélkül újra megtalálhatjuk a hely autonómiáját, s így visszakapjuk a valódi utazás és az autentikus élet lehetőségét, amely maga is mint egy teljes jelentését önmagában hordozó utazás nyílik meg előttünk.

179.

Az urbanizmusról való legforradalmibb gondolat nem urbanisztikai, és nem is technológiai vagy esztétikai természetű: az a döntés, hogy teljes egészében újraformáljuk a területet, a munkástanácsok hatalma, a proletariátus *államellenes diktatúrája*, a végrehajtó-hatalommal felruházott dialógus szükségleteinek megfelelően. És a tanács hatalom, amely csak akkor lehet hatékony, ha a létező feltételek összességét átalakítja, ennél kisebb feladatot nem is tűzhet maga elé, ha azt akarja, hogy elismerjék, és hogy a saját világában *ismerjen önmagára*.

³³ Marx, Engels, *Feuerbach. A materialista és az idealista szemlélet ellentéte* („*A német ideológia*” első fejezete), Kossuth Könyvkiadó, 1973. ford: Kislégyi Nagy Dénes p. 75.

VIII. TAGADÁS ÉS FOGYASZTÁS A KULTÚRÁBAN

Elég sokáig élünk vajon — mi, ezeknek a németeknek a kortársai -, hogy megérjünk egy politikai forradalmat? Barátom, Ön persze azt hisz, amit jónak lát. (...) Induljunk csak ki Németország jelenlegi történelméből — remélem, nem teszi azt az ellenvetést, hogy ez az egész történelem meg volna hamisítva, vagy hogy a mai közélet, úgy, ahogy van, ne tükrözné a nép valós állapotát? Olvassa bármelyik újságot tetszése szerint, arról győződhet meg, hogy mi sosem hagyunk fel - és el kell ismernie, a cenzúra ugyan senkinek sem tiltja meg, hogy így tegyen - a szabadság és a nemzeti jólét ünneplésével, amelyben részünk van. (...)

Ruge levele Marxhoz, 1843. március

180.

A kultúra a tudásnak és a megélt tapasztalat reprezentációinak általános szférája a történelmi osztálytársadalomban; az általánosítás hatalma tehát, amely maga is *elkülönülten* létezik mint a szellemi munka megosztása és a megosztás szellemi munkája. A kultúra akkor szakadt ki a mítoszalapú társadalom egységéből, "mikor az egyesítő erő eltűnt az ember életéből, az ellentétek elveszítették élő kötődésüket és együttműködésüket, és önmagukban létezőkké váltak..."³⁴ (*A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége*). Amint ily módon függetlenségre tesz szert, a kultúra megindul az imperialista gazdagodás útján — amely egyben a függetlensége hanyatlása is. A történelem, amely megalkotja a kultúra viszonylagos autonómiáját és az erre az autonómiára vonatkozó ideologikus illúziókat, úgy is kifejezésre jut, mint a kultúra története. A kultúra teljes, győzedelmes történetét pedig

³⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: "A filozófia Fichtei és Schellingi rendszerének különbsége", in: *Iffjúkori írások. Válogatás*, Gondolat Kiadó 1982. 160.o.

úgy is lehet érteni, mint az elégtelensége megnyilatkozásának történetét, mint menetelést az önfelszámolás felé. A kultúra az elveszett egység keresésének helye. Az egység keresése során a kultúra mint elkülönült szféra tagadni kénytelen önmagát.

181.

A hagyomány és az újítás harca, amely a kultúra belső fejlődésének alapelve a történelmi társadalmakban, csak akkor folytatható, ha mindig az újítás kerekedik felül. A kulturális újítást azonban nem más, mint a totális történelmi mozgalom hordozza, amely — tudatába kerülve totalitásának — saját kulturális előfeltételei meghaladására hajlik és minden elkülönülés felszámolása felé halad.

182.

A társadalom ismereteinek hirtelen kibővülése, amely magában foglalta annak megértését, hogy a történelem a kultúra lényegi alapja, visszafordíthatatlan önismerethez vezetett, amely az Isten elpusztításában jutott kifejezésre. Ez egyben "minden kritika előfeltétele"³⁵, ugyanakkor az elsődleges kötelessége is a soha véget nem érő kritikának. Ha a cselekvésnek többé nincs semmiféle tartós szabálya, minden kulturális *eredmény* a kultúra felszámolását gyorsítja. Csakúgy, mint a filozófia, a tudás minden egyes területe bukásra van ítélve, mihelyt eléri teljes függetlenségét — elsősorban mint hiteles vállalás, hogy a társadalmi totalitás összefüggő magyarázatát nyújtsa, s végül mint részleges, a saját szakterületén belül alkalmazható módszertan. Nem más, mint az *ésszerűség hiánya* kárhoztatja eltűnésre az elkülönült kultúrát, mert benne az ésszerűség győzelme már igényként fogalmazódott meg.

183.

A kultúrát a történelemtől kaptuk, amelyben szétfoszlott a régi világ életmódja, mégis, mint elkülönült szféra, a kultúra egyelőre nem több, mint egyfajta intelligencia és érzéki kommunikáció,

³⁵ „Németországban a *vallás kritikája* lényegében lezárult, márpedig a vallás kritikája minden kritika előfeltétele.” Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. MEM 1, 378. o.

amely egy *részlegesen történelmi* társadalomban maga is részleges kell, hogy maradjon. A kultúra egy csökkent értelmű világ értelme.

184.

A tény, hogy a kultúrtörténet véget ért, a kultúra két, egymással ellentétes felfogásában mutatkozik meg: az egyik a kultúra meghaladásának terve a totális történelemben, a másik holt anyagként való megtartásának szerveződése a spektakuláris kontemplációban. Az első mozgalom a társadalomkritikához, a második az osztályuralom védelméhez kötötte sorsának szekerét.

185.

A kultúra végének mindkét fenti formája egységes módon létezik, a tudás minden nézetében csakúgy, mint az érzéki reprezentáció minden nézetében — abban tehát, amit egykor *arson* értettek, a szó legáltalánosabb értelmében. Az első esetben a töredékes ismeretek felhalmozása — amely ismeretek haszontalanná válnak, lévén a létező feltételekkel való *azonosulás* végül *el kell, hogy utasítsa a saját ismereteit* — kerül ellentétbe a gyakorlat elméletével, amely egyedül fér hozzá a teljes ismeretanyag igazságához, azáltal, hogy egyedül ismeri felhasználásának titkát. A második esetben a társadalom egykori *közös nyelvének* kritikai önmegsemmisítése áll szemben ugyanannak mesterséges rekonstrukciójával, amely az áruspektákulumban, a nem-élmény illuzorikus reprezentációján keresztül zajlik.

186.

Mihelyt a társadalom elveszti a mítosz közösségét, elkerülhetetlenül elveszíti a valódi közös nyelv valamennyi vonatkozási pontját, míg csak az inaktív közösség megosztottságát meg nem haladja egy valóban történelmi közösség eljövetele. Amikor a művészet, amely közös nyelvét adta a társadalmi nem-cselekvésnek, modern értelemben függetlennek tételezi magát, kiemelkedik eredeti, vallásos univerzumából és elkülönült életművek egyedi termelésévé válik, őt magát is elragadja — egyként a sok között — a mozgás, amely az elkülönült kultúra együttesének a történetét uralja. Függetlenségének kikiáltása egyben a végének kezdete.

187.

Minden művészet széthullásának, formális megsemmisülésének modern folyamata *pozitíve* azt aényt fejezi ki, hogy a kommunikáció nyelve elveszett. *Negatív*e pedig azt fejezi ki, hogy a közös nyelv többé nem veheti fel *megkésett*, egyoldalú következtetések formáját — amelyek a történelmi társadalom művészetében valódi párbeszéd nélkül megélt tapasztalatokról szóltak *a többiekhez*, és amelyek ezt az élethiányt be is ismerték —, hanem a közvetlen aktivitást és nyelvét is magában ötvöző gyakorlatban kell azt megtalálnunk. A lényeg: valóságosan birtokba venni a párbeszéd közösségét és az időhöz való játékos viszonyt, amit a költők és művészek alkotásai mind ez idáig *reprezentáltak*.

188.

Amikor a függetlenné vált művészet ragyogó színekkel festi a világot, az élet egy-egy pillanata megöregszik. A ragyogó színek nem adhatják többé vissza a fiatalságát — legfeljebb felidézhetik, mint emléket. A művészet nagysága csak akkor kezd előtűnni, amikor az életnek bealkonyul.

189.

A történelmi idő, amely a művészetet leigázta, magában a művészetben jutott először kifejezésre, a barokkal kezdődően. A barokk egy olyan világ művészete, amely elvesztette a középpontját: a középkor által szentesített, utolsó mitikus rend, kozmikus szinten és az evilági kormányzásban egyaránt — mint a kereszténység egysége és mint a birodalom kísértete — megbukott. A *változás művészete* magában kell, hogy hordozza a tűnékenység elvét, amelyet a világban felismer. Az életet választotta, Eugenio d'Ors szavaival, "az örökkévaló ellenében". Színház és ünnep, színházünnep — ezek az uralkodó mozzanatai a barokk rendezésnek, amelyben minden különös művészi kifejezés csakis egy konstruált hely díszletére való hivatkozásból nyerhet értelmet, egy olyan szcénára való hivatkozásból, amely önnön vonzasközpontja kell legyen, amely mindent egyesít; ez a centrum az *átjáró*, amint kényes egyensúlyként feszül a mindenség dinamikus rendetlensége felett. A tény, hogy a modern esztétikai diskurzusban a barokk elve néha oly túlzott fontosságra tett szert, jól mutatja, hogy egyre

inkább tudatosult a művészeti klasszicizmus lehetetlensége: a normatív klasszicizmus vagy neoklasszicizmus megvalósítására tett erőfeszítések három évszázadon át csakis rövid életű, mesterként konstrukciók voltak, amelyekben az állam — az abszolút monarchia, vagy akár a római tógába bújt forradalmi polgárság állama — hallatta a hangját. A barokk korszakot követően végül a tagadás egyre individualizálódóbb művészete jött el, amely addig-addig gyűjtötte újabb rohamra erőit — a romantikától a kubizmusig bezárólag —, míg a művészi szféra széttöredezése és tagadása be nem teljesedett. A történelmi művészet eltűnése — a művészeté, amely egy olyan elit belső kommunikációjához kötődött, amelynek félig független társadalmi alapját azon részlegesen játékos létfeltételek adták, amelyeket az utolsó arisztokráciák még közvetlenül megtapasztalhattak — egyben azt is jelzi, hogy a kapitalizmussal az első olyan osztályhatalom valósult meg, amely bevallottan híján van mindenfajta ontológiai minőségnek; amelynek hatalma a póre gazdaságirányításban gyökerezik, s ezzel valamennyi emberi *mesterséget* is eltűnésre ítéli. A barokk összelmény, amelynek egysége régen eltűnt a művészi *alkotásból*, bizonyos értelemben a művészi múlt totalitásának mai *fogyasztásában* köszön vissza. Először történik, hogy együttesen ismerhetjük és ismerhetjük el történeti jellegében minden civilizáció és minden korszak minden művészetét, mintegy visszamenőleg töltve meg tartalommal a világművészet fogalmát; és ez nem másra szolgál, mint hogy relativizálja ezt a művészetet a globális rendetlenség kontextusában. A globális rendetlenség maga is egyfajta magasabb szinten megvalósuló barokk felépítmény, olyan struktúra, amely magát a barokk művészetet és minden lehetséges újkori variánsát is magába építi. Már maga a tény, hogy a művészettörténet "emlékkönyvei" megvalósulhattak, egyben a *művészet világának végét* jelenti. Csakis a mai múzeumkorszakban, amikor semmiféle művészi közlés nem lehetséges többé, fogadható el egyenértékűként a művészet minden egyes korábbi mozzanata, miután az *általában vett* kommunikáció feltételeinek eltűnése fényében már egyik ilyen mozzanat sem szenved a maga egyszeri és különleges közlési képességének eltűnésétől.

190.

A feloszlás korszakába lépett művészet – mint a tagadás mozgalmá, amely önnön meghaladását kergeti egy olyan történelmi társadalomban, amely még nem éli meg a történelmet – egyszerre a változás művészete és a változás lehetetlen voltának szintiszta kifejezése. Minél magabizóbbak az igényei, annál távolabb esik keze ügyéből a valódi önmegvalósítás. Ez a művészet szükségszerűen *avantgárd*, ugyanakkor *nem létező*. Avantgárdja az eltűnése.

191.

A dada és a szürrealizmus az a két áramlat, amelyek a modern művészet végét jelzik. Kortársai — jóllehet, ezt csak részben ismerték fel — a forradalmi proletármozgalom utolsó nagy offenzívájának; és végül ennek a mozgalomnak a megtorpanása okozta, hogy maguk is mozdulatlaná dermedtek, benne ragadtak éppen annak a művészi létnek a csapdájában, amelyet ők maguk nyilvánítottak elévültté. A dada és a szürrealizmus történetileg egyszerre kötődtek egymáshoz és álltak szemben egymással. Ebben a szembenállásban — amely egyben mindkét irányzat legkövetkezetesebb és legradikálisabb hozadéka — tűnik elő az általuk gyakorolt kritika belső elégtelensége, fatális egyoldalúsága. A dada *anélkül akarta felszámolni a művészetet, hogy megvalósította volna*, a szürrealizmus pedig *anélkül akarta megvalósítani a művészetet, hogy felszámolta volna*. A szituacionisták által kidolgozott kritikai álláspont utóbb megmutatta, hogy a művészet felszámolása és megvalósítása elválaszthatatlan aspektusai a *művészet meghaladásának*.

192.

A spektakuláris fogyasztás, amely mélyhűtött formában konzerválja a régi kultúrát, ideértve még negatív megnyilvánulásainak a saját céljaira történő újrahasznosítását³⁶ is, a kultúra szektorában nyíltan azzá lesz, amit a spektakulum mint totalitás mögöttes

³⁶ [recuperation]: a „détournement” – „kizökkentés”, „eltérítés” – ellentétpárja. Mindkettő a szituacionista kritika alapfogalma. A „recuperation” tulajdonképpen olyan „détournement”, melyet a hatalom hajt végre forradalmi üzeneteken, esztétikai megnyilvánulásokon.

módon tételez: a *közölhetetlen kommunikációjává*. A nyelv szélsőséges destruálását hivatalosan pozitív fejleményként üdvözölhetik, hiszen lényegében nem más, mint hangos hivalkodás a status quóval — egy végre büszkén kommunikációmentesnek deklarált világgal — való megbékéléssel. Az ilyen destrukciót tápláló kritikai igazság, azaz a modern költészet és művészet valódi léte, természetesen hétepcsétes titok, mivel a spektakulum, amelynek célja *eltemetni a történelmet a kultúrában*, modernista eszközei pszeudoújdonságának hirdetésén keresztül is azt a stratégiát alkalmazza, amely őt a legmélyebb értelemben alkotja. Így egy újirodalmi iskola, amely nyíltan beismeri, hogy az írott szót pusztán önmagáért szemléli, valódi újjáélesztésként jelenhetik meg. Másfelől viszont, a pőre kijelentés mellett, hogy a közölhető feloszlása elegendő szépséget hordoz, ott találjuk a spektakuláris kultúra legmodernebb, az általános társadalmi szervezet elnyomó gyakorlatához legszorosabban kötődő tendenciáját, amely "átfogó projektjeiben" arra törekszik, hogy a széthullott elemeket komplex neoartistikus környezetté szervezze újjá; jó példa erre az urbanizmus próbálkozása a művészeti hordalék vagy a hibrid esztétikai-technológiai formák integrálására. Világosan követhető, hogy a fejlett kapitalizmus általános célja — a munkásfragmentum újrafarmálása "szociálisan integrált személyiséggé" (amit Riesman, Whyte és más kortárs amerikai szociológusok is leírnak) — itt hogyan fogalmazódik meg a spektakuláris pszeudokultúra szintjén. Bármerre nézünk, ugyanabba a szándékba ütközünk: *társadalmi restrukturáció, közösség nélkül*.

193.

A mindenestül áruvá lett kultúra arra ítéltetett, hogy a spektakuláris társadalom árusztárja legyen. Clark Kerr, a trend egyik vezető ideológusa kimutatta, hogy az *ismeretek* előállításának, elosztásának és fogyasztásának teljes, komplex rendszere mára eléri az Egyesült Államok éves nemzeti össztermékének 29 százalékát, előrejelzése szerint pedig a század második felében a kultúra lesz az amerikai gazdaság húzóágazata, csakúgy, mint az autógyártás volt a század első felében, vagy a vasútépítés a múlt század végén.

194.

Az ismeret-együttesnek, amely ma mint a *spektakulum szellemsége* fejlődik tovább, az a dolga, hogy igazoljon egy igazolhatatlan társadalmat, és hogy magát a hamis tudat általános tudományává tegye. E szellemséget teljes egészében az a tény határozza meg, hogy nem képes, és nem is óhajtja felfogni, hogy anyagi bázisa a spektakuláris rendszer.

195.

A látszat társadalmi szervezésének gondolatát magát is elhomályosítja az általános *mögöttes kommunikáció*, amelyet védelmez. Nem tudja, hogy egész világa a konfliktusban gyökerezik. A spektakuláris hatalom, amely abszolút a maga nyelvi rendszerén belül, ahol nem léteznek válaszok, abszolút értelemben korrumpálja a saját szakembereit; közelebről, a megvetés tapasztalata és a megvetés sikere korrumpálja őket, mivel annak jogosságát elégségesen igazolja számukra ismeretségük a valóban *megvetésre méltó emberrel* — a nézővel.

196.

A spektakuláris rend szakosodott gondolatrendszerében újfajta feladatmegosztás működik, amennyiben maga a rendszer tökéletessége új típusú problémákat vet fel: egyik oldalon a *spektakulum spektakuláris kritikájának* feladatát a modern szociológia vállalja fel, amely az elkülönülést kizárólag az elkülönülés sajátos elvei és sajátos anyagi eszközkészlete segítségével tanulmányozza; másfelől, a különböző tudományok, amelyekben gyökeret vert a strukturalizmus, a *spektakulum apológétái* lesznek, hirdetvén a szellemtelenség szellemét, terjesztvén a történelmi gyakorlatot illető, *hivatalos amnéziát*. Pedig a nem-dialektikus kritika hamis keserősége és a rendszer pusztá dicsőítésének hamis lelkesültsége egyik, amennyiben mindkettő a szolgaszellem egy-egy formája.

197.

Szociológusok, először az Egyesült Államokban, elkezdték vita tárgyává tenni a jelenlegi fejlődés kialakította létfeltételeket. Jóllehet, nagy mennyiségű tapasztalati adatot sikerült gyűjteniük, nem ismerik fel tulajdon kutatási tárgyuk igazságát, mert a szocioló-

giában magában nyoma sincs a kritikának, amely tárgyában immannensen létezik. Így aztán még ez az őszintén reformista szociológiai irányzat sem támaszkodhat másra, mint a morálra, a jóérzésre és más, hasonlóan fellengzős szólamokra. Az ilyesfajta kritikai módszer, nem lévén tudatában világa lényegi negativitásának, valamiféle negatívumtöbblet leírásában éli ki magát, amely, legnagyobb sajnálatára, eltorlaszolni látszik a világa felszínét, mint valami érthetetlen módon túlszaporodott élősködő. És ez a bösz jó szándék, amely még felháborodásában sem kárhoztat mást, csakis a rendszer külsődleges következményeit, kritikai gyakorlatnak tartja magát — megfélemlítve előfeltevéseinek és módszerének alapvetően *apologetikus* jellegéről.

198.

Azok, akik a gazdasági bőség társadalmában a pazarlásra való felbujtás abszurditását és kockázatait állítják pellengérré, nem tudják, mire szolgál a pazarlás. Különös hálátlanságra vall, hogy éppen azokat a hű, irracionális örangyalokat ítélik el a gazdasági ésszerűség nevében, akik nélkül az ilyen gazdasági ésszerűség hatalma kártyavárként omlana össze. Daniel Boorstin például, aki *The Image* című könyvében leírja az amerikai spektakulumot jellemző áruelfogyasztást, sosem jut el a spektakulum alapelvéhez, mivel azt a hiú reményt táplálja, hogy képes a magánéletet, illetve azt a valamit, amit "tisztességes árunak" nevez, függetlenül kezelni mindettől a szörnyűséges túlzástól. Nem érti, hogy az áru maga hozta a törvényeket, amelyek "tisztességes" alkalmazása ugyanúgy felel a magánélet valóságának elkülönüléséért, mint azért, hogy a társadalmi képfogyasztás a későbbiekben visszahódítja azt.

199.

Boorstin úgy írja le egy tőlünk idegenné lett világ túlzásait, mint olyan túlzásokat, amelyek idegenek a világunktól. A társadalmi élet "rendes" alapjai azonban, amelyekre mögöttesen céloz, amikor a képek felszínes uralmát — "extravagáns elvárásaink" termékét — ostorozza pszichológiai és erkölcsi ítéleteivel, tökéletesen irrálisak maradnak, akár a könyvet magát, akár szerzőnk korát tekintjük. Mivel a lapokon megidézett, valódi emberi élet helye Boorstin számára a múlt — legyen az a vallási belenyugvás

időszaka —, a szerzőnek nincs módja megérteni a kép társadalmának valódi mélységeit. E társadalom *igazsága* nem más, mint e társadalom *tagadása*.

200.

A szociológia, amely lehetségesnek tartja, hogy az ipari racionalitást mint valami önmagában és önmagáért működőt izolálja a társadalmi lét egészétől, arra is képes, hogy a reprodukciós és kommunikációs technológiákat izolálja a globális ipari fejlődéstől. Boorstin tehát úgy ábrázolja a helyzetet, mintha egyrészt a túlbujánzó képközlési technológia, másrészt a mai közönség túlbujánzó szenzációéhsége szerencsétlen, csaknem elrendeltetett találkozásának volna az eredménye. E szerint a spektakulum annak volna köszönhető, hogy a modern emberbe túl sok jutott a „nézőből”. Boorstin képtelen meglátni, hogy az előre gyártott "pseudoesemények" proliferációja — amelyet mélyen elítél — abból az egyszerű tényből fakad, hogy az emberek, a jelenkori társadalmi lét tömör realitásába vetvén, valójában nem élnek át eseményeket. Miután maga a valós történelem az a szellem, amely bejárja a modern társadalmat, a spektakulum kénytelen az élet fogyasztásának minden szintjén pseudotörténelmet konstruálni, hogy ezzel tartsa fenn a jelen *megfagyott idejének* fenyegetett egyensúlyát.

201.

A mai hajlam a *strukturalista* rendszerépítésre, kimondva vagy kimondatlanul, kétségtelenül arra a nézetre épül, miszerint a történelmi idő jelenlegi rövid jégkorszaka volna a végleges stabilitás maga. A perspektíva, amelyet a strukturalizmus történelemellenes gondolata magáévá tett, tulajdonképpen egy olyan rendszer örökös jelenlétének a perspektívája, amely sosem teremtett, és sosem szűnik meg. Egy öröktől adott, öntudatlan struktúra minden társadalmi praxist ellenőrző diktatúrájának illúzióját vélhetően már *az eredeti kontextusukban is erőltetett* nyelvészeti és etnológiai rendszermodellekből (lásd a kapitalizmus működésének elemzését) préselhették ki olyan, sebtében felhajtott akadémiai *középkáderek*, akik, lévén szellemük semmi másra nem alkalmas, mint a létező rendszer bamba dicsőítésére, minden valóságot gondolkodás nélkül a rendszer létére vezettek vissza.

202.

Ha meg akarjuk érteni a „strukturalista” kategóriákat, állandóan szem előtt kell tartanunk — csakúgy, mint minden történelmi társadalomtudomány esetében —, hogy a kategóriák a létformákat és a létfeltételeket egyaránt kifejezik. Ahogy egy ember értékéről sem annak alapján alkotunk véleményt, amit saját magáról gondol, úgy ezt az adott társadalmat sem értékelhetjük — és csodálhatjuk — annak alapján, hogy belső használatú nyelvének igazságait vitathatatlanok fogjuk fel. "Az ilyen forradalmasodási korszakot sem ítélni meg a maga tudatából, hanem éppenséggel ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásaiból [...] megmagyarázni."³⁷ A struktúra, mint olyan, a jelenlegi hatalom édes gyermeke. A strukturalizmus *államilag hitelesített eszme*, amely a spektakuláris "kommunikáció" jelenlegi feltételeit abszolútumként gondolja el. A mód, ahogyan az üzenetek kódját mint önmagában valót tanulmányozza, nem más, mint terméke s egyben elismerése egy olyan társadalomnak, amelyben a kommunikáció csakis hierarchikus adójelek zuhataga formájában létezik. Nem arról van szó tehát, hogy a strukturalizmus szállítaná a spektakulum társadalmi történelem feletti érvényének bizonyítékait, hanem éppen a spektakulum társadalmi, mint masszív realitás, szerez érvényt a strukturalizmus jeges álmának.

203.

Kétségtelen, hogy a *spektakulum* kritikai elve is vulgarizálható a szociológiai-politikai retorika újabb, üresen kongó formulájává, hogy azután, mindent *absztrakt módon* magyarázva és kárhóztatva, csak a spektakuláris rendszer védelmét erősítse. Egyértelmű ugyanis, hogy semmiféle gondolat nem haladhatja meg a létező spektakulumot — mivel csakis a spektakulummal kapcsolatban létező többi gondolatot haladhatja meg. A spektakulum társadalmának elpusztításához olyan emberek kellene, akik a gyakorlat

³⁷ „Mint ahogy azt, hogy egy egyén micsoda, nem aszerint ítélni meg, amit önmagáról gondol, ugyanúgy az ilyen forradalmasodási korszakot sem ítélni meg a maga tudatából, hanem éppenséggel ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásaiból, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok közötti meglévő konfliktusból megmagyarázni.” Marx, *A politikai gazdaságtan bírálatához*. MEM 13, 7. o.

erejét viszik harcba. A spektakulum kritikai elmélete csak abban az esetben igazulhat meg, ha egyesíti erőit a társadalmi tagadás gyakorlati mozgalmával; a tagadás, ez a megújult forradalmi osztályharc, pedig azáltal tesz szert öntudatra, hogy továbbviszi a spektakulum kritikáját, amely nem más, mint a tagadás valós feltételeinek — tehát a jelenkori elnyomás gyakorlati feltételeinek — elmélete, és amely, inverz módon, fel is fedi a mozgalomban rejlő lehetőségeket. Ez az elmélet nem vár csodát a munkásosztálytól. A proletárok követeléseinek újrafogalmazását és kielégítését hosszú távú vállalkozásnak tekinti. Ha mesterséges megkülönböztetést akarnók tenni elméleti és gyakorlati harc között — mesterséges, mivel, az itt kifejtett alapon, egy ilyen elmélet kialakítása és kinyilvánítása is elképzelhetetlen volna egy *szigorú gyakorlat* nélkül —, teljes biztonsággal azt mondhatnánk, hogy a kritikai elmélet ködös és fáradságos útja a teljes társadalmat átható, gyakorlati mozgalomnak is osztályrésze kell, hogy legyen.

204.

A kritikai elméletnek saját nyelvén kell *közölnie magát*. Ez pedig az ellentmondás nyelve, amelynek formájában éppoly dialektikusnak kell lennie, mint tartalmában. Totális kritika, egyben történeti kritika kell legyen. Nem az „írás nulla foka”, de annak megfordítása. Nem a stílus tagadása, hanem a tagadás stílusa.

205.

A dialektikus elmélet kifejtésének már a stílusa is botrány, durván sérti az uralkodó nyelvezetet és az általa formált ízlést, mert miközben valóságosan alkalmazza a létező elveket, egyszerre tételezi újra meglelt *fluiditásukat* és szükségszerű destrukciójukat.

206.

Ennek a stílusnak, amely tartalmazza önmaga kritikáját, ki kell fejeznie a jelenlegi kritika uralmát *teljes múltja felett*. A dialektikus elmélet kifejtésének módja így maga tanúskodik a benne lakozó negatív szellemről. "Az igazság nem készáru, amelyen nem találni többé a szerszám nyomát." (Hegel) A mozgalom elméleti tudatossága, amelynek magának is viselnie kell a mozgalmi jelleget, a különböző felfogások közötti rögzült kapcsolatok *kifor-*

dításában, és a korábbi kritikai erőfeszítések valamennyi eredményének *kizökentésében* [détournement]³⁸ mutatkozik meg. Így vált a kifordított genitivus — a történelmi forradalmak gondolati elemmé lepárolt kifejeződése — a hegeli epigrammatikus stílus védjegyévé. Felcserélvén az alanyt és az állítmányt — Feuerbach kedves gyakorlatát követve —, a fiatal Marx alkalmazta legkövetkezetesebben ezt a *rebellis stílust*: így lett a nyomorúság filozófiájából a filozófia nyomorúsága. A *détournement* visszaadja a régebbi korok időközben tiszteletre méltó igazsággá merevedett — más szóval hazugsággá lett — kritikai ítéleteinek minden eredeti szubverzív minőségét. Már Kierkegaard is szándékosan használta, még ha vádként fogalmazza is meg: "De akárhogy csürd-csavad, mindig az a vége, hogy — hisz a lekvárosüveg is mindig visszatál a kamrába — becsúszik egy-egy szó vagy szófordulat, ami nem a tiéd, és ami zavarni fog, mert emlékeztet valamire." (*Filozófiai morzsák*). A *détournement* ilyen használatát az a belső szükséglet mozgatja, hogy *távolságot* tartsunk mindentől, amit hivatalos igazsággá hamisítottak, ahogy Kierkegaard ugyanebben a művében be is ismeri: "Csak még egy megjegyzést, válaszul számos szemrehányó utalásodra, hogy idegen gondolatokat kevernék a magaméba. Nincs okom tagadni, és azt sem rejtem el véka alá, hogy tudatosan teszem, és hogy ennek a munkának a folytatásában, ha ugyan megírom valaha, szándékomban áll ezt a tárgyat a nevének nevezni és a problémát a történelem mezébe bújtatni."

207.

A gondolatok javulnak. Ebben része van a szavak értelmének. A plágium szükségszerű. A haladás követeli meg. Becserkészi a szerzőket, magáévá teszi a szóhasználatukat, kizsákmányolja a kifejezéseiket, kitörli a hamis gondolatot, pontos gondolatot tesz a helyébe.

³⁸ Mivel a kifejezésnek nincs bejáratott magyar megfelelője, a továbbiakban az eredetit használom. (*a ford.*)

208.

A *détournement* az idézet antitézise, az elméleti autoritása, amelyet már a pusztá tény meghamisít, hogy idézhetővé vált — töredékké, amelyet kiszakítottak a kontextusából, a saját mozgásából, végül korának teljes vonatkozási rendszeréből, és egyben megfosztották attól a finom, érzékeny opciótól, amelyet azon a rendszeren belül képviselt, akár a maga értékén felfogva, akár félreértve. A *détournement* az antiideológia folyékony nyelve. Közége az olyan kommunikáció, amely tudja, hogy képtelen bármiféle önmagában megálló és végleges bizonyosság lefektetésére. Ez az a nyelv, a szó legmagasabb értelmében, amelyet semmiféle előzményre vagy kritika-fölötti szempontra való hivatkozás sem igazolhat. Ellenkezőleg: éppen belső koherenciája és a gyakorlatilag lehetségesnek való teljes megfelelése az, ami igazolhatja az ősi igazságmagot, amelyet magában hordoz. A *détournement* mint jelenvaló kritika, nem másra, mint önnön igazságára támaszkodik.

209.

Mindaz, ami az elmélet nyelvében *nyíltan* mint *détournement* jelentkezik, tagadja a kifejtett elméletek körének bármiféle tartós autonómiáját, *erőszakosságával* megidézvén a tettet, amely minden létező rend felforgatására és megdöntésére tör. Arra emlékeztet, hogy az elmélet léte önmagában semmi, hogy csakis a történelmi tettel együtt ismerhet magára, és csakis a *történelmi korrekció* mutatja valódi hűségét.

210.

A kultúra valódi tagadása lehet a kultúra értelmének egyedüli örököse. Ez többé nem lehet *kulturális* tagadás. Így, noha valami módon a kultúra szintjén marad, immár azon túl mutat.

211.

Az ellentmondás nyelvében a kultúra kritikája *egységesként* mutatkozik meg: egységes abban az értelemben, hogy a kultúra — a tudás és a költészet — egészét uralja, ahogy abban is, hogy többé nem különül el a társadalmi egész kritikájától. Egyedül ennek az *egységes elméleti kritikának* áll szándékában, és van reménye találkozni az *egységes társadalmi gyakorlattal*.

IX. ANYAGGÁ LETT IDEOLÓGIA

*Az öntudat magán- és magáért-való, mert és azáltal, hogy egy másik magán- és magáért-való számára van; azaz csak azáltal van, hogy elismerik.*³⁹

Hegel, *A szellem fenomenológiája*

212.

A történelem konfliktusokban kibomló folyamatában az ideológia adja az osztálytársadalom szellemi *alapját*. Az ideologikus természetű tények sohasem pusztán légvárak — inkább különböző realitások torz tudatosulásai, s ennyiben valós tényezők, amelyek maguk is további, valós torzító hatással bírnak. Könnyen belátható tehát, hogy amikor az ideológia az önállósult termelés konkrét sikereként a spektákulum formájában *materializálódik*, a teljes valót annál inkább a saját képére szabja át, és teljes egészében *kiváltja* a társadalmi valóságot.

213.

Mihelyt az ideológia — az egyetemesség *absztrakt* akarása, s egyben illúziója — az egyetemes absztrakció és az illúzió konkrét zsarnoksága révén a modern társadalom legitim részeként tudja magát, a töredékes addigi akarnok küzdelme diadalt arat. Az ideológia állításai ekkor lapos, pozitivista egzaktásra tesznek szert: hiszen maga többé már nem történelmi választás, hanem bizonyíték. Egy ilyen igenlésben az egyes ideológiák elveszítik a *nevüket*. Még a rendszer szolgálatában végzett tulajdonképpeni ideológiai szakmáymunka sem tekinti magát másnak, mint valamiféle "ismeretelméleti alap" lefektetésének, amely minden ideológiai jelenésen túl foglal helyet. Az anyagi formát öltött ideológiának sincs neve, ahogyan nincs semmiféle megfogalmazható történelmi programja sem. Más szóval: az *ideológiák* története véget ért.

³⁹ Hegel, *A szellem fenomenológiája*. Bp. 1979. p. 101. ford. Szemere Samu

214.

Az ideológia, amelynek teljes belső logikája egyfajta, mannheimi értelemben vett "totális ideológia"⁴⁰ felé — az önmagát az alvadt *mindenség* pszeidotudásaként, *totalitárius* világképként tételező töredék despotizmusa felé — vezetett, mostanra beteljesítette küldetését, a nem-történelem mozdulatlan spektákulumában. Beteljesülésével egyben fel is oszlik a társadalom összességében. Amikor pedig ez a társadalom maga is *gyakorlati módon feloszlik* majd, az ideológiának — az *utolsó oktalanságnak*, amely elzárja a történelmi élethez vezető utat — szintén el kell tűnnie.

215.

A spektákulum maga a *par excellence* ideológia, mert teljes virágában felmutatja és hordozza minden ideológiai rendszer lényegét: hogy elszegényíti, hogy rabszolgaságba dönti, hogy tagadja a valódi életet. A spektákulum, anyagi értelemben véve, „az embernek az embertől való elkülönülése és elidegenülése”. A „csalás új *potenciája*”, amely benne sűrűsödik, alapját a termelési formából nyeri, amelyben „a tárgyak tömegével [...] nő azoknak az idegen lényeknek a birodalma, amelyeknek igájában van az ember”. Végző stádiumát éljük az expanzióknak, amely a szükséglet az élet ellen fordította. „A pénz szükséglete tehát az igazi, a nemzetgazdaság által termelt szükséglet és az egyetlen szükséglet, amelyet a nemzetgazdaság termel.”⁴¹ (*Gazdasági filozófiai kéziratok, 1844*). Az elvet, amelyet Hegel a pénz elveként jelöl meg a *Jénai szellemfilozófiájában* — „a halott élete, amely önmagán belül mozog” — a spektákulum kiterjeszti a társadalmi élet egészére.

216.

A *Tézisek Feuerbachról* című írásban összefoglalt tervvel ellentétben — amely szerint a filozófiának az idealizmus és materializmus ellentétén felülemelkedő gyakorlatban kell megvalósulnia —, a spektákulum megőrzi és univerzuma pszeudokonkrétségében tételezi mind a materializmus, mind az idealizmus ideologikus karakterét.

⁴⁰ Isd. Karl Mannheim (Károly), *Ideológia és Utópia* (1929)

⁴¹ Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Kossuth Kiadó, 1962. p. 79.

terjegyeit. A régi materializmus kontemplatív aspektusa, amelyben a világot mint reprezentációt fogja fel, nem mint aktivitást — és így végső soron idealizálja az anyagot —, kiteljesedik a spektákulumban, ahol a konkrét dolgok automatikusan uralmuk alatt tartják a társadalmi életet. Megfordítva, az idealizmus *álombéli aktivitása* ugyanígy kiteljesedik a spektákulumban, a jelek és jelzések technikai közvetítése révén — amely végül is egy absztrakt ideál anyagi megjelenítése.

217.

Az ideológia és skizofrénia közti párhuzamot, amelyre Joseph Gabel mutat rá *La fausse conscience* (Hamis tudat)⁴² című művében, az ideológia materializációja gazdasági folyamatában kell látnunk. A társadalom azzá vált, ami az ideológia már eddig is volt. A spektákulum malmában őrlődő mindennapi élet minden egyes pillanatában a legátolt gyakorlattal és egyenes következményével, az antidiaktikus hamis tudattal találkozni; ezt úgy kell felfognunk, mint „a találkozás képességének gyengülése” szisztematikus szerveződését, ahol ez a képesség a *társadalmasult hallucináció tényével* helyettesítődik: a találkozás hamis tudatával, a "találkozás illúziójával". Egy olyan társadalomban, ahol senki sem *ismerheti fel* többé a másikat, az egyén szükségszerűen képtelen arra is, hogy saját valóságát felismerje. Az ideológia otthon érzi magát; világát az elkülönülés építette.

218.

„A skizofrénia kórképében — mondja Gabel — a totalitás dialektikájának hanyatlása (amelynek szélsőséges formája a teljes elszakadás) és a jövő dialektikájának hanyatlása (amelynek szélsőséges formája a katatónia), meglehetősen szolidárisak.” A nézői tudat, egy lapos univerzum börtönében, bekerítve a spektákulum *képernyőitől*, amelyek mögé az élete száműzetett, csak *fiktív beszélgetőtársakat* ismer, akik az áruikról és az árupolitikájukról prédikálnak egyoldalúan. A spektákulum teljes kiterjedésében e tudat „tükrö-jele”. Így áll elő a hamis kiút az általános autizmusból.

219.

A spektákulum eltörli az én és a világ közötti határvonalat, amennyiben a jelenvalón távollévő világtól ostromlott én végül összeroppan; ugyanígy eltörli az igaz és hamis közötti határvonalat, azzal, hogy minden közvetlenül megélt igazságot a hazugság *valós jelenlétével* hárít, amelyet a látszat szervezése biztosít. Az egyént, akit a mindennapok egy számára idegen sors viselésére kényszerítenek, a spektákulum így olyan örület felé taszítja, amelyben illuzórikus módon reagál erre a sorsra — azzal, hogy különböző mágikus praktikákhoz folyamodik. Az egyirányú közlésre adott pszeudoválasz központi eleme az áruk elismerése és fogyasztása. A fogyasztó utánzási igénye nem más, mint az alapvető megfosztottságtól szenvedő gyermek kényszeres szükséglete. Gabel megfogalmazásában — aki ugyan a patológia egy teljesen más szintjével kapcsolatban írja ezt: „Az abnormális reprezentációs szükséglet itt a betegnek azt a kínzó érzését ellensúlyozza, hogy a létezés peremére szorult.”

220.

Míg a hamis tudat logikája sohasem juthat el semmiféle valódi önismeretig, addig a spektákulumról való kritikai igazság keresésének egyben igaz kritikának is kell lennie. Gyakorlati harcot kell vívnia, vállalva a spektákulum esküdt ellenségeivel, és be kell ismernie, hogy nélkülük magának sincs helye. Akiket az azonnali hatékonyság absztrakt vágya vezérel, s ezért befogadják a reformizmus mesterkedéseit, vagy közös frontot nyitnak a pszeudoforradalmi söpredékkal, csakis az uralkodó tudatformák törvényeinek engedelmeskednek, behelyezkedvén az *aktualitás* kizárólagos nézőpontjába. Ezáltal a delírium újra képződik, pontosan abban a pozícióban, amely azt állítja, hogy ellene küzd. A kritikának, amely képes meghaladni a spektákulumot, *tudnia kell kivárni az időt*.

⁴² *La fausse conscience*, Joseph Gabel, Edit. de Minuit 1962.

221.

Korunkban az önmancipáció értelme: megszabadulni a fonákjára fordított igazság anyagi alapjaitól. A "történelmi küldetést, hogy megalapozza az igazság helyét a világban", nem teljesíthetik be sem elszigetelt egyének, sem atomizált és manipulált tömegek: csakis és mindenkor az az osztály, amely képes minden osztályt felszámolni, minden hatalmat alávetvén a megvalósult demokrácia el nem idegenítő formájának — olyan tanácsoknak, amelyekben a gyakorlati elmélet ellenőrzi és korlátozza önmagát, vigyázza saját tetteit. A küldetés nem lehet sikeres mindaddig, míg az egyén nem „kötődik közvetlenül az egyetemes történelemhez”; míg nem kél fegyverre a párbeszéd, hogy a maga törvényeit szabja a világra.